

ฐานทรัพยากร...ทุนชีวิตของสังคมไทย

พิมพ์ครั้งแรก: กุมภาพันธ์ 2546

จำนวน: 1,000 เล่ม

ISBN: 974-7206-30-7

ผู้เขียน:

1. ศ. เสน่ห์ จามริก
3. รศ.ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์
2. รศ.ดร. สมศักดิ์ สุขวงศ์
5. บัณฑิต เศรษฐศิโรตม์
4. รศ.ดร. จักรกฤษณ์ ควรวจน์

ประสานงาน: 1. สุวัฒน์ ไกรமாக 2. จุฬวดี รัตนประภาพร

ออกแบบและจัดรูปเล่ม: บริษัท พิมพ์ดี จำกัด

จัดทำโดย: โครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากร (คนท.)
สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ชั้น 4
422 ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330
โทรศัพท์ 0-2215-2883 - 5 โทรสาร 0-2215-2883

สนับสนุนการจัดพิมพ์: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
และสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.)

พิมพ์ที่: บริษัท พิมพ์ดี จำกัด
โทร. 0-2803-2694-7

คำนำ

หนังสือ “ฐานทรัพยากร...ทุนชีวิตของสังคมไทย” เป็นเอกสารเผยแพร่สู่สาธารณะที่โครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากรได้จัดทำขึ้น เนื่องในโอกาสที่ทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้จัดงานสัมมนาวิชาการและนิทรรศการ “ความรู้เพื่อชีวิต” 10 ปี สกว. โดยได้รับการสนับสนุนการจัดพิมพ์จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) ทางโครงการฯ หวังเป็นอย่างยิ่งว่า เนื้อหาสาระ แง่คิดจากบทความทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องฐานทรัพยากรในมิติที่หลากหลายที่อยู่ในหนังสือเล่มนี้ จะมีส่วนช่วยทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ สร้างความเข้าใจ และความตระหนักถึงคุณค่าและคุณประโยชน์ของฐานทรัพยากรเขตร้อนซึ่งยังคงมีอยู่มากมายในประเทศไทย อันจะนำไปสู่การปรับฐานคิด และสร้างความร่วมมือระหว่างทุกภาคส่วนในสังคม เพื่อให้การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรเป็นไปอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

โครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากร
กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
Community Rights in Global Perspective Saneh Chamarik	2
ป่าชุมชนกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ โดย ศ.เสน่ห์ จามริก	32
ฐานทรัพยากรในฐานะทุนชีวิตกับการจัดการแบบมีส่วนร่วม โดย รศ. ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์	47
ป่าเขตร้อน คุณค่าความหลากหลายของสรรพชีวิต โดย รศ.ดร. สมศักดิ์ สุขวงศ์	91
สงครามแย่งชิงพันธุกรรม : เรียนรู้จากกรณีข้าวหอมมะลิ โดย บัณฑิตูร เศรษฐศิริโรตม์	131
ข้อเสนอกองทุนป่าไม้เขตร้อนของสหรัฐและผลกระทบ ต่อประเทศไทย โดย รศ.ดร. จักรกฤษณ์ ควรวจน์	148
ภาคผนวก	
โครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากร (คนท.)	162
ประวัติผู้เขียนบทความ	164

Community Rights in Global Perspective
Saneh Chamarik

Community Rights in Global Perspective*

-Saneh Chamarik-

Introduction

Let me first of all express my deep gratitude for the honour of addressing this highly important III MMSEA conference. It is indeed a rare opportunity for myself to learn and be associated with the distinguished participants here who are in the know, actually a great deal more so than I. In this regard, may I also convey my everlasting thanks to all the Thai friends and colleagues as well as Dr. David Thomas for their kind support and collaboration in bringing me up into this realm of creative down-to-earth learning. That was a most refreshing experience, still vivid in my mind with a kind of intellectual uplifting for me as student of politics. I am glad they also take an active part in this forum right from the beginning with Chiangmai conferences some seven years ago. One only hopes all these persistent and continuing efforts will eventually bear fruits in fulfilling the common peoples aspiration to be free to live their own lives with dignity.

Looking over the scheduled agendas, it is obvious that practically everything is well taken care of. On my part and with all due respect, I only wish in my small way to add something

* Keynote delivered at the III MMSEA (Montane Mainland Southeast Asia) Conference, Yunnan, 25-26 August 2002.

to enlarge the scope of our thought. It is not about the body of knowledge and expertise as such which I shall have nothing to contribute to, but concerning the ways and means of social learning on the local people's part. I am sure this is the true and ultimate purpose of the whole dialogue, which we could not afford to lose sight of. This point just cannot be overemphasized. In view of the current trends of global disorder and transnational threat to biological resources and indigenous knowledge, the time has now come for a real and urgent need for the common people's direct action in order to protect their own legitimate rights and liberties, and thereby rectifying the existing imbalances in political and economic relationships. It is the question of how social learning and action could possibly be made to proceed in constructive and peaceful manner, with a view to setting out the path towards a new social order based on freedom and justice at all levels of human society. Presumably this is going to be a very hard and long, long process that requires a high degree of tolerance, perseverance, and wisdom. Nevertheless, it is the nature of things and common challenge we all should have in mind.

Meanwhile, there is the other side of the coin, too. As one western writer pertinently voices the call for an alternative global economic order that is geared to the real needs of people and the Earth, and which "must accept that the era of 'the wealth of

nations' is past, and treat the 21st century as a multi-level one-world economy."i The rationale is none other than the neo-liberalism's own built-in indulgence in over-production and over-consumption for the sake of profit maximization, ostensibly dubbed economic growth. This line of rethinking and articulating is getting more and more hearings all over, East and West, as the time goes by. That, mind you, should not too naively and conveniently be construed as consolation and reason for rejoice. It is essentially to serve as an objective understanding of the dynamics of life, and then to get prepared and be ready for constructive changes. This is going to be quite an enormous task for the oppressed and the oppressors alike.

Creating a sense of regional identity

That is why, in addressing ourselves to the concern for indigenous knowledge and bio-diversity, it is vitally important for all of us, to begin with, to take a fairly long range view of the whole matter. That is to say, a certain perspective beyond the immediate needs of making a living and day-to-day resource management. If I am not mistaken, at least from our own empirical research evidence, we have quite a good number of exemplary cases of ethnic and rural communities with well established traditional

practices for sustainable livelihoods and resource management. And of course we can take the relevant individual cases for appropriate application elsewhere, as we have been doing nowadays. But that is actually only part of the whole story. The real and long-term problem is how a sense of commonality, inter-relatedness and solidarity could be instilled into the people's mind, and where to start. In fact, if one may say so, the very title of this conference already suggests itself: Montane Mainland Southeast Asia. Here is the key to further understanding of what we have been trying to do and to achieve - the holistic dimension of Southeast Asia *as tropical resource base and its integrity*. That is to say, not just pieces of biodiversity and indigenous knowledge in isolation from one another.

As we all know, Southeast Asia constitutes both as the strategic sea route from the middle east to the Pacific coast, and as one among the world's most tropical resource-rich regions. As such, it has always been subject to the Western powers' rivalry and domination ever since after the Industrial Revolution and imperialism that followed. The achievement of national independence and so-called self-determination after the World War II does not help much in actuality. It only brings about forces that accelerate and intensify divisiveness and resource exploitation even further in the course of nation building, modernization and then misdirected development. All along, Southeast Asia's precious

biological resources, indigenous knowledge, and thus local communities, constantly fall prey to all sorts of exploitations, abuses, and marginalization, as we all are witnessing today. And right now with the economic globalization and biotechnological advancement intensifying during the past two decades, genetic resources become the main target for gaining the decisive power over the world economy under the mere motive force for profit maximization and economic growth. All this is the obvious threat to the earth's fragile ecosystems, and for that matter, to the people living in them. In short, the threat to the people's basic right to life.

Under the circumstances, then, the issues of biodiversity and indigenous knowledge needs somehow to be conceived of in perspective of a regional whole, not just so routinely in parts: i.e., in qualitatively holistic rather than quantitatively reductionist terms. Implicit in all this is a keen sense of geographical unity as well as a kind of people-to-people inter-relatedness. Nowadays there are so much talks about and action programmes for strengthening and empowering the local people and communities. But without a sufficient awareness of and positive steps taken towards the goal of commonality and solidarity, all these talks and efforts will come to naught, however earnest and enthusiastic they might be. And exactly this is one most difficult part of the whole task, as far as the speaker's own experience can tell. Nonetheless, it is absolutely a prerequisite

that must come before all else. For this very reason, three shared and interrelated perceptions are to be taken note of here for the benefit of further dialogue.

(i) Bio-diversity to be understood and acted upon as constituting one unifying tropical resource base, and thus commonality and consolidation transcending the existing inter/intra-national boundaries and divisions among local communities;

(ii) Inter-relatedness between the mountain, lowland, and maritime areas and peoples to form one unifying network of resource-based local communities collectively marginalized in the face of the common threat of globalization and alienated elitism; and,

(iii) Collective recognition of the real need for self-reform on the basis of self-reliance and the right to development, so that the endogenous sources of knowledge and creativity could be revitalized and developed as the basis upon which modern knowledge could also be effectively and appropriately adapted and assimilated.ⁱⁱ

All these, to be sure, come more or less within the purview of this conference. Only that it is so vitally important as to deserve to be emphasized and put into a coherent policy and strategic plan of common action. As a matter of fact, initiatives

have already been taken on the part of local peoples and communities themselves the world over. So much so that there have now been emerging the new concept of collective rights based on the community ways of life, and naturally in a great variety of forms and practices. This current trend of cultural pluralism is admittedly the new phenomenon in the Western self-proclaimed style of universal, individualistic and mono-cultural sphere of influence in the field of human rights. It is inevitably bound to meet with powerful resistance and opposition, or destruction if possible. Since it obviously not only poses a spiritual and intellectual challenge, but also stands in the way to the ultimate goal of domination and hegemony inherent in the Western civilization ever since after the Scientific and Industrial Revolutions centuries ago. This is indeed the real “clash of civilizations”, to borrow Samuel Huntington’s notorious phrase, though in entirely different context of Globalization vs. Re-localization. Or, in the more familiar political economy jargons, Global Totalitarianism vs. Grassroots Emancipation and Democracy. This trend of cultural confrontation is most likely to be characteristic of and long lasting into the 21st century. So let us try to explore and assess the potential forces of both the pros and cons, so that ways and means could be found to collectively set our global society on the path towards real freedom, justice, stability, and peace.

A Certain Progressive and Democratic Global Framework

All the above considerations take the whole subject matter under discussion into the world of politics of human rights. It is therefore deemed appropriate to look into how it is worked out in real life. For this purpose, two preliminary interrelated points are suggested here. The one is concerned with the nature and reality of human rights itself; the other with the creation of progressive and democratic international human rights instruments on the part of the United Nations.

First, human rights are certainly not something to come by as gifts. They are, from Tony Evans' historical observation, "concerned with establishing and maintaining the moral claims that legitimate particular interests", or in Neil Stammers' more precise explanation, "ideas and practices concerning human rights are *created by people* (sic) in particular historical, social, and economic circumstances"ⁱⁱⁱ To put it strictly on empirical ground, they are the straightforward result of struggles, and hardly characteristic of any specific culture or tradition. Perhaps, Heiner Bielefeld's analysis can very well help clarify the issue here:

... Human rights did not develop as a “natural unfolding” of humanitarian ideas deeply rooted in the cultural and religious traditions of Europe. On the contrary, people in the West, too, had (and still have) to fight to have their rights respected. ... These rights ... are achievements brought about in long-lasting political conflicts during the process of modernization in Europe. They are by no means the eternal heritage of an original cultural endowment of Europe. ^{iv}

On this account, all the ambivalence should now be put to rest as to the current controversy about both cultural essentialism and relativism. The one, Western claiming monopoly of the definition on human rights; while another, non-Western denying the fundamental universality of human rights, i.e., human life and dignity. The two, thus far, can only indulge in self-styled polemics and actually get us nowhere in terms of human progress, to be here defined as freedom from domination according to W.F. Wertheim's Emancipation Principle. ^v As a matter of fact, both human freedom and human progress simply constitute two sides of the same coin. One cannot do without the other. The inclusive “four freedoms” - freedom of expression, religious freedom, freedom from want, freedom from fear - that Franklin D. Roosevelt advocated towards

the end of World War II underlying the vision of peace, security and human rights, are basically along the same line of thinking. As we all well remember, it is this global vision that brought about the establishment of the United Nations and subsequently the Universal Declaration of Human Rights . From then on, the world body takes upon itself the major task of gradually and persistently expanding and broadening the scope of human rights even further. And it is still going on fairly consistently, in spite of its inherent weaknesses and limitations, both legal and operational, as international organization. But at the very least, it can afford to provide a certain legitimate democratic groundwork for the rights holders, the people, to work their way out with a moral support of global public opinion. Fortunately enough, the subject matter of bio-diversity and indigenous knowledge, our main concern here, also falls within the purview in such global democratic perspective. It is worthwhile then to briefly inquire into how well it fares under the auspices of the United Nations, so as to get the idea as to what more needs to be done and how.

This leads us to the second point: that is, the question of international law and order and that of human freedom and progress. For the purpose, I shall gratefully draw on part of one IUCN-commissioned study under the rubric: *Traditional Resource Rights: International*

Instruments for Protection and Compensation for Indigenous Peoples and Local Communities.^{vi}

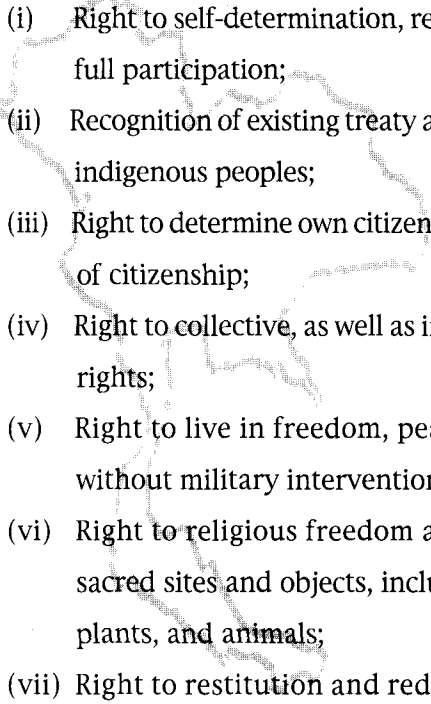
This is just to give a rough outline of what is in stock with regard to the existing state of international human rights instruments, both legally binding and not legally binding. Those legally binding consist of four main agreements: UN International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) 1976, UN International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) 1976, International Labour Organization Convention 169 Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries (ILO169) 1989, and Convention on Biological Diversity (CBD) 1992. For those with non-legal binding, three deserve to be referred to here as guidelines for further action: UN Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (DDRIP) 1994, UN Draft Declaration of Principles on Human Rights and the Environment (DDHRE) 1994, and the Leipzig Declaration on Farmers' Rights. From these somewhat scattered provisions, a number of relevant points could be drawn with regard to the *traditional resource rights* of indigenous peoples, as follows.

- (i) Self-determination and development;
- (ii) Disposal of natural wealth and resources;
- (iii) Protection of minority culture;
- (iv) Religious freedom;

- (v) Environment integrity;
- (vi) Intellectual property rights;
- (vii) Recognition of customary law and practice;
- (viii) Farmers' Rights.

The two, (i) and (ii), in particular are technically ambivalent regarding the question of jurisdiction. While the CBD confirms the sovereign rights of States over indigenous peoples' lands, territories, and natural resources, both the ICESCR and ICCPR stress the rights of all "peoples" in plural number to self-determination and to freely dispose of their natural wealth and resources. So under the circumstances, indigenous peoples are concerned, quite justifiably, that such sovereign rights might just as well be extended and encroaching upon their traditional knowledge, innovations, and practices. On the other hand, the view in favour of minorities is opposed by national governments for fear of the national integrity and their own sovereign rights being eroded thereby. All in all, then, as far as the international agreements with legal binding are concerned and under the existing structure of power relationships, there is bound to be a gap and insoluble contradictions. In this perspective, it makes sense for a new initiative being taken from within the United Nations in a long process of consultation with indigenous leaders, and that resulted in the DDRIP with a fairly comprehensive framework to work with. Though not legally binding, it is meant to serve as the standard international document and

thus the basis for any further discussions and negotiations concerning indigenous peoples that are to follow suit. Its principal features of indigenous peoples' rights are well summarized in the above-mentioned IUCN study, and therefore to be cited in full here for the benefit of fellow participants as well as community leaders in general:^{vii}

-
- (i) Right to self-determination, representation, and full participation;
 - (ii) Recognition of existing treaty arrangements with indigenous peoples;
 - (iii) Right to determine own citizenry and obligations of citizenship;
 - (iv) Right to collective, as well as individual, human rights;
 - (v) Right to live in freedom, peace, and security without military intervention or involvement;
 - (vi) Right to religious freedom and protection of sacred sites and objects, including ecosystem, plants, and animals;
 - (vii) Right to restitution and redress for cultural, intellectual, religious or spiritual property that is taken or used without authorization;
 - (viii) Right to free and prior informed consent;

- (ix) Right to control access and exert ownership over plants, animals and minerals vital to their cultures;
- (x) Right to own, develop, control and use the lands and territories, including the total environment of the lands, air, waters, coastal areas, sea-ice, flora and fauna and other resources which they have traditionally owned or otherwise occupied or used;
- (xi) Right to special measures to control, develop and protect their sciences, technologies and cultural manifestations, including human and other genetic resources, seeds, medicines, knowledge of the properties of fauna and flora, oral tradition, literature, designs and visual and performing arts;
- (xii) Right to just and fair compensation for any such activities that have adverse environmental, economic, social, cultural or spiritual impact.

Legally binding or not, the effectiveness of all these numerated rights - i.e. moral claims - depends in the last analysis on the strength of their being recognized and respected as legitimate in society. Thailand is a good example. In spite of currently constitutional provisions for community rights with regard to indigenous knowledge and bio-diversity, the very issues under discussion in this forum, all these moral claims are still far from being realized in practice. This is because a mere legal or moral formula cannot just exist on its own without social and cultural backup. This is certainly not a matter of disappointment or outright despair. That would unfortunately be too light-hearted and superficial. It all is the nature of things, that is, the beginning of a social process just like any strenuous process of struggles for freedom in human history. The crucial difference is that indigenous peoples and rural communities nowadays do not just stand alone in all this. A meaningful and substantive beginning has already been made with at least a sector of world public opinions and people's movements behind it, even though still very much in face to face with the power that be.

Retrogressive and authoritarian global politics of human rights

There are two major and interrelated factors that stand in the way of development towards human freedom and progress: one conventional and another a new market totalitarianism. The first has something to do with the good old definition of human rights itself. It is of course the historical West that did inspire the whole world with the modern ideas of human rights and dignity. And yet it only falls back on and confines itself to those created in “particular historical, social, and economic circumstances” of the seventeenth and eighteenth centuries. That is why the meaning and scope of human rights is narrowly defined as those strictly concerned with individual liberties, property rights, and the rule of law. In short, just those with judiciable qualifications. In Jeremy Bentham’s classic polemic against the French Revolution’s Declaration of the Rights of Man and of the Citizens expounding the natural and inalienable rights of all people:

“Right...is the child of law; from real laws come real rights; from imaginary laws, from laws of nature, fancied and invented by poets, rhetoricians, and dealers in moral and intellectual poisons, come imaginary rights, a bastard brood of monsters”^{viii}

That is also why the collective economic and social rights are seen in the West as out of bound of the human rights standards, and just as a matter of specific concerns for humanitarians and philanthropists, as well as social welfare. And all this, despite the UN long-established principle of the indivisibility and interdependence of the civil and political rights, and the economic, social and cultural rights. The reason is not hard to find, and for a very good historical reason too. After all, the real motivating forces behind all the past liberal revolutions were none other than the commercial and middle classes, the haves. And to these days, all the cherished value and tradition of liberalism are still energetically sustained by exactly the same forces, with instinctive and adverse attitudes towards both the state and the have-nots. It is the latter adversary that still remains the main and exclusive target, now that the liberals have come to assume the power of the state itself. In this context, it is of no surprise as to why it is only and purely the civil and political liberties that count as the standard measure of human rights. All of which should have nothing to do with the mere “imaginary” collective economic, social and cultural rights.

In such a state of affairs, Western liberalism turns itself into the sharp divide between the haves and the have-nots, the rich and the poor, the ruling and the ruled, domination and freedom. Whatever angle one looks at, they amount to practically

the same predicaments. Following the Industrial Revolution, the politics of the haves - Western styled property rights - fast developed into a three-pronged cult of industrial capitalism dealing with human, nature, and market. All of which, under the guise of economic science with the celebrated Adam Smith as progenitor. From then on, the economic system is to take precedence over society. And that, in the distinguished economic historian Karl Polanyi's words, " means no less than the running of society as an adjunct to the market. Instead of economy being embedded in social relations, social relations are embedded in the economic system ".ix In this scheme of thought, then, human beings are to be valued and treated as mere units of labour, and nature as raw materials. And both, the natural and human substance of society, are to be transformed into material commodities, and therefore to be subject to the market mechanism which is steadfastly held to be self-regulating beyond social control. This is how the market economy historically came about in commercial-made society, and hence the creed of free trade and free market.x All of which, solely and infinitely for the sake of industrial progress and capital accumulation.

Against such an extremist ideological background, colonization and appropriation of nature proceeds in full force ever since. Here we can see how the Western tenet of rights and liberties

comes into play, that is, within the framework of individualism, property rights and the rule of law. Of all this, the determining factor lies with property rights which, according to John Locke's three-century old theory of value, are created by extracting resources from nature with one's labour. That is how capital comes into being and as a result, as Vandana Shiva succinctly puts it,

“...only capital can add value to appropriated nature, and hence only those who own the capital have the natural rights to own natural resources; a right that supersedes the common rights of others with prior claims. Capital is thus defined as a source of freedom, but this freedom is based on the denial of freedom to the land, forests, rivers and bio-diversity that capital claims as its own.”^{xi}

And all this is emphatically and nonchalantly defined as a matter of economic freedom and the interplay of market forces in the industrial West! Vandana Shiva, again, so appropriately brands this as the process of theft and robbery. It is not only the people's freedom and collective rights that are endangered and lost. But most importantly it is the human right to life itself that is subject to constant threat and destruction, as everyone knows full well how all these commons are valuable and indispensable as the life support and sustenance base of local people and communities. So along the process of appropriation and privatization of the commons, the

indigenous peoples and rural communities' rights and livelihoods become thereby marginalized and impoverished, as we are all witnessing today. But then, again, that is of no serious concern, especially now that a remedy has been found by way of the so-called "social safety net" as defined by the World Bank, whereby all the expected troubles and threats to the status quo can be contained. Needless to say, this kind of pejorative idea and measure is well shared by many a distinguished economist and academe alike.

Nor is that all. The colonization of nature is now reaching its new height with the all-powerful capital extending from manipulation to monopoly of life itself, through biotechnological capabilities and the accompanied intellectual property rights regime. This in itself explains the actual state of science and technology in the contemporary world. It is all practically corporate-oriented and under the same old paradigm of industrialism, something to beware of for the common people who struggle for freedom. As Andrew Kimbrell very well describes:

Biotechnology extends humanity's reach over the forces of nature as no technology in history has ever done. Bioengineers are now manipulating life forms in much the same way as the engineers of the Industrial Revolution were able to separate, collect, utilize, and exploit inanimate materials.

Just as previous generations manipulated plastics and metals into the machines and products of the Industrial age, we are now manipulating and indeed transferring living materials into the new commodities of the global age of biotechnology.

.....

The raw material for this new enterprise is genetic resources. Just as the powers of the Industrial age colonized the world in search of minerals and fossil fuels, the biocolonizers are now in search of new biological materials that can be transformed into profitable products through genetic engineering.^{xii}

In the recent past, bio-technological development has been well known and taken for granted in the areas of disease-causing bacteria for the benefit of mankind. Life forms, i.e., products of nature themselves, are presumed under the traditional legal doctrine to be non-patentable. All this, however, has been radically changed by the US Supreme Court's decision in 1980 to the contrary that life is indeed patentable. The brand new policy is thereby unilaterally created, opening the way for the US transnational corporations, with all the capital, technology and market well under control, to acquire the patenting of indigenous plants and animals, and hence knowledge. Since then, a good number of patents have been issued on cases like the neem tree and Basmati rice of India, Jasmine rice and medicinal plants of Thailand, and still many others

to follow. All these incidents are already well known and so blatantly arbitrary. On top of that, there is also now the planned global patent regime under negotiation in the World Trade Organization, known as Trade Related Intellectual Property (TRIPS), to be imposed on the Third World countries.^{xiii} If getting through, it is not only biodiversity and indigenous knowledge that is in grave danger of extinction, but also a total and absolute control on the whole life on earth. And all, again, in the name of economic liberalism and free market .

It is also how the Western self-styled concept of human rights has been working within the framework of individualism, property rights and the rule of law. As Professor Edward Herman of Wharton School succinctly and instructively puts in his opening remarks:

Doesn't a growth process in which large numbers are immiserated while a small elite prospers necessarily entail serious human rights violations? In liberal theory, and in the definitions used by the major human rights organizations of the West: No. Human rights are political and personal rights ...; they do not include economic rights to subsistence, education, health card, housing and employment. Thus if immiseration follows from the normal workings of the market system, based on the economic power of private

corporations and banks, and with the help of the IMF, World Bank, US government, and a nominally democratic regime like that of Mexico or Chile, no human rights violations are involved.^{xiv}

Looking ahead

So after three full centuries, the celebrated liberalism of the West only ends up by imposing its own specific set of human rights on the whole world as something absolute and universal. Might thus makes right, and unilateral “right” brings in its train arbitrary rule and social disintegration. This is the crux of the matter. The alternative way out of this destructive end, as Karl Polanyi suggested in his highly insightful reading into the history of Industrial Revolution, is to turn to “*the principle of social protection* aiming at the conservation of man and nature as well as productive organization, relying on the varying support of those most immediately affected by the deleterious action of the market ...”.^{xv} Or what, in the contemporary context, James Robertson conceives of as creating a global economy that is both *human enabling* and *nature conserving*.^{xvi} The social principle and practice such as this of course sounds quite familiar to our fellow indigenous peoples and rural communities. After all, it is precisely their traditional way of everyday life. There is nothing extraordinary about it. But,

mind you, it becomes something so alien and subversive in the current world of industrialism, where the freedom of capital and free market turns into absolutism and totalitarian control over life on earth.

It is in this global perspective that the issue of biodiversity and indigenous knowledge must needs address itself. As emphasized earlier on, it is the whole question of human freedom and progress that is at stake. But first and foremost, the grassroots peoples and communities must pull themselves together as united front in face to face with the transnational structure of power. As a matter of fact, because of its own overbearing abuse and aggrandizement, the agents of industrial capitalism - transnational corporations, the IMF, the World Bank, etc. - have to confront with strong protests and increasingly steadfast opposition from the common people, urban and rural, everywhere. But street actions and manifestoes in themselves would be of no avail without community rights being recognized and realized at the grassroots level, both in principle and in practice. As for the role of nation-states, little, if any, can be expected under the contemporary elite system that, more often than not, tends to be alienated from its own people. On the other hand, empowering local communities would greatly help consolidate nation-states vis-à-vis transnational encroachments. Humanity has gone through the age of nation

building, modernization and development patterned upon Western industrial capitalism. Throughout, local communities have been neglected and their traditional resource rights marginalized and trampled upon. The result is human impoverishment and natural degradation. In the circumstances, then, a new democracy is to be required and worked out with local communities as its base. Indeed, indigenous peoples and rural communities can significantly provide part of the answer.

There remains one final point to be taken note of here. The need for self-reform has already been earlier mentioned. The emphasis is on the principle of self-reliance and right to self-development. Community rights are being raised here, not just for the sake of defense mechanism against encroachment from outside, but mainly as the foundation of a new global democratic order, so that the principle of social protection and human-enabling/ nature-conserving economy can realistically be established. It is that, on top of the traditional resource rights as well comprehensively prescribed in the Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, something needs to be done with regard to the existing structure of power relationships within community itself. For one thing, for community rights to be universally recognized and respected, the value and rights of individuals must be well taken into account. In this respect, we can learn a good deal from the

West, despite all its shortcomings. Coming into the changing and globalizing world, local communities also need human creativity. And true creativity can only come from free and open society. The point is that community rights as a system also need to allow for individual rights and creativity. Undoubtedly this is a highly delicate task inevitably involved in the process of social change. It is the fundamental question of how human aspirations and rising expectations, especially of new generations, can be accommodated and fulfilled. So this is problem of the future, and no status quo can ever provide solution. It is indeed the great challenge, that is, challenge from within. One only has high hope that local traditional knowledge and wisdom will be able to live up to its potential creativity in the common task of social reconstruction, globally and locally.

¹ James Robertson, *Future Wealth: A New Economics for the 21st Century*, London, Cassell Publishers Limited, 1990, p. ix.

¹ Saneh Chamarik, "Technological Self-Reliance and Cultural Freedom", in C.G, Weeramantry, ed., *Human Rights and Scientific and Technological Development*, Tokyo, United Nations University Press, 1990, p. 56.

¹ Tony Evans, "Introduction: power, hegemony and the universalization of human rights", in Tony Evans, ed., *Human Rights Fifty Years On*, Manchester University Press, 1998, p. 4.

¹ Heiner Bielefeld, "WESTERN VERSUS ISLAMIC HUMAN RIGHTS CONCEPTION? A Critique of Cultural Essentialism in the Discussion of Human Rights", *Political Theory*, vol. 28, No. 1, February 2000, pp. 96-97.

¹ W.F. Wertheim, *Evolution and Revolution: The Rising Wave of Emancipation*, Middlesex: Penguin Books, 1974, p. 47.

¹ Darrell A. Posey, *Traditional Resource Rights: International Instruments for Protection and Compensation for Indigenous Peoples and Local Communities*, IUCN - The World Conservation Union, 1996, particularly Chapters 1-5.

¹ Ibid. p. 28.

¹ Cited in *The Economist*, “The Politics of Human Rights”, August 18th-24th 2001, p. 9.

See also, Onuma Yasuaki, “The Need for an Intercivilizational Approach to Evaluating Human Rights “ , and Chris Jochnick, “Human Rights for the Next Century”, *Human Rights Dialogue*, Volume 10, September, 1997, pp. 4-7.

¹ Karl Polanyi, *The Great Transformation: the political and economic origins of our time*, Boston, Beacon Press, 1957, p. 57.

¹ Ibid., p. 42-42, 132, 135-140.

¹ Vandana Shiva, “The Enclosure of the Commons”, *Third World Resurgence*, Issue No 84, 1997, p. 6.

¹ Andrew Kimbrell, “ Biocolonization: The Patenting of Life and the Global Market in Body Parts “, in Jerry Mander and Edward Goldsmith, ed., *The Case against the Global Economy and for a Return toward the Local*, San Francisco, Sierra Club Books, 1996, pp.131-132.

¹ Ibid., 133-137.

¹ Edward S. Herman, “Immiseration & Human Rights”, *Third World Resurgence*, Issue No. 58, June 1995, p. 41.

¹ Karl Polanyi, *op. cit.*, p. 132. Italics mine

¹ James Robertson, *op. cit.*, p. x. Italics mine

**ปาฐกถาเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ
โดย ศ.เสน่ห์ จามริก**

ปาฐมชนกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ¹

ศ. เสน่ห์ จามริก

สวัสดิศรัยท่านผู้ร่วมสัมมนาและท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ ผมคิดว่าเป็นเรื่องที่น่ายินดีอย่างยิ่งที่สถาบันพระปกเกล้าได้จัดให้มีการเสวนาทำความเข้าใจทำความเข้าใจในเรื่องปาฐมชนกับปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ เรื่องปาฐมชนนี้ได้ผ่านอุปสรรคมาหลายชั้นหลายตอน นับตั้งแต่อุปสรรคในเรื่องของความคิดเห็นที่ไม่ตรงกันในประเด็นที่ว่าคนกับป่าอยู่ด้วยกันได้หรือไม่จนกระทั่งมาถึงประเด็นที่ กลุ่มคนที่รักป่ารักธรรมชาติด้วยกันก็เห็นไม่ตรงกันว่าควรจะมีข้อสงวน มีเงื่อนไขอย่างไร ทั้งนี้ทั้งนั้นผมคิดว่าปัญหาทั้งหมดเหล่านี้ก็เป็นเรื่องที่เหมาะสมที่จะได้พูดคุยหารือกันเพื่อทำความเข้าใจร่วมกัน

เรื่องปาฐมชนนั้น ในทัศนะของผมมันเป็นเพียงภาพสะท้อนของปัญหาในเรื่องของฐานทรัพยากรธรรมชาติโดยรวม ปาฐมชนเป็นส่วนหนึ่ง แต่เป็นส่วนของต้นแบบที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนเมื่อมองในแง่นี้ก็เห็นว่าทั้งปาฐมชนทั้งพื้นที่ป่าตลอดจนกระทั่งพื้นที่เกษตรของเรานั้นผมคิดว่าประกอบเป็นปัจจัยพื้นฐานส่วนหนึ่งในกระบวนการเปลี่ยนผ่านของสังคมการเมืองไทยเราภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และการปฏิรูปจากภายใน ก่อนที่ผมจะได้กล่าวอะไรต่อไปผมอยากจะขอได้นำเอาพระบรมราโชวาท ซึ่งได้มีไว้ตั้งแต่ปี 2516 เพื่อเป็นข้อพิจารณาว่าในขณะนี้เรามีปัญหาที่จะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบอย่างไรในพระบรมราโชวาทซึ่งได้นำมาอ้างกันหลายครั้งหลายคราด้วยกัน ในครั้งนี้ก็อยากจะขอเชิญเชิญมาได้แสดงให้ปรากฏไว้ พระบรมราโชวาทเมื่อปี 2516 หรือ 30 ปีมาแล้ว บอกว่าในป่าสงวนซึ่งทางราชการได้ขีดเส้นไว้ว่าเป็นป่าสงวน

¹ จากการบรรยายพิเศษ เรื่อง “ปาฐมชนกับการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน” จัดโดย สถาบันพระปกเกล้า วันอังคารที่ 22 มกราคม 2545

หรือป่าจำแนก แต่ที่เราขีดเส้นไว้ ประชาชนที่มีอยู่ในนั้นแล้วเราจะเอากฎหมาย
ป่าสงวนไปบังคับคนที่อยู่ในป่าที่ยังไม่ได้สงวน แล้วเพิ่งไปสงวนที่หลังโดย
ขีดเส้นบนเศษกระดาษที่ชอบกลอยู่ แต่ปัญหาเกิดขึ้นเมื่อขีดเส้นแล้วประชาชน
ที่อยู่ในนั้นกลายเป็นผู้ฝ่าฝืนกฎหมายไป ถ้าดูในทางกฎหมายเขาก็ฝ่าฝืนเพราะ
ว่าตราเป็นกฎหมายโดยชอบธรรม แต่ว่าถ้าตามธรรมชาติใครเป็นผู้ทำผิด
กฎหมายก็คือผู้ขีดเส้นนั่นเองเพราะว่าบุคคลที่อยู่ในป่านั้นเขาอยู่ก่อน เขามีสิทธิ
ในทางเป็นมนุษย์ หมายความว่า ทางราชการบุกรุกบุกรุกคนไม่ใช่บุคคลบุกรุก
กฎหมายบ้านเมือง

ผมคิดว่าพระบรมราชาโฆวาทนั้นนอกจากจะให้ข้อคิด ข้อพิจารณาหลาย
ประการแล้ว ยังเป็นภาพสะท้อนถึงสิ่งที่ผมเรียกว่า ช่องว่างทางความคิดภายใน
สังคมของเรา ซึ่งเป็นช่องว่างที่เราจำเป็นต้องมาร่วมกัน เพราะว่าเราก็เห็น
คุณค่าของป่าของเรา ทรัพยากรธรรมชาติของเรา เพราะฉะนั้นในโอกาสนี้เรา
ก็อยากจะขอเชิญชวนเรียกร้องว่าให้เราทั้งหลายร่วมกันที่จะเปิดโลกทัศน์ใหม่
เพื่อที่เราจะได้หลุดพ้นจากความชะงักงันและความตีบตันทางปัญญาความคิด
ที่เป็นอยู่ในขณะนี้ โดย

1. ร่วมกันพิจารณาประเด็นปัญหาบนพื้นฐานของความเป็นจริงอย่าง
เป็นเหตุเป็นผล
2. ร่วมกันทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ ที่มาที่ไปของปัญหา เพื่อเราจะ
ได้ร่วมกันสามารถประเมินอดีต ปัจจุบันและอนาคตให้ถ่องแท้ขึ้น
3. ร่วมกันทำความเข้าใจเรื่องของสิทธิมนุษยชน ซึ่งประเด็นอาจารย์
บวรศักดิ์ก็จะได้มากกล่าวปาถกฐาต่อจากนี้ในเรื่องของสิทธิเสรีภาพ
แต่ว่าเป็นประเด็นสำคัญที่จะต้องทำความเข้าใจเรื่องของ สิทธิเสรีภาพ
เหล่านี้อย่างสร้างสรรค์และไม่ประมาทด้วยเพราะฉะนั้นตามรัฐธรรมนูญ

ที่เราพูดถึงสิทธิชุมชน สิทธิอะไรต่างๆ ก็คงจะต้องร่วมกันพิจารณา เพื่อวางกรอบให้สิทธิเสรีภาพเหล่านั้น เป็นสิทธิเสรีภาพที่สร้างสรรค์ เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริงในการนี้ผมขอตั้งโจทย์ ขอให้ท่านทั้งหลายกับผมได้ร่วมพิจารณาเป็นหลัก 3 ประการ

**เมื่อสักครู่ผมได้เรียกร้องให้เราด้วยกันเปิดโลกทัศน์เพื่อจะได้พิจารณา
ปัญหาบนพื้นฐานจากความเป็นจริง**

โจทย์ประการที่ 1 ความเป็นจริงที่เกี่ยวกับป่าประเทศไทยนั้นคืออะไร

โจทย์ประการที่ 2 เราควรที่จะมองและเข้าใจป่าชุมชนอย่างไร

โจทย์ประการที่ 3 หลักนโยบายป่าชุมชนนั้นควรจะเป็นอย่างไร

โจทย์ประการที่ 4 ความเป็นจริงเกี่ยวกับโลกาภิวัตน์

โจทย์ประการที่ 5 วิกฤติเศรษฐกิจกับป่าชุมชน

ในการทำความเข้าใจกับโจทย์หลัก 5 ประการ เราคงจะได้ร่วมกัน
มองไปข้างหน้าว่าเรามองเรื่องป่าชุมชนลู่อนาคตอย่างไรบ้าง

โจทย์ประการที่ 1 คือความเป็นจริงที่ว่านี่คืออะไร ประการแรก
ผมคิดว่าในทางวิชาการเราได้พูดกันมาหลายครั้งแต่ว่าเป็นเรื่องที่สังคมไทย
ลืมนวลจนแม้กระทั่งในวงวิชาการก็ไม่ได้เน้นถึงคุณค่าความสำคัญของป่า
ประเทศไทยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของป่าภูมิภาคเขตร้อนของโลก ป่าภูมิภาค
เขตร้อน ผมขอให้ท่านผู้รู้ซึ่งจะร่วมอยู่ในการเสวนาในครั้งนี้ช่วยได้ขยายความ
ทำความเข้าใจ เพราะว่าคุณค่าความเป็นป่าภูมิภาคเขตร้อนเป็นสิ่งที่มีความ
สำคัญอย่างยิ่งในรายงานการวิจัยที่เคยทำกันก็ได้พูดถึงคุณค่าความสำคัญของ
ป่าภูมิภาคเขตร้อนซึ่งมีอยู่น้อยชนิดในโลก มีไม่ถึงร้อยละ 7 ของพื้นที่ในโลกนี้
แต่เป็นแหล่งของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ

50-60 เปอร์เซ็นต์ และความอุดมสมบูรณ์ของความหลากหลายทางชีวภาพที่จะเป็นแหล่งพื้นฐานสำคัญของการผลิต อย่างน้อยที่สุดคืออาหารกับยา ซึ่งในความคาดคะเนของนักเศรษฐศีกินักพัฒนาเห็นว่าใน 20-30 ปีข้างหน้า ผมคิดว่าเรื่องของอาหารกับยานั้นจะเป็นตัวปัจจัยสำคัญ ไม่เฉพาะสำหรับประเทศไทยหรือในภูมิภาคที่มีป่าเขตร้อนเท่านั้น แต่ว่าจะจะเป็นปัจจัยสำคัญในเวทีการแข่งขันทางเศรษฐกิจการเมืองของโลกด้วย

อันนี้ผมคิดว่าความเป็นจริงอันนี้เป็นความเป็นจริงที่เราพูดกันไม่พอ เพราะฉะนั้นอยากจะให้ท่านทั้งหลายซึ่งมีความเห็นที่ตรงกันไม่ตรงกัน ได้ร่วมกัน มาพิจารณาถึงความจริงในข้อนี้ นอกจากนั้นแล้วเมื่อเป็นป่าภูมิภาคเขตร้อนก็หมายความว่าเราจะเห็นคุณค่าความสำคัญของป่าคงไม่เฉพาะในประเทศไทย แต่ว่าเป็นป่าในระดับภูมิภาค แล้วคงจะไม่ต้องพูดถึงป่าเป็นผืนๆ หรือป่าชุมชนเป็นแต่ละชุมชนไป แต่เราคงจะต้องมองป่าชุมชนในแง่ที่เป็นฐานทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นลุ่มน้ำหรือป่าก็ตามเราคงต้องมองตรงนี้เป็นฐานทรัพยากรร่วมกันหมด ควบคู่ไปกับความอุดมสมบูรณ์ของความหลากหลายชีวภาพ เราจะต้องไม่ลืมถึงคุณค่าความสำคัญอีกประการหนึ่งที่ตามก็คือวิถีชีวิตของชุมชนภูมิปัญญา ซึ่งจะมีศักยภาพสำคัญอย่างสูงในการที่จะสร้างสิ่งที่เราเรียกในสมัยปัจจุบันว่าทรัพย์สินทางปัญญา เพราะฉะนั้นตรงนี้เป็นความสำคัญเรื่องของป่าชุมชนจึงไม่ใช่เป็นเรื่องของคนกับป่าอยู่กันได้หรือไม่ได้ หรืออะไรต่างๆ พวกนี้และไม่ใช่เป็นปัญหาแค่พื้นที่ทำมาหากินแต่ว่าเป็นแหล่งของความอุดมสมบูรณ์ แล้วก็ภูมิปัญญาอยู่ในนั้น ดอกเตอร์ วันคานา ได้พูดถึงตัวเลขเอาไว้บอกว่าในบรรดาตัวชาติในโลกนี้ได้ผลิตออกมาที่เอามาจากทรัพยากรชีวภาพในเขตร้อนไม่ต่ำกว่า 80 เปอร์เซ็นต์ เป็นผลงานที่มาจากภูมิปัญญาชาวบ้าน อันนี้มันสำคัญ ความเป็นจริงในประการแรก ในฐานะที่เป็นป่าภูมิภาคเขตร้อน

โจทย์ประการที่ 2 เป็นความเป็นจริงที่เรามักจะมองข้ามไปว่า บรรดาองค์ความรู้ นโยบาย และปฏิบัติการเรื่องป่าไม้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการกำหนดเขตป่าที่ดี การสร้างกฎระเบียบ การจัดองค์กร การใช้ประโยชน์และการกำหนดกฎเกณฑ์ที่จะเข้าถึงอย่างถูกต้อง ความจริงแล้วเป็นระบบที่เราสืบทอดมาจากยุคของอาณานิคม เป็นการจัดการป่าไม้เพื่อประโยชน์ของผู้ที่เข้ามาครอบครองดินแดนอาณานิคม เป็นการจัดการอย่างรวมศูนย์แล้วที่ใช้ประโยชน์ดูซับซ้อน ทรัพยากรธรรมชาติออกไปสู่ภายนอก ระบบอาณานิคมอย่างนี้ก็เป็นระบบที่ปฏิบัติอยู่ในประเทศอินเดียและพม่า สมัยที่เป็นอาณานิคม ผมจำได้ครั้งหนึ่งเมื่อหลายปีมาแล้วมีการจัดสัมมนาเรื่องปัญหาที่ทำกินของประชาชน ในครั้งนั้นเราพูดถึงเรื่องของป่า พูดถึงเรื่องคุณค่าของป่าในการสัมมนา 2 วัน เราพยายามสรุปจนกระทั่งเรามองเห็นประโยชน์ เรามองเห็นคุณค่าของชุมชน มองเห็นภูมิปัญญาของชุมชนที่อยู่ในป่า แต่ว่าเมื่อถึงตอนปิดประชุม รองนายกรัฐมนตรีได้ออกมาปิดประชุมโดยปฏิเสธสิ่งที่พูดในการสัมมนาทั้งหมดโดยบอกว่าท่านเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุดในเรื่องของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ในฐานะที่เคยเป็นลูกจ้างบริษัทบอมเบเบอรั่มามาก่อน คือนี่เป็นการสืบทอดของความคิด ความรู้และความเข้าใจแบบอาณานิคมมาใช้ และหลักปฏิบัตินี้ก็คงสืบทอดมาจากกระทั่งทุกวันนี้ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติเป็นกฎหมายที่นอกจากเป็นการรุกรอนสิทธิอย่างได้แสดงไว้ในพระบรมราโชวาทที่ผมได้กล่าวข้างต้นแล้วยังเป็นการบั่นทอนทำลายสิทธิตามจารีตประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่นรวมทั้งวัฒนธรรมการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์ ที่ควรจะเป็นตามความเป็นจริงด้วย อันนี้ก็เป็นความเป็นจริงประการที่ 2 อยากจะขอนำเสนอให้ได้ร่วมกันพิจารณาในที่นี้

โจทย์ประการที่ 3 ความเป็นจริงเกี่ยวกับชะตากรรมของป่า และชุมชนท้องถิ่นของไทยภายใต้วิชาการและการจัดการแบบที่กล่าวอ้างว่าเป็นการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งการจัดการแบบวิทยาศาสตร์อย่างนี้ผลก็คือว่าเป็นการทำลายวิทยาศาสตร์คือเป็นการทำลายฐานทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพเป็นการทำลายภูมิปัญญาที่จะเป็นพื้นฐานสำคัญของศักยภาพที่จะนำไปสู่การวิจัยเชิงพัฒนาที่จะนำเอาทรัพยากรชีวภาพมาใช้เป็นประโยชน์อย่างแท้จริงในอนาคต ซึ่งจะเป็นประเด็นที่ผมจะได้พูดถึงต่อไป จากการจัดการแบบวิทยาศาสตร์นั้นผลก็คือทำให้ชุมชนชนบทนั้น ต้องตกอยู่ในความยากจน ความล่มสลายของชุมชนและความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เราได้ประจักษ์เห็นอยู่ในทุกวันนี้ เพราะฉะนั้นชาวคราวหรือเสียงพุดในเรื่องของปัญหาการตัดไม้ทำลายป่านั้นเป็นภาพลักษณะที่มักจะโยนบาปไปที่ชาวบ้านอยู่เสมอ แต่ความจริงแล้วปัญหาการตัดไม้ทำลายป่านั้นเกิดจากระบบการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ที่กล่าวนั่นเอง นั่นเป็นความจริงประการที่ 3 ซึ่งเราจะต้องพิจารณาบทวน

โจทย์ประการที่ 4 เป็นความเป็นจริงที่เกี่ยวกับกระแสโลกาภิวัตน์หลังสงครามเย็นเมื่อ 10 - 15 ปีที่ผ่านมา ผมคิดว่าการพิจารณาเรื่องของป่าชุมชนและฐานทรัพยากรป่าเขตร้อนเราคงที่จะไม่สามารถไม่พูดถึงเรื่องของกระแสโลกาภิวัตน์เพราะว่ากระแสโลกาภิวัตน์ที่เราประจักษ์เห็นอยู่ในทุกวันนี้เป็นการแผ่อำนาจทุน เทคโนโลยี ตลาดการค้ารวมทั้งการแผ่ระบอบที่เรียกว่าสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา ซึ่งจะมาจาง้วงใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าเขตร้อนเราได้เห็นมาแล้วในกรณีอย่างเปเล้าน้อย ในกรณีของข้าวหอมมะลิ ซึ่งหมายความว่ากระแสโลกาภิวัตน์นั้นก็กระแสที่เป็นการคุกคามไม่เฉพาะการขูดรีดทรัพยากรเท่านั้นแต่เป็นการคุกคามต่อการใช้ประโยชน์จากป่า

ควบคุมวิถีการผลิต การบริโภคของประชาชนคนไทยโดยส่วนรวมด้วย อันนี้ก็เป็นความเป็นจริงประการที่ 4 ที่อยากจะได้เรียนนำเสนอในที่นี้

โจทย์ประการที่ 5 ผมอยากตั้งคำถามว่าวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อ 5 ปีที่แล้วบอกอะไรกับเราบ้างผมว่าวิกฤติเศรษฐกิจเป็นเรื่องที่เราจะต้องโยงเข้ามาหาเรื่องของป่าเขตร้อน เรื่องของป่าชุมชน วิกฤติเศรษฐกิจทำให้เราต้องมีการทบทวนของนโยบายยุทธศาสตร์การพัฒนา เรากำลังพูดถึงเศรษฐกิจพอเพียงเรากำลังพูดถึงกระแสการปฏิรูป ผมคิดว่าป่าชุมชนนั้นก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่จะมีบทบาทสำคัญในเรื่องของเศรษฐกิจพอเพียงและแนวทางการปฏิรูปภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน

อันนี้ก็เป็นความจริง 4 - 5 ประการที่อยากจะได้เรียนนำเสนอในที่นี้ เมื่อเป็นอย่างนี้โจทย์ประการต่อไปก็คือว่าเราควรจะร่วมกันมองและเข้าใจป่าชุมชนอย่างไร ผมคิดว่าอันนี้ก็เป็นประเด็น เวลาจำกัดผมก็อยากจะทำประเด็นพอให้เป็นข้อคิด ข้อสังเกตนะครับ

ผมมีข้อเสนอ 4 ประการที่จะมองความหมายเรื่องของป่าชุมชน

ประการที่ 1 ป่าชุมชนในทัศนะผมนั้น ผมคิดว่าเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาในบริบทของกระบวนการปฏิรูปและปรับกระบวนการทัศน์การพัฒนา ป่าชุมชนไม่ใช่ประเด็นขายขอบครัว ไม่ใช่ประเด็นปัญหาที่ทำกินของคนยากคนจน แต่เป็นปัญหาที่เป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการปฏิรูปและการปรับกระบวนการทัศน์ในการพัฒนาโดยศักยภาพที่ผมได้กล่าวมาข้างต้น

ประการที่ 2 ผมคิดว่าเราควรจะมีมุมมองและเข้าใจป่าชุมชนในลักษณะที่โยงกับปัญหาการเสริมสร้างเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้กระแสการเมืองและเศรษฐกิจของโลก ที่ผมบอกว่าเป็นเรื่องการเมืองของป่าชุมชนเข้ากับเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้กระแสเศรษฐกิจการเมืองโลกนั้นหมายความว่าเราคงจะไม่สามารถมองนัยความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงในลักษณะที่เป็นภาพนิ่งเท่านั้นแต่ว่าจะต้องเป็นเศรษฐกิจพอเพียงที่สามารถก้าวออกไปข้างหน้าไปเผชิญกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกด้วย ผมได้พูดมาแล้วนะครับ ท่านที่เคารพ พูดถึงทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ พูดถึงภูมิปัญญา พูดถึงศักยภาพในการวิจัยเชิงพัฒนาเพื่อสร้างทรัพย์สินทางปัญญา และนั่นแหละครับที่จะเป็นพื้นฐานสำคัญที่เราจะก้าวออกสู่เวทีการแข่งขันของเศรษฐกิจการเมืองโลก แต่เป็นการแข่งขันในเชิงที่ภาษาเศรษฐศาสตร์เรียกว่าเป็นข้อได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบอย่างแท้จริง ในการแข่งขันปัจจุบันในนโยบายการฟื้นฟูเศรษฐกิจปัจจุบันที่พูดกันมากนั้นเป็นการฟื้นฟูเศรษฐกิจและการแข่งขันที่อยู่บนพื้นฐานของความเสียเปรียบเชิงเปรียบเทียบตลอดเวลา เพราะเป็นการแข่งขันที่เราต้องพึ่งพิงภายนอกตลอดไม่ว่าจะเป็นเรื่องนายทุนที่ดี เทคโนโลยีหรือว่าตลาด ท่านที่เคารพได้โปรดพิจารณาให้รอบด้านเถอะครับ ความคิดฟื้นฟูเศรษฐกิจความคิดในเรื่องของการแข่งขันในขณะนี้ ความคิดในเรื่องของการเชิญชวนการลงทุนจากภายนอกแล้วแต่นำไปสู่เศรษฐกิจการเมืองแบบพึ่งพิงทั้งสิ้นเพราะฉะนั้นผมอยากจะย้ำว่าปัญหาป่าชุมชนนั้นไม่ใช่เป็นปัญหาขายขอบ เป็นปัญหาที่เป็นหัวใจสำคัญถ้าเรารู้จักเรียนรู้ รู้จักตัวเองและใช้ความพยายามบนลำแข้งของตัวเองที่จะก้าวออกไปข้างหน้า เพราะฉะนั้นป่าชุมชนจึงทำให้ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงนั้นมีความเป็นพลวัตที่จะก้าวออกสู่โลกภายนอกด้วยในขณะเดียวกัน

ประการที่ 3 ผมคิดว่าเราควรจะมีมองป่าชุมชนไม่แต่เพียงจัดพื้นที่ทำกิน จัดการให้คนยากคนจนอยู่ในกรอบของความสงบเรียบร้อยเท่านั้น แต่ความจริงแล้วป่าชุมชนนั้นเป็นพื้นฐานส่วนหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งของกระบวนการกระจายอำนาจอย่างแท้จริง การกระจายอำนาจในรูปแบบที่เป็นทางการที่นักวิชาการผลักดันตลอดมานั้น ในรูปของ อบต. กิ่ง อบจ. กิ่งนั้น เป็นการกระจายอำนาจที่มอบอำนาจให้อยู่ในมือของกลุ่มผู้นำชุมชนที่ไม่ได้ทำหน้าที่เป็นผู้นำชุมชนมาเป็นเวลาช้านานแล้ว แต่เป็นตัวเชื่อม จะเรียกว่าเป็นบริวารของกลุ่มอำนาจในศูนย์กลางก็ว่าได้ เพราะฉะนั้นครั้งนี้ผมคิดว่าเป็นประเด็นสำคัญ ผมเคยพูดกับที่ประชุมกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. หลายครั้ง บอกในสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงอย่างนี้ ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนผ่านของบ้านเมือง ในช่วงของการปฏิรูปการเมืองอย่างนี้ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านที่ดี อบต. อบจ. ในฐานะที่เป็นผู้นำชุมชนที่ดี จะต้องตัดสินใจที่จะเลือกเอาระหว่างที่จะเดินไปในทางที่เป็นผู้นำของชุมชนอย่างแท้จริง ไม่ใช่เป็นเพียงนายหน้าค้าที่ดิน สร้างรีสอร์ท สร้างสนามกอล์ฟ แทนที่จะเดินในทางเลือกที่จะเป็นเพียงบริวารของศูนย์กลางทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้นในสถานการณ์อย่างนี้ของการเปลี่ยนผ่านอย่างนี้ผมถึงบอกว่าอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นจะเป็นฐานที่แท้จริงของนโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น

ประการสุดท้าย เมื่อพิจารณาถึงหลักความเป็นจริงที่ดี พูดถึงความเข้าใจ นัยความหมายของป่าชุมชนที่ดี หลัก นโยบายที่เราจะร่วมกันพิจารณาต่อไปในขณะนี้ ร่างกฎหมายป่าชุมชนก็อยู่ในวุฒิสภา ผมหวังว่าคงไม่สายเกินไปที่จะทบทวน ชะยายขอบข่ายความหมายของหลักนโยบายให้มันเกิดความใกล้เคียงกับความเป็นจริงขึ้น เพื่อศักยภาพที่มีอยู่นั้นจะได้สามารถที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อไป

เพราะฉะนั้นหลักนโยบายนี้ในประการแรกผมอยากจะขอย้ำอีกครั้งหนึ่งนะครับว่า โปรดคอย่ามองป่าชุมชนเป็นเพียงมาตรการที่จะแก้ไขปัญหาที่ทำได้ เป็นเพียงมาตรการที่จะแก้ไขปัญหาความยากจน ไม่ใช่ครับ จริงอยู่มันมีส่วนความเป็นจริงอยู่บ้าง แต่อันนั้นเป็นเพียงจุดตั้งต้นเท่านั้น ผมไม่อยากจะให้มองเป็นการจัดสรรชุมชน การจัดการป่า ป่าแต่ละหย่อมให้เสร็จเรียบร้อยเป็นสูตรสำเร็จในตัวของมันเอง แต่ผมอยากจะให้มองมากไปกว่านั้น

ผมขอเสนอ 3 มิติของนโยบายป่าชุมชนดังต่อไปนี้

มิติประการที่ 1 นโยบายป่าชุมชนจะเป็นองค์ประกอบของสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญที่ได้พูดไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมาตรา 46 มาตรา 56 มาตรา 46 มาตรา 56 ไม่ใช่เป็นสูตรสำเร็จ เป็นบทบัญญัติสิทธิชุมชนซึ่งจะต้องมีนโยบายและมาตรการที่จะต้องเสริมให้เกิดความเป็นจริงขึ้นอย่างน้อย 3 ประการที่ผมจะขอเสนอในที่นี้ ประการแรกผมคิดว่านโยบายเรื่องป่าชุมชนนั้นจะต้องประกอบไปด้วยนโยบายและกระบวนการฟื้นฟูและพัฒนาภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่นอย่างจริงจัง เป็นการฟื้นฟูภูมิปัญญาที่ตามหลักของสิทธิของประชาชนที่จะเรียนรู้และที่จะพัฒนาตนเอง เพราะฉะนั้นต้องมีการลงทุนครับ ในกระบวนการปฏิรูปการศึกษาปัจจุบันนี้ไม่เคยพูดถึงปัญหาการจัดการทรัพยากรเลย ผมว่าอันนี้เป็นรากฐานเป็นหัวใจสำคัญที่สุด ผมคิดว่าถ้าเราจับจุดนี้ได้ เรื่องการปฏิรูปการศึกษาที่จะมองเห็นชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการพัฒนา ในการส่งเสริมในเรื่องของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เราจะได้มีทิศทางที่ถูกต้องสอดคล้องกับความเป็นจริงขึ้น แล้วก็เป็นเสริมส่งเสริมสิทธิของประชาชนคนไทยที่จะเรียนรู้และพัฒนาตนเองไปในขณะเดียวกัน

มติประการที่ 2 ของนโยบายป่าชุมชนที่ผมขอเสนอในที่นี้ ก็คือว่าป่าชุมชนนั้นไม่ใช่เป็นป่าที่เป็นหย่อมๆ แต่อยากจะทำให้เห็นป่าชุมชนนั้นเป็นในกระบวนการสร้างเครือข่าย พัฒนาเครือข่ายบนพื้นฐานของฐานทรัพยากรที่เป็นจริง หมายความว่าป่าชุมชนแต่ละชุมชนนั้นไม่ใช่เป็นจุดหมายปลายทางในตัวเอง แต่ว่าเป็นพันธะ เป็นหน้าที่ของป่าชุมชนแต่ละแห่งที่จะต้องมีส่วนในการสร้างกระบวนการเครือข่ายของป่าชุมชนต่างๆ ที่อยู่บนฐานทรัพยากรร่วมกัน

มติประการที่ 3 อยากจะเห็นนโยบายป่าชุมชนนั้นเป็นนโยบายส่งเสริมให้เกิดพันธะ ที่ป่าชุมชนจะมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันและจริงจัง ในกระบวนการวิจัยเชิงพัฒนาโดยเฉพาะในทางเทคโนโลยีชีวภาพ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการวิจัยเชิงพัฒนาของนักวิทยาศาสตร์จากภายนอกอยู่แล้วนะครับ เพราะฉะนั้นตรงนี้เราอยากจะได้เห็นการสร้างนักวิทยาศาสตร์ นักชีวภาพที่ไม่ใช่เรียนรู้เพื่อเดินตามกันฝรั่ง หรือเป็นบริวารฝรั่ง แต่ต้องเป็นผู้นำเข้าไปริเริ่มในการสร้างเครือข่ายในการวิจัยเชิงพัฒนาในทางเทคโนโลยีชีวภาพ

ท่านที่เคารพครับ ผมตระหนักดีว่าป่าชุมชนถึงจุดนี้แล้วกำลังมีความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน เป็นความขัดแย้งในเรื่องของป่าอนุรักษ์ ผมขอพูดสั้นๆ ในที่นี้ ผมคิดว่าถ้าเรามองถึงความเป็นจริงมองถึงศักยภาพ มองถึงความเป็นพลวัตของป่าชุมชนอย่างที่ผมพยายามได้นำเสนอแล้ว เรื่องของป่าอนุรักษ์จึงแทบไม่มีความหมาย เพราะว่าหลักประกันบูรณาภาพของความเป็นป่าไม่ใช่อยู่ที่การสงวนให้อยู่ที่หน่วยองค์กรแต่ผู้เดียว ซึ่งเรียนรู้จากวิธีการจัดการแบบอาณานิคมอย่างที่ผมได้เรียนมาข้างต้น ไม่สามารถที่จะใช้ประโยชน์ในเชิงสร้างสรรค์อย่างแท้จริง ชาวคราวเรื่องความคิดริเริ่มที่อยากจะได้เห็นการจัดแรดดี

ในป่าก็ดี การจัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวก็ดี ผมคิดว่าเป็นความฉิวเฉียดที่เป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อบูรณภาพของป่า ไม่ว่าจะป็นอนุรักษ์หรือไม่ก็ตาม แต่ในทางตรงกันข้ามผมคิดว่าป่าอนุรักษ์นั้นก็จะได้รับหลักประกันของความมั่นคงของบูรณภาพด้วยกระบวนการ 3 มิติ ที่ผมได้เรียนข้างต้นผมคิดว่า

ถ้าเป็นอย่างนั้นก็หมายความว่าป่าชุมชนนั้นจะอยู่ในสายตาของสังคมแล้วอยู่ในกระบวนการเรียนรู้ อยู่ในกระบวนการวิจัยเชิงพัฒนา จะมีผู้รู้มีนักวิชาการ มีนักวิทยาศาสตร์จะมีกิจกรรมของการวิจัยเชิงพัฒนาอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่เป็นเรื่องที่เราปล่อยให้ป่าชุมชนนั้นอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่จะต้องเป็นทั้งเครือข่ายจะต้องเป็นทั้งเครือข่ายของกระบวนการเรียนรู้ด้วยสรุปรวมความก็คือว่าป่าชุมชนนั้นจะต้องอยู่ในกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมร่วมกับกับสังคมภายนอกตรงนี้ก็หลักประกันเพียงพอที่เราไม่ต้องเป็นห่วงในเรื่องของป่าจนเกินสมควร

ท่านที่เคารพครับ เมื่อตั้งโจทย์ 3 ประการอย่างนี้แล้วผมก็ขอเรียนสรุปในประเด็นสุดท้ายว่าถ้าเป็นอย่างนี้เราจะมองประเด็นปัญหาเรื่องป่าชุมชนไปในอนาคตอย่างไร อยากจะขอเสนอ 2-3 ประการ เพื่อที่จะได้เรียนรู้ร่วมกัน

ประการที่ 1 ผมไม่อยากจะเห็นเรามองป่าชุมชนเป็นเพียงมองแต่ปัจจุบันมีความห่วง แต่อยากจะมองไปข้างหน้าเพื่อที่จะได้คลี่คลายปัญหาความไม่ตรงกันในเรื่องของป่าชุมชนด้วย ผมคิดว่าเราคงจะต้องมองป่าชุมชนอย่างที่ผมเรียนแล้วว่าคงจะต้องมองป่าชุมชนในแง่ที่เป็นเครือข่ายเป็นการสร้างบูรณภาพของฐานทรัพยากรชีวภาพ เป็นกระบวนการฟื้นฟู

ภูมิปัญญา แล้วก็เป็นกรสร้างสมรรถนะในเรื่องของสิทธิทรัพย์สินทางปัญญา เพราะนี่เป็นอนาคตของบ้านเมืองเป็นอนาคตของประชาชนทั้งชาติ เป็นอนาคตของการเข้าสู่เวทีเศรษฐกิจการเมืองของโลกบนพื้นฐานของความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบของเราอย่างแท้จริง

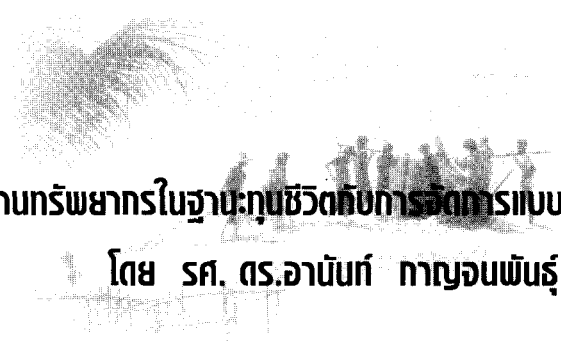
ประการที่ 2 คิดว่าเราควรจะมองป่าชุมชนไปข้างหน้าในฐานะที่เป็นชุมชนที่พึ่งตนเอง ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำคัญของความมั่นคงทางอาหารของประเทศและของโลกด้วยในฐานะที่ป่าชุมชนเป็นป่าที่ชุมชนเป็นเจ้าของสิทธิ แต่ว่าเป็นป่าในฐานะที่เป็นธนาคารพันธุกรรมของทั้งเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมของประเทศ ความเป็นธนาคารพันธุกรรมที่ผมคิดว่าเป็นประเด็นที่อยากจะเห็นเป็นจุดหมายปลายทางที่เราจะไปข้างหน้า

ประการที่ 3 อยากจะมองไปข้างหน้าในเรื่องป่าชุมชนในฐานะที่เป็นฐานสำคัญของการวิจัยเชิงพัฒนา สุจริตใจอุตสาหกรรมอาหารกับยา เป็นกระบวนการพัฒนาที่สร้างความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างเมืองกับชนบท ระหว่างภาคเกษตรกับภาคอุตสาหกรรมไม่ใช่เป็นการพัฒนาที่สร้างความแตกแยก ความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างเมืองกับชนบท เกษตรอุตสาหกรรมอย่างที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้ ประการสุดท้ายครับ

ผมคิดว่าประเด็นเรื่องป่าอนุรักษ์นั้น ผมคิดว่าอยากจะขอรับรองให้วิเคราะห์อย่างรอบด้าน โดยปราศจากอคติจากวัฒนธรรมการเรียนรู้แบบอาณานิคมที่เรายึดติดกันมาตั้งแต่แรกอันนี้ก็เป็นทั้งหมดครับท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ ที่ผมจะนำเสนอเพื่อประกอบการพิจารณาในเรื่องของป่าชุมชนต่อไป สุดท้ายนี้ในฐานะที่ได้รับมอบให้เกิดการประชุม ก็ขอให้การประชุมครั้งนี้ได้มี

ส่วนที่จะสร้างเสริมความชัดเจน ความเข้าใจร่วมกันในเชิงที่สร้างสรรค์ และ
ก็มองไปในอนาคตอย่างเป็นพลวัตเห็นประโยชน์อย่างแท้จริงในเรื่องของการ
พัฒนากระบวนการเรียนรู้ต่างๆ ที่ผมได้กล่าวมาข้างต้น ขอขอบคุณครับ.

ฐานทรัพยากรในฐานะ: ทุนชีวิตกับการจัดการแบบมีส่วนร่วม
โดย รศ. ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์

ฐานทรัพยากรในฐานะทุนชีวิตกับการจัดการแบบมีส่วนร่วม

รศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

1. บทนำ

ในปัจจุบันคนส่วนใหญ่มักจะเห็นสอดคล้องกันว่า ทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน (Common-pool Resource) อาทิเช่น ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรประมง สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และแม้แต่ทรัพยากรที่ดินก็ตาม เป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญต่อการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษยชาติ แต่ก็ยังมีคนจำนวนมากไม่เข้าใจว่า ทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวมีลักษณะสำคัญอีก 2 ประการคือ ประการแรก เป็นทรัพยากรชนิดที่ต้องใช้ต้นทุนมหาศาลในการจัดการที่คึกคักและควบคุม เพื่อไม่ให้คนเข้ามาใช้ประโยชน์ จนยากที่ใครหรือรัฐใดจะจัดการและควบคุมได้ด้วยตัวคนเดียว ประการที่สอง เป็นทรัพยากรที่มีคุณสมบัติหลายอย่าง เมื่อมีผู้ใดหนึ่งใช้แล้วจะหมดไปไม่เหลือให้ผู้อื่นอีก (Ostrom and Schlager 1996: 129) ทั้งนี้เพราะทรัพยากรประเภทนี้มีความเชื่อมโยงกันอย่างสลับซับซ้อนในหลายระดับ แม้จะมีความพยายามในทางวิชาการตัดแบ่งออกเป็นระบบนิเวศย่อยๆ อยู่บ้าง แต่ท้ายที่สุดแล้วก็จะพบว่า ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้จะสัมพันธ์เกี่ยวข้อและส่งผลกระทบต่อกันและกันอยู่ตลอดเวลา

ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจนัก ที่คนจำนวนมากยังสับสนกับการอธิบายต้นเหตุของปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรซึ่งกำลังเผชิญหน้าทั้งสังคมไทยและสังคมโลกอยู่ในขณะนี้โดยเฉพาะปัญหาของการแย่งชิงและการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งๆ ที่เป็นปรากฏการณ์ของความขัดแย้งซึ่งนับวันก็ยิ่งจะทวีความ

รุนแรงและขยายวงออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้นทุกทีจนกลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพราะคนจำนวนมากยังยึดติดอยู่กับมายาคติหรือความเข้าใจผิดๆ ที่เสมือนหนึ่งเป็นเส้นผมบังภูเขามา ทำให้ที่กักตักและเหมาเอาเองว่าปรากฏการณ์ที่มองเห็นนั้นเป็นสาเหตุ แม้ว่าปรากฏการณ์เหล่านั้นจะเป็นเพียงปลายเหตุเท่านั้น เช่น การกล่าวโทษชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในป่าว่าเป็นต้นเหตุของการทำลายป่าต่างๆ ที่ชาวบ้านเหล่านั้นอาจเป็นเพียงเหยื่อของการพัฒนา เพราะการศึกษาวิจัยจำนวนมากได้ชี้ชัดว่าสถานการณ์ของปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับทรัพยากรดังกล่าวแสดงถึงปัญหาของทิศทางในการพัฒนาประเทศซึ่งมุ่งแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรในเชิงพาณิชย์เป็นหลัก และความล้มเหลวของระบบในการจัดการทรัพยากรเชิงเดี่ยวแบบผูกขาดของรัฐจนปล่อยให้เกิดการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเสรีในลักษณะที่เรียกว่า “มีใครยาว สาวได้สาวเอา” จึงทำให้ มีการแย่งชิงทรัพยากรพร้อมๆ กับงูใจให้ใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง ซึ่งมีผลต่อการทำลายทรัพยากรให้หมดลงไปอย่างรวดเร็ว

การที่คนจำนวนมากยังยึดติดอยู่กับมายาคติและเกิดความสับสน จนเข้าใจเอาว่าปลายเหตุเป็นต้นเหตุ นั้น เพราะความขัดแย้งด้านทรัพยากรเป็นปัญหาที่สลับซับซ้อน จึงไม่สามารถอธิบายถึงต้นสายปลายเหตุของปัญหาได้อย่างง่ายๆ จากปรากฏการณ์ที่มองเห็นได้เท่านั้น อีกทั้งยังเป็นปัญหาที่เชื่อมโยงอยู่กับวิถีคิดต่างๆ มากมาย อันเป็นพื้นฐานของการกำหนดทิศทางในการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรอีกระดับหนึ่ง สำหรับมายาคติและความสับสนต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยนั้น มีที่มาจากมายาคติที่ยึดติดอยู่กับวิถีคิดที่เป็นความเชื่อพื้นฐานหลักๆ บางประการ ขณะที่ละเลยและมองข้ามวิถีคิดอื่นๆ ซึ่งสามารถจำแนกวิถีคิดดังกล่าวออกได้ 3 ประการด้วยกันคือ

ประการแรกคือ **วิถีคิดแบบอรรถประโยชน์นิยม** จะมีพื้นฐานความเข้าใจธรรมชาติจากมุมมองด้านวิทยาศาสตร์เป็นสำคัญซึ่งช่วยเป็นพื้นฐานความคิดในการแบ่งแยกธรรมชาติออกเป็นส่วนๆ ได้ ตามลักษณะของระบบนิเวศที่แตกต่างกัน โดยจะสนใจเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมเชิงกายภาพเท่านั้น ขณะที่มองข้ามความหมายของธรรมชาติในด้านจิตใจ ด้านสังคมและด้านวัฒนธรรม เพราะแยกระบบธรรมชาติออกจากระบบสังคมอย่างเด็ดขาด ด้วยสมมุติฐานที่ไม่เชื่อว่า มนุษย์จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ขณะที่เดียวกันก็มีความขัดแย้งในตัวเอง จากการมองทรัพยากรธรรมชาติว่าเป็นเพียงปัจจัยการผลิต ที่เกิดจากความต้องการแสวงหาประโยชน์ของมนุษย์ด้วย เพราะเชื่อมั่นว่ามนุษย์สามารถควบคุมธรรมชาติได้ด้วยความรู้ทางเทคโนโลยี พร้อมกับสามารถสร้างเครื่องมือขึ้นมาเป็นกลไกสากลในการจัดการการใช้ทรัพยากร เพื่อให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุดได้อย่างยั่งยืน และไม่เกินความสามารถที่ทรัพยากรเองจะแบกรับได้หรือไม่ก่อให้เกิดการทำลายโดยกลไกดังกล่าวจะหมายถึงกลไกตลาดและกลไกรัฐเท่านั้น

ประการที่สองคือ **วิถีคิดเชิงเดี่ยว** จะให้ความสำคัญกับความคิดแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด (Exclusiveness) และการกีดกัน (Exclusion) ซึ่งกฎหมายไทยในปัจจุบันจะถือเป็นหลักในการจัดการทรัพยากร ในรูปของการจัดการเชิงเดี่ยว ด้วยการให้ความชอบธรรมกับความคิดเกี่ยวกับสิทธิเชิงเดี่ยว ในลักษณะของสิทธิในความเป็นเจ้าของ (Ownership rights) ซึ่งเชื่อมโยงสิทธิในทรัพยากรชนิดหนึ่งให้ผูกติดอยู่กับหน่วยใดหน่วยหนึ่งในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่แห่งหนึ่งขณะที่กีดกันและปิดกั้นการมีส่วนร่วมของหน่วยทางสังคมอื่นๆ ดังจะปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในกรณีของความคิดเกี่ยวกับสิทธิในทรัพย์สินเอกชน (Private Property) และทรัพย์สินของรัฐ (State Property)

ซึ่งอนุญาตให้เอกชนและรัฐสามารถยึดครองไว้ได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ด้วยการผูกขาดสิทธิในการจัดการทรัพยากร การที่กฎหมายไทยจะยอมรับแต่สิทธิเชิงเดี่ยวเช่นนี้เท่านั้นจึงเกิดปัญหาตามมาคือผู้คนทั่วไปมักจะเข้าใจผิดคิดว่าสิทธิเชิงเดี่ยวเป็นสิทธิที่ชอบธรรมแต่เพียงอย่างเดียวหรือเป็นสิทธิตามธรรมชาติและเป็นความจริงอย่างเดียว จนมองข้ามสิทธิประเภทอื่นๆ ไป นอกจากนั้นยังทำให้เกิดเหตุต่อไปอีกว่า คนในวัฒนธรรมอื่น เช่น คนในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ทั้งหลายไม่มีความคิดเรื่องสิทธิ หรือไม่เข้าใจความหมายของสิทธิ

ประการที่สามคือ วิถีคิดแบบอาณานิคม มีลักษณะเป็นความคิดแบบอำนาจนิยม ที่ผูกขาดอำนาจในการออกกฎเกณฑ์ไว้กับผู้ปกครอง ขณะที่ไม่ยอมรับกฎเกณฑ์ตามประเพณีของหน่วยย่อยๆ อื่นๆ ในสังคม ซึ่งดำรงอยู่มาก่อนที่จะเกิดรัฐชาติ โดยรัฐจะใช้วิถีคิดนี้ในการออกกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรต่างๆ เช่น กฎหมายป่าไม้ โดยเฉพาะการนิยามความหมายของป่า ว่าเป็นที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน ซึ่งช่วยให้รัฐสามารถผูกขาดการแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ พร้อมๆ กับกีดกันประชาชนกลุ่มต่างๆ ไม่ให้มีส่วนร่วมในการจัดการป่า กฎหมายลักษณะเช่นนี้ถือเป็นการกฎหมายแบบอาณานิคม เพราะประเทศเจ้าอาณานิคมจะนำมาใช้เฉพาะในประเทศที่เป็นอาณานิคมของตนเท่านั้น แต่จะไม่ใช้ในประเทศเจ้าอาณานิคมเอง สำหรับรัฐชาติในปัจจุบันสืบทอดวิถีคิดแบบนี้ ก็เพราะมองเห็นหน่วยย่อยๆ ในสังคมเสมือนหนึ่งเป็นอาณานิคมภายในประเทศมากกว่าความต้องการเปิดให้ทุกๆ ส่วนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม แต่ก็นำแปลกใจไม่น้อยที่รัฐไทย ซึ่งภาคภูมิใจว่าไม่เคยตกเป็นอาณานิคมของใคร กลับยังยึดติดราวกับว่าเป็นทาสของวิถีคิดแบบอาณานิคมเช่นนี้

วิธีคิดทั้ง 3 ประการนี้ถือเป็นความคิดกระแสหลักที่ครอบงำอยู่ในสังคมไทยขณะนี้ โดยเน้นในแง่ของมุมมองเชิงอรรถประโยชน์ และความคิดเกี่ยวกับมูลค่าในระบบตลาดจึงมองทรัพยากรเฉพาะในแง่มีความหมายเป็นเพียงปัจจัยการผลิตและทุนทางเศรษฐกิจในฐานะที่มีราคาต่างวาททางเศรษฐกิจ และสามารถนำมาแลกเปลี่ยนซื้อขายกันได้ ซึ่งสัมพันธ์โยงใยอยู่กับระบบตลาดที่เชื่อมโยงกับระบบตลาดโลก มุมมองเช่นนี้ทำให้คนในสังคมไร้อำนาจในการควบคุม สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อเกิดปัญหาของการสูญเสียทรัพยากรมากขึ้น ผู้คนที่มีวิธีคิด 3 ประการนี้มักจะไม่โทษตัวเอง แต่จะหันกลับไปโทษคนอื่น ที่มักจะเป็นเพียงปลายเหตุของปัญหา การมองแต่ในแง่เดี่ยวแบบตายตัวเช่นนี้เองที่ทำให้วิธีคิดแนวนี้มีลักษณะเป็นมายาคติ เพราะเป็นความคิดที่หยุดนิ่ง และไม่ยอมรับวิธีคิดอื่นๆ

ดังนั้นการแสวงหาทางเลือกในการจัดการทรัพยากร เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม จึงจำเป็นจะต้องพิจารณาวิธีคิดอื่นๆ ประกอบด้วย โดยที่บทความนี้จะพยายามผสมผสานทั้งวิธีคิดในแนวนิเวศวิทยา วัฒนธรรมและแนวนิเวศวิทยาการเมือง (ดู อานันท์ 2543 และ อานันท์ 2544ก) เพื่อทำความเข้าใจความหมายต่างๆ ของฐานทรัพยากร สำหรับวิธีคิดแรกจะสะท้อนมุมมองในวัฒนธรรมของท้องถิ่น ซึ่งให้ความสำคัญกับทรัพยากรในฐานะที่เป็นทั้งระบบคุณค่าในชีวิตและระบบภูมิปัญญาพร้อมๆ กัน ขณะที่วิธีคิดหลังจะเน้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ขัดแย้งกันในการจัดการทรัพยากร ซึ่งจะปรับเปลี่ยนไปตามความเคลื่อนไหวของการนิยามความหมายของทรัพยากร ถ้าหากใช้วิธีคิดแรกซึ่งนำทางแล้วก็ต้องเริ่มจากการมองฐานทรัพยากรในฐานะที่มีความหมายเป็นทุนของชีวิต และจะใช้วิธีคิดที่สองช่วยวิเคราะห์ปัญหาของการปรับเปลี่ยนความหมายของฐานทรัพยากรไปตามการเปลี่ยนแปลงของความ

สัมพันธเชิงอำนาจในสังคม

2. ฐานทรัพยากรธรรมชาติในฐานะทุนชีวิต

จากประสบการณ์ของชุมชนท้องถิ่น ที่ต้องพึ่งพาชีวิตอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของป่าชุมชน ระบบไร่แบบย้ายที่ ระบบเหมืองฝาย หรือระบบการประมงพื้นบ้านก็ดี ฐานทรัพยากรเหล่านั้นจะมีความหมายว่าเป็น “ทุนของชีวิต” ในแง่ของการสร้างหลักประกันให้กับความมั่นคงและความต่อเนื่องของคุณภาพชีวิตทั้งในปัจจุบันและโอกาสในอนาคตซึ่งจะค่อยๆ ถูกหล่อหลอมรวมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ในแง่ที่เป็นทั้งระบบคุณค่า ภูมิปัญญา และอำนาจในการจัดการ ด้วยการตั้งองค์กรขึ้นมาจัดการ พร้อมกับสร้างกฎเกณฑ์ตามประเพณี เพื่อจัดการทรัพยากรเหล่านั้นให้มีความยั่งยืน ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจว่าชุมชนท้องถิ่นต่างๆ จะพยายามมีส่วนร่วมในการจัดการกับทุนชีวิตของตนอย่างแข็งขัน และจะไม่ยอมสูญเสียทุนเช่นนั้นไปง่ายๆ แม้จะมีสัญญาว่าจะชดเชยให้เหมาะสมอย่างไรก็ตาม

ความเข้าใจของชาวบ้านเกี่ยวกับฐานทรัพยากรในฐานะที่เป็นทุนชีวิตดังกล่าว แสดงว่าชาวบ้านผูกโยงฐานทรัพยากรเข้ากับระบบคุณค่า โดยยอมรับนับถือว่าเป็นเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น มองป่าว่าเป็นที่สิงสถิตของผี ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของความคิดในเรื่องของความอุดมสมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะชาวบ้านเชื่อว่าผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นจะสามารถบันดาลความร่มเย็นเป็นสุขและความสามารถในการยังชีพให้กับชุมชนได้ขณะเดียวกันชุมชนก็ยังเห็นคุณค่าในฐานะที่เป็นระบบศีลธรรมด้วย ซึ่งเน้นการช่วยเหลือและแบ่งปันไปพร้อมๆ กัน

เพื่อเปิดให้ทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรในการดำรงชีวิตอย่างเท่าเทียมกันด้วยเหตุนี้เอง อาจกล่าวได้ว่าการมองฐานทรัพยากรจากความหมายของทุนชีวิตนั้นก็เท่ากับเป็นการมองฐานทรัพยากรทั้งจากมิติในด้านคุณค่าและความเป็นธรรมนั่นเอง

นอกจากนั้นฐานทรัพยากรถือเป็นทุนชีวิต อาจมองได้อีกว่า ก็เพราะชาวบ้านยังถือว่าทรัพยากรเป็นระบบภูมิปัญญาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ในการดำรงชีวิต โดยการจัดการผลิตและสร้างกฎเกณฑ์ในการกำหนดการเข้าถึงทรัพยากรเหล่านั้นพร้อมๆกันไป ด้วยเหตุนี้เอง ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าจึงไม่ใช่เพียงปัจจัยการผลิต แต่เป็นระบบความรู้ที่จำเป็นต่อความมั่นคงในการยังชีพ ซึ่งหมายถึงว่า ชาวบ้านจะต้องรู้จักการผลิตในป่าอย่างยั่งยืน ด้วยการพัฒนาระบบภูมิปัญญาต่างๆ เกี่ยวกับป่าขึ้นมา ในขณะที่ทำการผลิตเพื่อให้สามารถผลิตได้อย่างต่อเนื่อง ดังนั้นระบบการผลิตต่างๆ เช่น การทำไร่แบบหมุนเวียนจึงถือเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งของชาวบ้านในการจัดการป่าเพื่อการผลิต เพราะต้องเข้าใจเกี่ยวกับการจัดรอบของการหมุนเวียน ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ จึงจะสามารถเป็นระบบการผลิตที่มั่นคงและต่อเนื่องได้ขณะที่สามารถรักษาและสืบทอดความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพอีกด้วย

พร้อมๆ กับความรู้ในการผลิต ทรัพยากรในฐานทุนชีวิตยังหมายถึงภูมิปัญญาในการจัดการกับการเข้าถึงทรัพยากรด้วย ซึ่งเชื่อมโยงกับระบบคุณค่าและศีลธรรมดังกล่าวมาแล้ว ในแง่นี้ชุมชนท้องถิ่นมักจะมีถือว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถถือครองเป็นเจ้าของได้ แต่เป็นของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผีตามประเพณีและความเชื่อซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่าทรัพยากรนั้นมีคุณค่าต่อชีวิตของส่วนรวมที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันใน

ฐานะที่เป็น**ทุนทางเศรษฐกิจ** โดยไม่ใช่เศรษฐกิจในแง่ที่เป็นประโยชน์ส่วนตัว แต่เป็นเศรษฐกิจของส่วนรวม ในแง่นี้ทรัพยากรจึงถือเป็น**ทุนทางสังคม**ด้วย ตามนัยดังกล่าวท้องถิ่นต่างๆ จึงมักกำหนดให้ สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิทธิของส่วนรวม ด้วยการให้ชุมชนมีเพียงสิทธิการใช้ประโยชน์เท่านั้น แต่จะยึดไว้เป็นเจ้าของไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร และป้องกันการผูกขาด ดังนั้นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรทั้งในฐานะทุนชีวิต ทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคม จึงเท่ากับเป็นการสร้างกฎเกณฑ์เชิงสถาบันขึ้นมาจัดการทรัพยากรนั่นเอง

โดยทั่วไปสังคมไทยก็ยังยึดถือความหมายของทรัพยากรตามนัยข้างต้น ในฐานะที่เป็น**ทุนทางสังคม** เพราะมีความสำคัญต่อความมั่นคงของชีวิต ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างในกฎหมายที่ดิน ซึ่งถือเป็นกฎเกณฑ์เชิงสถาบันที่กำหนดให้ รัฐสามารถเพิกถอนสิทธิในความเป็นเจ้าของที่ดินจากบุคคลที่เป็นเจ้าของที่ดินได้ หากบุคคลนั้นไม่ได้ใช้ประโยชน์ในที่ดินของตนเป็นเวลายาวนานต่อเนื่องกันในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เช่น 10 ปี สำหรับผู้มีโฉนดที่ดิน แต่รัฐในปัจจุบันกลับไม่ได้บังคับให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ดังกล่าวอย่างจริงจังซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบในแง่ที่ปล่อยให้ที่ดินรกร้างว่างเปล่า โดยชุมชนท้องถิ่นไม่สามารถมีส่วนร่วมในการบังคับใช้กฎหมายด้วย ดังนั้นกรณีที่ชุมชนท้องถิ่นในจังหวัดลำพูนบุกเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินที่เจ้าของปล่อยให้ทิ้งไว้จึงถือว่าสอดคล้องกับจารีตและศีลธรรมในสังคมไทย ที่ให้คุณค่าของทรัพยากรว่าเป็น**ทุนชีวิต** แม้ว่าจะเป็นการทำผิดกฎหมายก็ตาม

ด้วยเหตุนี้เอง การจะทำให้ฐานทรัพยากรเป็นทุนชีวิตอย่างแท้จริงแล้ว ยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของอำนาจของชุมชนด้วย หากชุมชนไร้อำนาจในการจัดการทรัพยากร ชุมชนก็จะไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรในฐานะเป็นทุนชีวิตได้ ขณะเดียวกันชุมชนก็ไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของการจัดการทรัพยากรที่สร้างขึ้นมาได้ ในทางตรงกันข้าม ถ้ายังส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ชุมชนก็จะสามารถควบคุมและจัดการทรัพยากรได้และยังเห็นคุณค่าของทรัพยากรในฐานะเป็นทุนชีวิตมากขึ้น ดังนั้นอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากร จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งในการมองทรัพยากรในฐานะที่เป็นทุนชีวิต

ที่จริงแล้วการมองฐานทรัพยากรในฐานะที่เป็นทุนชีวิต ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนทางสังคมที่ดี ต่างก็เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่นในฐานะที่เป็นความแตกต่างกันของความสัมพันธ์เดียวกัน นั่นก็คือทุนเหล่านั้นต่างก็เป็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งประกอบขึ้นด้วยระบบคุณค่า ภูมิปัญญา กฎเกณฑ์เชิงสถาบันและอำนาจ สำหรับการจัดการในรูปขององค์กรทางสังคม ซึ่งเป็นกลไกร่วมกันของสังคม ในการกำหนดความเชื่อมโยงระหว่างระบบนิเวศกับระบบสังคมและเศรษฐกิจ ตลอดจนเป็นแรงจูงใจในการจัดสรรทรัพยากร เช่น ความสัมพันธ์ในรูปของป่าชุมชนก็จะมีแง่มุมของทุนทางเศรษฐกิจอยู่ที่ประโยชน์ต่างๆ และผลผลิตจากป่า ส่วนแง่มุมของทุนของชีวิตจะอยู่ที่ระบบคุณค่าและศีลธรรมในวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับป่า และท้ายที่สุด ทรัพยากรในแง่มุมของทุนทางสังคมจะอยู่ที่กฎเกณฑ์ ภูมิปัญญา และอำนาจในการจัดการป่า

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เช่น กรณีของป่าชุมชนจะประกอบด้วยทุนทั้งสามประเภทซ้อนกันอยู่นี้เอง ช่วยให้สามารถอธิบายได้ว่า ทุนทั้งสามนั้นเป็นเงื่อนไขของกันและกัน ในความสัมพันธ์กับระบบภายนอก โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับรัฐ เพราะปฏิบัติการอย่างใดอย่างหนึ่งของรัฐจะสร้างเงื่อนไขที่มีผลกระทบโดยตรงต่อคุณภาพของการอยู่ร่วมกันของทุนทั้งสามประเภท เช่น ถ้ารัฐห้ามไม่ให้ชุมชนใช้ทุนทางเศรษฐกิจของป่าชุมชน ก็อาจส่งผลให้ทุนทางสังคม โดยเฉพาะอำนาจขององค์กรชุมชนจะอ่อนแอลง เพราะชุมชนจะไม่มีสิทธิและอำนาจในการอนุรักษ์ป่าได้ แต่ตรงกันข้ามหากรัฐสร้างความมั่นคงให้กับทุนทางเศรษฐกิจด้วยการรับรองความชอบธรรมในการใช้ประโยชน์จากป่าก็จะช่วยให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งก็จะช่วยให้ทุนด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคมมีประสิทธิภาพ และทุนของชีวิตมั่นคงตามไปด้วย

3. สิทธิและอำนาจในการจัดการทรัพยากร

ในมุมมองของความคิดกระแสหลักในสังคมไทย ซึ่งยึดมั่นในความคิดแบบบรรทัดประโยชน์นิยมนั้น มักถือว่าสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรจะผูกติดอยู่กับพื้นที่และชนิดของทรัพยากร ขณะเดียวกัน ก็จะทำให้ความสำคัญกับสิทธิของรัฐ และสิทธิของเอกชน ที่มีนัยของสิทธิในการซื้อขาย ซึ่งเท่ากับว่ามองเห็นทรัพยากรธรรมชาติเป็นเสมือนปัจจัยในการผลิตและการค้าขาย มุมมองเช่นนี้เป็นความเข้าใจของนักวิชาการส่วนใหญ่ในสังคม และเป็นหลักการที่ภาครัฐยึดถือ ในการกำหนดนโยบายและบัญญัติกฎหมาย แต่ในปัจจุบันมีการเสนอความคิดเกี่ยวกับสิทธิอีกประเภทหนึ่งคือ **สิทธิชุมชน** ซึ่งผูกติดอยู่กับหน่วยทางสังคมของชุมชน เพราะถือว่ามีรากฐานมาจากคุณค่าทาง

วัฒนธรรมในชุมชนที่มีอยู่เดิม และการสร้างจิตสำนึกร่วมกันของท้องถิ่นขึ้นมาใหม่ ความเข้าใจแบบหลังนี้ ยังไม่เป็นที่ยอมรับของหน่วยงานในภาครัฐ และนักวิชาการกระแสหลัก เพราะเห็นว่า ความหมายของสิทธิชุมชนยังไม่ชัดเจนเพียงพอ ที่จะนำมาใช้ปฏิบัติการได้จริงในเชิงนโยบายและกฎหมาย แม้ว่าจะได้ระบุไว้แล้วในรัฐธรรมนูญก็ตาม

หากพิจารณาในมิติทางสังคมแล้วความขัดแย้งระหว่างมุมมองทั้งสองนั้น สะท้อนถึงข้อจำกัดบางประการเกี่ยวกับความเข้าใจความหมายของสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร เพราะต่างก็เป็นการมอง**สิทธิเชิงเดี่ยว** (Linear Concept of Rights) เช่นเดียวกัน นั่นคือ การเชื่อมโยงสิทธิให้ผูกติดกับหน่วยใดหน่วยหนึ่งในการจัดการทรัพยากร ไม่ว่าหน่วยนั้นจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน หรือชุมชนก็ตาม แต่จะผูกขาดอยู่กับหน่วยเดียวที่มีสิทธิในพื้นที่แห่งหนึ่งหรือในทรัพยากรชนิดหนึ่งเท่านั้น ซึ่งเป็นลักษณะของ**สิทธิแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด** (Exclusive Rights) ที่จะกีดกันและปิดกั้นการมีส่วนร่วม

การมองความหมายของสิทธิแตกต่างกันในปัจจุบันนั้น อาจกล่าวได้ว่าล้วนเกิดขึ้นมาจาก การที่เราเริ่มหันมาใช้ หลักของการกีดกันสิทธิ (Exclusive Rights) ในการเข้าถึงทรัพยากร ตามแนวความคิดของประเทศตะวันตก ซึ่งนำมาใช้ในขณะที่ได้เปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม เช่น ในกรณีของประเทศอังกฤษที่มีการออกกฎหมายปิดกั้นสิทธิในการใช้พื้นที่ของส่วนรวม (Enclosure Law) เพื่อตอกย้ำความคิดเกี่ยวกับทรัพย์สินเอกชน (Private Property) ในกรณีของประเทศไทยก็จะได้ชัดเจนจากการที่กฎหมายจะให้ความสำคัญกับสิทธิส่วนบุคคลและสิทธิของรัฐ ที่เกี่ยวกับทรัพยากรต่างๆ โดยเฉพาะ ที่ดิน และป่าไม้ เช่น การให้ความสำคัญกับเอกสารสิทธิต่างๆ ทั้ง

น.ส 3 และโฉนดที่ดิน ขณะที่เร่งรัดประกาศให้พื้นที่ป่าเป็นป่าสงวนแห่งชาติและเป็นอุทยานแห่งชาติ จึงสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของขึ้นมาแทนที่การใช้ทรัพยากรเฉยๆ ตามที่เคยปฏิบัติกันมา ยิ่งไปกว่านั้นยังทำให้มองเห็นทรัพยากรว่าเป็นเพียงทรัพย์สิน ที่บุคคลหรือหน่วยงานของรัฐสามารถยึดครองไว้ได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ด้วยการผูกขาดสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ไว้

ความเข้าใจเช่นนี้บ่งบอกถึงการแยกทรัพยากรออกเป็นส่วนๆ หรือเป็นพื้นที่ๆ และจัดสรรให้กับหน่วยทางสังคมบางหน่วยเท่านั้น ซึ่งก็หมายถึงเฉพาะปัจเจกบุคคลกับรัฐ ขณะที่จะละเลยส่วนอื่นๆ ของสังคม โดยเฉพาะส่วนที่ไม่สามารถกำหนดหน่วยของพื้นที่ได้แน่นอน เช่น ชุมชน เพราะชุมชนไม่ใช่หน่วยของพื้นที่ แต่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ ซึ่งสามารถแสดงออกมาได้หลายระดับ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ท้องถิ่น จนถึงระดับโลก และยังแสดงออกมาได้หลายรูปแบบ ตามลักษณะของอาชีพ เพศ วัย ชาติพันธุ์ และอัตลักษณ์ เช่น ชุมชนนักอนุรักษ์ ชุมชนคนพิการ ชุมชนประมง และชุมชนของผู้พิการฯ จ.ส. 100 เป็นต้น ด้วยเหตุนี้เองทำให้มองกันไปว่า ชุมชนไม่สามารถเป็นเจ้าของทรัพยากรได้ตามกฎหมาย เพราะชุมชนไม่มีพื้นที่หรือมีขอบเขตของหน่วยที่ชัดเจน ตรงกันข้ามชุมชนมักจะมีลักษณะลื่นไหลปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา จนอยู่เหนือการควบคุมของกฎหมาย

การตัดแบ่งทรัพยากรออกเป็นส่วนๆ แล้วนำไปผูกติดไว้กับหน่วยทางสังคมหน่วยใดหน่วยหนึ่ง ในฐานะเป็นผู้จัดการการเข้าถึงทรัพยากรนั้น เรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่าเป็น สิทธิเชิงเดี่ยว เพราะหน่วยทางสังคมนั้นจะสามารถผูกขาดและกีดกันผู้อื่น ไม่ให้เข้ามามีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรนั้นได้อีกต่อไป เมื่อมีการกำหนดสิทธิเชิงเดี่ยวเช่นนี้เท่านั้นไว้ในกฎหมายด้วยแล้ว

ปัญหาที่ตามมาก็คือ ผู้คนทั่วไปมักจะเกิดความเข้าใจผิดคิดว่า สิทธิเชิงเดี่ยว เป็นสิทธิที่ขอบรรวมแต่เพียงอย่างเดียว ยิ่งไปกว่านั้น ในบางครั้งยังถึงกับทำให้เข้าใจเลยเถิดกันไปว่า สิทธิเชิงเดี่ยวเป็นสิทธิตามธรรมชาติ และเป็นความจริงอย่างเดียว ที่อยู่เคียงคู่กันมากับมนุษยชาติเสียด้วยซ้ำไป จนมองข้ามสิทธิอย่างอื่นๆ ไปหมดสิ้น (อานันท์ 2543)

แต่ที่จริงแล้ว ความเข้าใจแบบสิทธิเชิงเดี่ยวหรือการกีดกันสิทธิดังกล่าว ก็เป็นแต่เพียงภพมายาคติเท่านั้น เพราะในทางปฏิบัติแล้ว ปัจจุบันบุคคลไม่เคยสามารถกีดกันสิทธิได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแท้จริง ดังจะเห็นได้ในหลายๆกรณีด้วยกัน ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดได้แก่ กรณีที่เจ้าของที่ดินเอกชนอาจถูกรัฐเวนคืนที่ดินได้ โดยเพียงแต่ได้รับค่าชดเชย เมื่อรัฐต้องการนำพื้นที่นั้นไปใช้เพื่อสาธารณประโยชน์ ในกรณีต่อมารัฐยังสามารถกำหนดสิทธิการใช้ลงไปในที่ดินของเอกชนได้อีก ดังเช่นในกรณีของกฎหมายผังเมือง ที่มีวัตถุประสงค์ในการจำกัดการใช้พื้นที่ของเอกชน เพื่อไม่ให้กระทบต่อสภาพแวดล้อม โดยกำหนดให้พื้นที่บางแห่งเป็นพื้นที่สีเขียว ส่งผลให้เจ้าของพื้นที่ที่อยู่ในเขตสีเขียวนั้นไม่สามารถนำพื้นที่ของตนไปใช้ในเชิงอุตสาหกรรมได้ ยิ่งไปกว่านั้น ในบางประเทศ อย่างเช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา ถึงกับมีการออกกฎหมายที่เรียกว่า กฎหมายการให้บริการสาธารณะ (Public Accommodation Law) ซึ่งออกมาตั้งแต่สมัย ปี ค.ศ. 1800 แล้ว กำหนดให้สถานบริการต่างๆ เช่น โรงแรมจะต้องให้บริการแก่ทุกคนโดยไม่สามารถกีดกันได้ ซึ่งมีผลให้เจ้าของสถานบริการใดๆ ไม่สามารถใช้สิทธิเอกชนของตน เพื่อกีดกันหรือปฏิเสธผู้อื่น

ที่จะเข้ามาให้บริการในสถานบริการของคนได้ (Singer 2000: 7)

ในสังคมตะวันตกฐานความคิดที่ตั้งอยู่บนสิทธิปัจเจกชนของ
ก็เพิ่งเริ่มขึ้นมาในราวคริสต์ศตวรรษที่ 17 นี้เอง สมัยก่อนหน้านั้น สังคมตะวันตก
ก็เคยมีความคิดเรื่องสิทธิการใช้เช่นเดียวกัน แต่เรามักไปคิดว่า ในตะวันตกมี
แต่สิทธิปัจเจกชน ยิ่งกว่านั้น สังคมตะวันตกก็มีฐานความคิดในเรื่องสิทธิชุมชน
อยู่ด้วย ทั้งก่อนหน้าและหลังคริสต์ศตวรรษที่ 17 ในปัจจุบันสังคมตะวันตกก็ยังมี
มีความคิดสิทธิชุมชนอยู่บางประเทศที่มีการบัญญัติไว้ในกฎหมาย เช่น ฝรั่งเศส
เยอรมัน ในรูปของกฎหมายป่าชุมชน แม้ในประเทศอังกฤษจะไม่มีบัญญัติไว้ใน
กฎหมาย เพราะอังกฤษใช้ระบบกฎหมายแบบ Common Law แต่ไม่ได้
หมายความว่าไม่มีอำนาจบังคับใช้ เพราะปรากฏว่าเขามีอำนาจบังคับใช้เช่น
เดียวกัน โดยถือเป็นจารีตประเพณี ตามนัยนี้เอง แม้ไม่ได้บัญญัติไว้เป็นกฎหมาย
สิทธิชุมชนนี้ ก็มีอำนาจบังคับใช้ได้ เพราะสังคมต่างๆ เห็นความชอบธรรมของ
สิทธิชุมชนว่า เปรียบเสมือนสิทธิของความเป็นมนุษย์ จึงถือเป็นความเข้าใจ
ร่วมกันของสังคม

ดังนั้นสิทธิของความเป็นเจ้าของ ซึ่งถือเป็นสิทธิในการกีดกัน
แบบเชิงเดี่ยวนั้น ไม่เคยเป็นสิทธิที่แสดงออกได้อย่างสมบูรณ์เสมอไป ตามที่
มักเชื่อกัน เพราะกฎหมายยังเปิดช่องหรือเปิดพื้นที่ไว้ให้ชุมชนและสังคม
ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดการใช้ได้อยู่เสมอ นั่นก็หมายความว่า ทรัพย์สินหรือ
สิทธิในทรัพยากรใดๆก็ตาม ไม่ได้มีแต่เพียงนัยของความเป็นเจ้าของด้านเดียว
โดดๆ ที่มักจะยึดกันว่าเป็นความจริงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ถือเป็นส่วนหนึ่งของ
ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและการยอมรับของสังคม
ตลอดจนต้องปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมด้วย ด้วยเหตุนี้เอง สิทธิใน
ทรัพย์สินเอกชนที่ดี หรือสิทธิในทรัพย์สินของรัฐที่ดี หาใช่ความเป็นจริงหรือ

ข้อเท็จจริงตามธรรมชาติที่ยืนอยู่ได้ด้วยตัวเอง เพราะต่างล้วนขึ้นอยู่กับ การยอมรับของสังคมทั้งนั้น หากสังคมไม่ยอมรับ ก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป (Rose 1994) เพียงแต่ในช่วงเวลาที่ผ่านมากลุ่มชนในสังคมไทยยังไม่มีโอกาสมีส่วนร่วม อย่างแท้จริง จึงทำให้มีการตีความสิทธิในกฎหมาย ไปในทิศทางที่เข้าข้างสิทธิ เอกชนและสิทธิของรัฐในทรัพยากรแต่เพียงด้านเดียว

ในการศึกษาประสบการณ์ที่เป็นจริงทางสังคมจะพบว่า ในหลายๆ สังคม รวมทั้งสังคมไทยเอง ก็มีความเข้าใจเกี่ยวกับ**สิทธิเชิงซ้อน** (Complexity of Rights) ผสมผสานอยู่ด้วย ซึ่งหมายถึง การอยู่ร่วมกันของสิทธิ ของหน่วยงานสังคมหลายๆ หน่วยบนพื้นที่เดียวกัน เช่น สิทธิในการจัดการ ร่วมกันระหว่างรัฐและชุมชนในพื้นที่เดียวกัน หรือตามหลักจารีตของสังคม ชนบทไทย ยอมให้มีการผสมผสานระหว่างสิทธิเอกชนและสิทธิส่วนรวมในที่นา ผืนเดียวกันได้ ตามนัยดังกล่าว สิทธิลักษณะนี้จึงเปิดกว้างสำหรับการมีส่วนร่วม ของฝ่ายต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรได้อย่างดี

4. ความหมายของสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

ในสังคมไทยมีความพยายามที่จะนำเสนอความคิดเกี่ยวกับ สิทธิชุมชน เพื่อใช้เป็นวาทกรรมต้านกับกระแสความคิดของการกีดกันสิทธิ และ เพื่อเป็นปฏิกิริยาตอบโต้กับสิทธิเชิงเดี่ยวด้วยการหันมาสนใจแสวงหาความหมาย ของสิทธิในสังคมไทยมากขึ้น โดยเฉพาะความเข้าใจเรื่องสิทธิในสังคมชนบท และ พบว่าในชุมชนท้องถิ่น เช่น ชุมชนในสังคมล้านนาในภาคเหนือของไทย มีความคิด เรื่อง สิทธิหน้าหมู่บ้าน ที่หมายถึงสิทธิของส่วนรวม ซึ่งใช้จัดการและควบคุมการเข้าถึง ทรัพยากรในท้องถิ่นหลายประเภท ไม่ว่าจะเป็นระบบชลประทานแบบเหมืองฝาย

ป้าศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ประกอบพิธีกรรม ป้าต้นน้ำของชุมชน ป้าซำ ที่เลี้ยงสัตว์ของหมู่บ้าน และวัด เป็นต้น (ฉลาดชาย อานันท์ และสันธิจิตา 2536)

จากการค้นพบสิทธิหน้าหมู่ในสังคมชนบทภาคเหนือ ได้ช่วยสร้างความมั่นใจให้ทั้งนักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่งว่า สิทธิหน้าหมู่คงจะเป็นลักษณะและรูปแบบหนึ่งของสิทธิชุมชน แต่การผูกโยงสิทธิชุมชนเฉพาะกับสิทธิหน้าหมู่เท่านั้นอาจจะมีปัญหาอยู่บ้าง ตรงที่มักเข้าใจกันเขาเองว่า สิทธิหน้าหมู่จะยึดโยงอยู่กับหน่วยของพื้นที่หรือชุมชนท้องถิ่น ในทำนองเดียวกันกับสิทธิเอกชนที่มีนัยของการกีดกันสิทธิและความเป็นเจ้าของ ซึ่งเป็นสิทธิเชิงเดี่ยว ดังนั้นจึงอาจไม่ตรงกับความเข้าใจของชาวบ้านนัก เพราะในความคิดของชาวบ้านแล้ว สิทธิหน้าหมู่ ไม่ได้แสดงนัยของความรู้สึกเป็นเจ้าของอย่างชัดเจนนัก โดยเฉพาะสิทธิหน้าหมู่ที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากชาวบ้านจะเชื่อว่า คนเป็นเจ้าของธรรมชาติไม่ได้ แต่จะถือกันว่า ทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นของผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ทำหน้าที่อารักษ์คุ้มครองทรัพยากรนั้น

นอกจากนั้นสิทธิหน้าหมู่ตามความเข้าใจของชาวบ้าน ยังเกี่ยวพันกับความคิดในเรื่อง **สิทธิการใช้** (Usufruct Rights) อีกด้วย ซึ่งหมายถึงสิทธิเกิดขึ้นจากการกระทำต่างคือเมื่อชาวบ้านคนหนึ่งใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างหนึ่งอย่างใดอยู่ ชาวบ้านคนนั้นก็จะมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรนั้น สิทธิการใช้จะเน้นกิจกรรมที่ทำอยู่เป็นพื้นฐาน แต่ผู้ใช้จะไม่สามารถผูกขาดสิทธินั้นไว้ได้ตลอดไป เพราะสิทธิจะหมดไปเมื่อหยุดการใช้ประโยชน์ไปแล้ว ในแง่นี้สิทธิการใช้จึงไม่ผูกติดอยู่กับกลุ่มคนหรือปัจเจกบุคคล แต่จะปรับเปลี่ยนผู้ครอบครองอยู่ตลอดเวลา

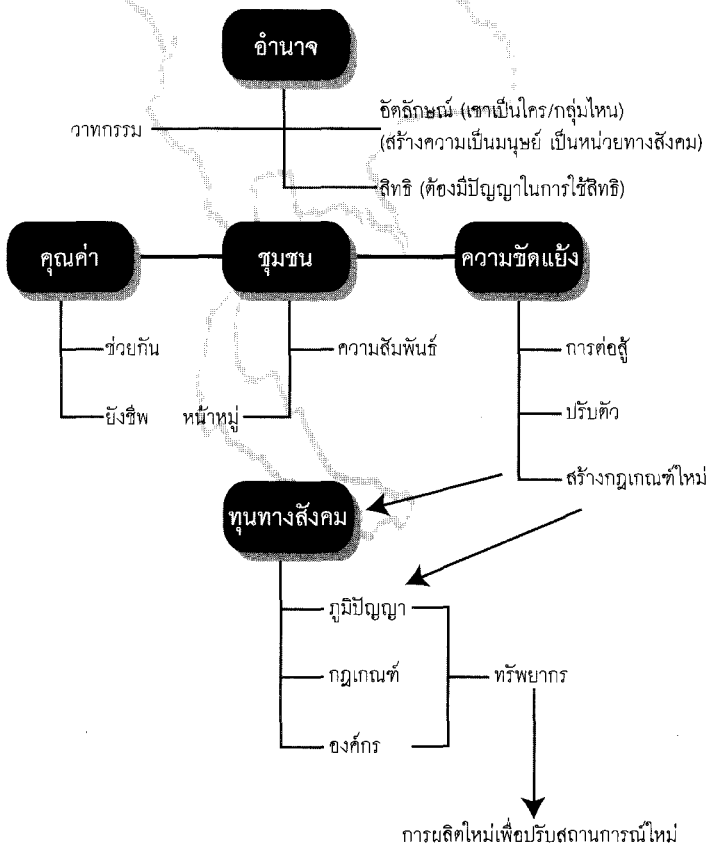
การที่ชาวบ้านมองสิทธิการใช้ในฐานะเป็นลักษณะหนึ่งของสิทธิหน้าหมู่ แสดงว่าสิทธิการใช้ก็มีมิติของคุณค่าต่อชีวิตร่วมอยู่ด้วย แต่สิทธิการใช้กลายเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน และสามารถบังคับใช้ได้ นั่นไม่ใช่เพราะตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณค่าเท่านั้น แต่ยังตั้งอยู่บนแนวทางในการจัดการที่ต้องอาศัยทุนทางสังคมเป็นกลไกสำคัญ เพราะทุนทางสังคมนั้นหมายถึง ทั้งภูมิปัญญาในด้านต่างๆ ของชาวบ้าน ทั้งกฎเกณฑ์ ที่ถือเป็นจารีตท้องถิ่น และองค์กรทางสังคม (คูแผนภูมิประกอบ) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเอื้อให้สิทธิการใช้มีอำนาจบังคับใช้ได้

ดังนั้นคำว่า “สิทธิ” อาจจะถูกเหมือนเป็นคำใหม่สำหรับชาวบ้าน แต่ไม่ได้เป็นความคิดหรือวิถีคิดใหม่ ถ้ามองจากแง่มุมของวัฒนธรรมชุมชนตามที่ปรากฏอยู่ในแผนภูมิ ซึ่งอาจหมายถึงว่า คนในสังคมทุกสังคมมีความเข้าใจเรื่องสิทธิชุมชนอยู่ก่อนแล้ว คำถามก็คือ ถ้าเรามองเรื่องสิทธิชุมชนในภาษาปัจจุบันจากมุมมองของวัฒนธรรมชุมชน สิทธิจะหมายความว่าอย่างไร ก็น่าจะหมายความว่าความพยายามที่จะแสดงออกซึ่งความเป็นมนุษย์ เพราะความเป็นมนุษย์นั้นแสดงออกได้ทั้งจากคุณค่า จากภูมิปัญญา และจากการแสดงควมมีตัวตน

ตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความเข้าใจของชาวบ้านในเรื่องสิทธินี้เกิดขึ้นเมื่อ 10 กว่าปีมาแล้ว กับกรณีของชาวม้งในบ้านขุนกลาง ที่ตั้งอยู่บนตอยอินทนนท์ ในขณะนั้นมีการประกาศให้ตั้งเป็นอุทยานอินทนนท์ใหม่ๆ เจ้าหน้าที่ก็พยายามจะจับให้ชาวบ้านในเขตอุทยานฯ มาอยู่รวมกัน หรือไม่ก็พยายามบีบให้ออกไปจากพื้นที่อุทยานฯ ปรากฏว่าชาวบ้านถูกจับไปจำนวนหนึ่ง ทางสถาบันวิจัยสังคมของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ก็จัดให้มีการ

ประชุมขึ้น โดยเชิญชาวม้งและทหารมานั่งคุยกัน สิ่งที่ผู้เขียนยังจดจำได้มาจนถึงวันนี้ก็คือ เจ้าหน้าที่คนหนึ่งบอกว่า พวกคุณต้องออกจากอุทยานฯ ด้วยความอ้างเหตุผลต่างๆ นานา ชาวบ้านซึ่งเป็นผู้นำคนหนึ่งก็ลุกขึ้นกล่าวว่า ถ้าจับเอาเขาออกไปไว้นอกอุทยานฯแล้ว รัฐบาลหรือเจ้าหน้าที่จะรับผิดชอบ ในการที่จะทำให้พวกเขามีชีวิตอยู่ได้หรือเปล่า สิ่งที่เขาเรียกร้องคือ ขอให้แรงงานของเขาในการทำไร่ เพื่อให้มีกินมีใช้อยู่ได้ ถ้าไปเปลี่ยนแปลงพวกเขาแล้ว คนที่มาเปลี่ยนเขา จะรับผิดชอบพวกเขาได้หรือไม่

แผนภูมิ : มิติด้านต่างๆ ของสิทธิชุมชน

คำถามของชาวบ้านทำนองนี้ ถ้าตีความตามความเข้าใจแบบนักเสรีนิยมของตะวันตก ก็จะบอกว่า นี่คือนิติพื้นฐานของมนุษย์ในการใช้แรงงาน เพราะคนมีสิทธิที่จะใช้แรงงาน เพื่อรักษาชีวิตของตนเองให้อยู่รอดได้ ซึ่งตั้งอยู่บนแนวความคิดของสิทธิปัจเจกชน แต่คำถามของชาวบ้านนั้น น่าจะมองมาจากความคิดแบบสิทธิชุมชนมากกว่า เพราะแสดงนัยของความเข้าใจในเรื่อง “สิทธิการใช้” อย่างชัดเจน ตามความหมายที่ว่า ใครที่ใช้ประโยชน์อะไรอยู่ ผู้นั้นก็จะมีสิทธิหรือมีความชอบธรรมในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรหรือสิ่งใดก็ตามที่ใช้อยู่ นั่น “สิทธิการใช้” นั้นเป็นภาษาที่นักวิชาการกำหนดขึ้นมา ถ้าพูดเป็นภาษาชาวบ้านก็คือ สิทธิจะต้องเกิดขึ้นจากการที่ชุมชนหรือสังคมให้การยอมรับ ก็คือมีความชอบธรรมนั่นเอง ในแง่นี้สิทธิชุมชนจึงสะท้อนมิติของอำนาจด้วย (ดูแผนภูมิประกอบ) แต่ในกรณีตัวอย่างข้างต้นนี้ แสดงว่ารัฐไม่ยอมรับสิทธิการใช้ทรัพยากรในเขตอุทยานฯ ของชาวบ้าน ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องเรียกร้องต่อสู้เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนอำนาจความชอบธรรมเสียใหม่ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้ง เพราะภาครัฐนั้นยึดถือหลักการของสิทธิเชิงเดี่ยวและยังผูกติดกับพื้นที่อีกด้วย จึงทำให้ไม่เข้าใจความหมายของสิทธิของชาวบ้านที่ประกอบด้วยมิติต่างๆ อย่างหลากหลายและซับซ้อน

ภายใต้มุมมองสิทธิการใช้ของสิทธิชุมชนนั้น นอกจากจะไม่ใช้หลักของการที่ตกกันแล้ว ยังมีหลักการสำคัญอื่นๆ ผสมผสานอยู่อีกก็คือหลักการของ **สิทธิเชิงซ้อน** ซึ่งเป็นหลักในการจัดการสิทธิในลักษณะที่ซ้อนทับกันได้บนหน่วยของพื้นที่เดียวกัน หรือหน่วยของสิ่งของหนึ่ง ยกตัวอย่างเช่น ต้นไม้ต้นหนึ่งถ้าเราคิดตามหลักของสิทธิปัจเจกหรือหลักของการที่ตกกันสิทธิแล้ว เราก็จะบอกว่า ต้นไม้ต้นนี้เป็นของฉันทั้งต้นทันทีเลย สำหรับเกษตรกรที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่นเขาจะไม่ได้มองต้นไม้ที่เขาปลูกเป็นของเขาคนเดียวเท่านั้น แต่เขาจะ

ดูว่าสิ่งของต่างๆที่อยู่บนต้นไม้ นั้นมีอะไรบ้าง จะใช้อะไรได้บ้าง ในลักษณะอย่างไร ด้วยเหตุนี้เองแม้ต้นไม้ที่อยู่ในบ้านของคนอื่นเมื่ออีกคนไปเห็นว่ามีดอกออกผลอยู่ ผู้นั้นอาจจะขอเก็บผลไม้ไปกินได้ (อานันท์ 2543)

ตัวอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้เข้าใจสิทธิเชิงซ้อนได้อย่างดีก็คือ ในกรณีของการจัดการที่นา แม้เราจะรู้ว่า “ที่นา” นั้นมีชาวบ้านคนหนึ่งเป็นเจ้าของนา และเจ้าของนาก็มีสิทธิที่จะเก็บเกี่ยวต้นข้าวที่เขาปลูกในที่นาของเขา แต่ถ้าสังเกตให้ดีจะเห็นว่า ทุ่งนานั้นเจ้าของเขาไม่ได้ปิดกั้นคนอื่น เพราะเขาไม่ได้กั้นรั้ว และยังยินยอมให้คนอื่นเข้าไปจับปลารวมทั้งเก็บผักต่างๆในที่นาของเขาได้ ในกรณีที่ปลานั้นอยู่ในธรรมชาติไม่ใช่ปลาที่เจ้าของนานั้นเองเลี้ยงไว้ นอกจากนั้น ผืนนาที่เก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว เจ้าของที่นายังยอมให้ชาวบ้านคนอื่นเอาวัวควายไปเลี้ยงในนาของตนได้อีก ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในมุมมองของชาวบ้านแล้ว ที่นานั้นจะประกอบไปด้วย สิทธิปัจเจกชนในฐานะเจ้าของ และสิทธิของการใช้ ที่ถือเป็นสิทธิหน้าหมู่ของชาวบ้านอื่นๆ ในชุมชนท้องถิ่น จึงมีนัยของ “สิทธิชุมชน” อยู่ด้วย ตามนัยที่กล่าวไปแล้วข้างต้น เพราะเป็นสิทธิที่ตั้งอยู่บนหลักคุณค่าหรือหลักศีลธรรมของทุนชีวิต ที่เปิดให้คนอื่นหรือคนในชุมชนสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ในลักษณะของการช่วยเหลือกัน เพื่อสร้างหลักประกันให้กับความสามารถในการยังชีพของทุกคนในชุมชน ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าหากจะใช้นโยบายกีดกันสิทธิ หรือใช้การจัดการด้วยหลักการของสิทธิเชิงเดี่ยว ก็จะเป็นผลกระทบทันทีต่อชาวบ้านด้วยกันที่ไม่มีที่นา เพราะต้องสูญเสียความสามารถในการยังชีพ ซึ่งจะสร้างความขัดแย้งตามมาอีก ดังนั้นสิทธิเชิงซ้อนถือเป็นมุมมองที่มีความละเอียดอ่อนที่ผูกติดอยู่กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชนบทมานานแล้ว หากมองข้ามไปเพราะความไม่สนใจและความไม่รู้ ก็จะสร้างผลกระทบอย่างมากมายต่อความมั่นคงของทุนชีวิตในสังคมชนบท

ตัวอย่างดังกล่าวจึงชี้ชัดอย่างชัดเจนว่า สิทธิเชิงซ้อนนั้นเป็นหลักการที่ชาวบ้านในสังคมเกษตรกรรมนำมาใช้เพื่อควบคุมและกำหนดการใช้ทรัพยากรในฐานะที่เป็นทุนชีวิต ซึ่งถือเป็นฐานความคิดในการจัดการสิทธิเพราะสิทธิต่างๆ นั้นไม่ได้ตั้งอยู่ลอยๆ ในแต่ละชุมชนหรือในแต่ละยุคสมัยจะต้องมีการกำหนดวิธีการในการจัดการกับสิทธิต่างๆ ในท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้เอง “การจัดการเชิงซ้อน” จึงเป็นมิติสำคัญสำหรับใช้ควบคุม “สิทธิการใช้” ฐานทรัพยากรต่างๆ ซึ่งถือเป็นทั้งทุนชีวิต ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนทางสังคมพร้อมๆ กันไป

5. พลวัตของสิทธิชุมชนและความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากร

แม้จะรู้แล้วว่า ความเข้าใจสิทธิชุมชนและสิทธิการใช้นั้นจะต้องมองจากมิติของสิทธิเชิงซ้อน แต่ปัญหาของสังคมไทยในขณะนี้คือสังคมส่วนใหญ่ยังขาดความเข้าใจเรื่องสิทธิเชิงซ้อนอยู่ ดังจะเห็นได้จากความขัดแย้งกันทางความคิดในเรื่องสิทธิต่างๆ ทั้งนี้เพราะระบบกฎหมายไทยใช้หลักการตามความคิดของสิทธิเชิงเดี่ยวทั้งหมด และละเลยสิทธิเชิงซ้อนที่ดำรงอยู่ในวิถีปฏิบัติของชุมชนท้องถิ่นไป ยกตัวอย่างเช่น ในการจัดการอุทยานแห่งชาติ กรมป่าไม้จะถือว่ากรมป่าไม้กรมเดียวเท่านั้นที่มีสิทธิเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในการจัดการดูแล ซึ่งเป็นสิทธิเชิงเดี่ยว จึงเกิดเป็นปัญหา เพราะไม่สามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะพบอยู่เสมอว่า บางครั้งอุทยานแห่งชาติบางแห่งต้นไม้ถูกลักลอบตัดจนหมดไปครั้งอุทยานฯ แล้ว เจ้าหน้าที่ป่าไม้ยังทำเป็นไม่รู้ไม่เห็นเสมือนหนึ่งไม่ยอมรับผิดชอบกับการสูญเสียนั้น ด้วยเหตุนี้เอง จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงฐานความคิดเรื่องสิทธิเชิงซ้อนในการจัดการฐานทรัพยากรที่เป็นทุนชีวิต เพราะจะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับการจัดการทรัพยากรประเภทที่ต้องใช้ประโยชน์ร่วมกัน ด้วยการเปิดให้ฝ่ายต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการมากขึ้น

ทั้งฝ่ายของชุมชนท้องถิ่นในป่าเอง ฝ่ายสังคมเมือง และภาคประชาสังคมต่างๆ เพื่อสร้างให้เกิดทั้งความร่วมมือและการตรวจสอบถ่วงดุลพร้อมๆ กันไป

ปัญหาสำคัญในการจัดการตามหลักสิทธิเชิงเตี้ยวันนั้น ในทางปฏิบัติที่เป็นจริง ได้เปิดช่องให้หน่วยงานของรัฐส่วนหนึ่งใช้วิธีการเลือกปฏิบัติ ยกตัวอย่างเช่น การให้สิทธิกับรีสอร์ทเข้าไปใช้พื้นที่ในอุทยานฯ และพื้นที่ต้นน้ำ ก็ปล่อยให้รีสอร์ทเต็มไปหมดในบางกรณีเจ้าหน้าที่ก็จะจับกุมและฟ้องร้องต่อศาล แต่เมื่อศาลตัดสินว่ารีสอร์ทนี้ผิดกฎหมาย เพราะบุกรุกพื้นที่ของอุทยานฯ แต่กรมป่าไม้กลับหันไปอนุญาตให้เข้าต่อไป จึงถือเป็นเรื่องแปลกประหลาดอย่างมาก ที่การบังคับใช้กฎหมายของเราขอให้รางวัลแก่ผู้ทำผิดกฎหมาย ขณะที่ผู้คนที่ทำดี เช่น ในกรณีของชาวบ้านที่ดูแลรักษาป่าไว้เป็นอย่างดี กลับปรากฏว่าไม่เคยได้รับรางวัลใดๆ จากการทำดีของเขา ในฐานะที่มีส่วนร่วมในการปกป้องอุทยานแห่งชาติซ้ำร้ายในบางกรณีชาวบ้านเองกลับถูกผลักดันให้ต้องย้ายออกมาจากอุทยานฯ เสียอีก ดังนั้นในพื้นที่หนึ่งๆ อาจจะทำให้หลักการจัดการหลายอย่างซ้อนกันได้ ตามหลักสิทธิเชิงซ้อน แต่ความไม่เข้าใจและไม่สนใจหลักการนี้เอง ที่ทำให้ยังต้องเผชิญกับปัญหาในการจัดการทรัพยากรอยู่มาจนทุกวันนี้

พื้นฐานของปัญหานี้จึงอยู่ที่สังคมไทยยังไม่เข้าใจว่าสิทธิชุมชนมีฐานคิดในการอ้างความชอบธรรมอย่างไรบ้าง และชุมชนมีความหมายอย่างไร เช่น ถ้าเราบอกว่าลักษณะอย่างนี้เป็นชุมชน เราใช้ฐานคิดอะไรมาอธิบาย หรืออ้างอิงจะมาจากหลักการใดบ้าง ปัญหาดังกล่าวเกิดจากความเคยชินที่มองชุมชนผูกติดอยู่กับหน่วยของพื้นที่เป็นหลัก ดังนั้นการทำความเข้าใจต้องเริ่มจาก การเปลี่ยนมุมมองให้เห็นชุมชนในแง่ของความสัมพันธ์ ที่ประกอบด้วยมิติต่างๆ หลายด้าน เริ่มจากมิติในด้านของระบบคุณค่า ที่มองทรัพยากรเป็น

ทุนชีวิตและทุนทางสังคม ซึ่งถือเป็นข้อตกลงร่วมกันของความเป็นชุมชนมิติต่าง เหล่านี้ก็ไม่ได้หยุดนิ่ง แต่จะปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมด้วย ดังนั้นใน การสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิชุมชนที่เกิดขึ้นมานั้นจึงต้องมีความพยายาม ปรับตัวเพื่อสร้างกฎเกณฑ์ใหม่ๆ เพิ่มขึ้น ต่อจากนั้นก็จะต้องหันมาทำความเข้าใจ กับมิติในด้านอื่นๆอีก ที่สำคัญคือมิติในด้านของอำนาจและความขัดแย้ง ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับส่วนต่างๆของสังคม ที่ต้องปรับเปลี่ยน อยู่เสมอ เพื่อสร้างความชอบธรรม ด้วยการต่อสู้และปรับตัว เพื่อสร้างกฎเกณฑ์ ใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป (Leach, Meams and Scoones 1999)

พื้นฐานของปัญหาที่ไม่ยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการ ทรัพยากรนั้น อยู่ที่การเมืองของการใช้อำนาจ ซึ่งสร้างความไม่เป็นธรรม ระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม เพราะแฝงอยู่ในกระบวนการและกลไกต่างๆ ของทั้งอำนาจรัฐและระบบตลาด ที่อาศัยความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับอำนาจรัฐ เพื่อสร้างความได้เปรียบในการใช้ทรัพยากร ขณะที่เรียกร้องให้หน่วยงาน สังคมอื่นๆ เช่น ชุมชนท้องถิ่นทั้งต้องเสียสละเพื่อ สังคมส่วนใหญ่ ซึ่งเท่ากับ ตอกย้ำความไม่เป็นธรรมทางสังคมมากยิ่งขึ้น ตามนัยดังกล่าว การมีส่วนร่วม ของชุมชน จึงไม่ควรเป็นเพียงการเรียกร้องให้ชุมชนท้องถิ่นต้องแบกรับภาระ เช่นนี้ฝ่ายเดียว หรือเป็นเพียงให้ท้องถิ่นแบ่งเบาภาระของหน่วยงานของรัฐ เท่านั้น แต่ควรถือเป็นภาระหน้าที่ของทุกๆ ส่วนในสังคม โดยตั้งอยู่บนหลักการ ของการสร้างความเป็นธรรมในสังคม (Social Justice) ในแง่นี้ อาจกล่าว ได้ว่า สิทธิชุมชนจะเกิดขึ้นได้จริงนั้น ต้องแสดงนัยของความเป็นธรรมในสังคม อย่างชัดเจน ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขเชิงโครงสร้างต่างๆ เพื่อแสดงการมีส่วนร่วมรับผิดชอบร่วมกันของทุกส่วนในสังคมอย่างเท่าเทียม

และเป็นธรรม (Zerner 2000)

นอกจากนั้นสิทธิชุมชนยังเกี่ยวข้องกับความเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งหมายถึงการปฏิบัติกรต่างๆ ในท้องถิ่นที่แสดงถึงศักยภาพของชุมชน เช่น การสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาใช้ในการจัดการทรัพยากร ในฐานะที่เป็นปฏิกิริยาตอบโต้และต่อรองกับพลังอำนาจต่างๆ ในสังคม ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของกระบวนการของการมีส่วนร่วมของชุมชนด้วยเช่นกัน ที่พยายามสร้าง**ความชอบธรรม (Legitimacy)** ในการเข้าถึงทรัพยากร ทั้งนี้เพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมหรือเวทีให้กลุ่มชนต่างๆ ที่อยู่ชายขอบของสังคม ได้สามารถเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการจัดการทรัพยากรของส่วนรวม ด้วยกระบวนการแสดงความคิดเห็นพร้อมทั้งกระบวนการสร้างและนิยามความหมายของสิทธิประเภทใหม่ๆ โดยผ่านทางวาทกรรมหรือการโต้เถียงเชิงอุดมการณ์และศีลธรรมในสังคม เช่น การสร้างความชอบธรรมให้กับความหมายของสิทธิชุมชนท้องถิ่น และสิทธิของกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นต้น (Abramson 2000)

ลักษณะพลวัตของสิทธิ (Dynamism of Rights) นั้นแสดงถึงความสามารถในการปรับเปลี่ยนความหมายอยู่ตลอดเวลา (อานันท์ 2543) ผ่านขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement) ซึ่งช่วยให้กลุ่มชนต่างๆ ในสังคมสามารถระดมความร่วมมือ ในการพัฒนา กฎเกณฑ์ และสร้างความชอบธรรมของสิทธิขึ้นมาใหม่ในสังคม โดยเฉพาะความพยายามในการนิยามความหมายใหม่ของสิทธิชุมชน ที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิของกลุ่มชนต่างๆ ที่สามารถแสดงความคิดเห็น หรืออัตลักษณ์ (Identity) ขึ้นมาใหม่ ในกรณีของสังคมไทยก็คือ สิทธิของกลุ่มชาติพันธุ์ สิทธิในการจัดการป่าชุมชนของท้องถิ่น (Hayami 1997) สิทธิสตรี สิทธิเกษตรกรรายย่อย

สิทธิของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และสิทธิชาวประมงพื้นบ้าน เป็นต้น

ความเข้าใจเกี่ยวกับทั้งสิทธิเชิงซ้อนและลักษณะพลวัตของสิทธิดังกล่าวมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น และการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับรากหญ้า และประชาธิปไตยทางตรง เพราะช่วยเปิดพื้นที่ทางสังคม พร้อมๆ กับลดพื้นที่ของภาครัฐลง โดยการให้สิทธิชุมชนแก่กลุ่มชนต่างๆ ในสังคม สามารถเข้าร่วมสร้างสรรค์ประชาสังคมและธรรมชาติบำบัด ด้วยการพัฒนาอำนาจตรวจสอบและถ่วงดุลกันให้เป็นจริงได้ในรูปแบบต่างๆ เช่น ในพระราชบัญญัติป่าชุมชนได้เสนอให้จัดตั้งองค์การตรวจสอบป่าชุมชนในระดับต่างๆ รวมทั้งในระดับท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนจากฝ่ายต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการป่า เพื่อเข้าร่วมตรวจสอบอำนาจของภาครัฐ และชุมชนที่ได้รับสิทธิในการจัดการป่า เพื่อเป็นหลักประกันให้ทุกฝ่ายร่วมกันอนุรักษ์ และพัฒนาทรัพยากรให้ยั่งยืนและเป็นธรรม

ตามนัยดังกล่าว สิทธิชุมชนจึงไม่ได้มีแต่มีดีของคุณค่าและทุนทางสังคมเท่านั้น แต่ต้องมีความชอบธรรมด้วย ซึ่งต้องสร้างขึ้นมาจากมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่มีลักษณะขัดแย้งกันอยู่ตลอดเวลา เพราะเมื่อบริบททางสังคมเปลี่ยนแปลงไป ก็ผลักดันให้ต้องปรับกฎเกณฑ์ขึ้นมาใหม่เพื่อความสอดคล้อง ดังนั้นแม้สังคมชนบทจะมีกฎเกณฑ์อยู่แล้วที่ใช้สำหรับการจัดการทรัพยากร แต่กฎเกณฑ์ดังกล่าวก็จะปรับตัวอยู่ตลอดเวลา ในลักษณะที่เราเรียกว่า “การผลิตใหม่” กล่าวคือ มีการนำออกมาปรับใช้ในลักษณะใหม่หรือในความหมายใหม่ ยกตัวอย่างเช่น ในปัจจุบันนี้ ชาวบ้านมักนำพิธีกรรมของการบวชป่ามาใช้ใหม่ แต่การบวชป่าในปัจจุบันนี้ไม่ได้หมายถึง การกำหนดให้ป่าเป็นเขตอุทยานเพียงอย่างเดียว หากยังแสดงให้เห็นถึงความพยายาม

ระดมหรือสร้างจิตสำนึกใหม่ของคนในชุมชน พร้อมๆ ไปด้วยการสร้างวาทกรรมกับคนภายนอก เพื่อแสวงหาความชอบธรรมให้กับกฎเกณฑ์ของการจัดการในชุมชนนั้นๆ ซึ่งจะเชื่อมโยงกันอยู่ตลอดเวลา เช่น ในกรณีชาวบ้านที่จังหวัดน่านลุกขึ้นมาบอกว่าจะปิดลำน่านานไม่ให้จับปลาแบบเบ็ดเดี่ยวอีกต่อไปแล้วแต่จะให้จับปลาได้เป็นระยะๆ เป็นช่วงๆ ไป และจะห้ามจับปลาเป็นบางจุด จากนั้นชาวบ้านก็จัดพิธีสืบชะตาแม่น้ำ ซึ่งเป็นการนำเอาความเชื่อหรือหลักเกณฑ์ที่มีอยู่เดิมมาผลิตใหม่ เพื่อสร้างความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรขึ้นใหม่ให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ในขณะที่ทรัพยากรประมงหดหายเป็นอย่างมาก

เมื่อกล่าวถึงเรื่องของสิทธิชุมชนตามความเชื่อในมิติของระบบคุณค่า จริงๆ แล้วไม่ได้มีนัยเฉพาะที่เป็นเพียงความเชื่อดั้งเดิมเท่านั้น แต่หมายถึงคุณค่าที่มีการปรับเปลี่ยน ผ่านกระบวนการผลิตความเชื่อเดิมมาใช้ในสถานการณ์ใหม่ เพื่อที่จะตอบสนองและปรับตัวกับสถานการณ์ใหม่ที่กำลังเผชิญหน้าอยู่ ในการปรับตัวนี้ชุมชนจะให้ความสำคัญกับการมองสิทธิชุมชนในมิติของอำนาจมากขึ้น เพราะการที่จะรู้ว่าชุมชนมีสิทธิอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับการสร้างความชอบธรรมของชุมชน ซึ่งถือเป็นความพยายามอย่างหนึ่ง ในการจะบอกให้คนอื่นรู้ว่าชุมชนนั้นเป็นใคร และเกี่ยวข้องโดยตรงกับการแสดง “อัตลักษณ์” ของชุมชน ซึ่งเป็นความพยายามที่จะกำหนดความสัมพันธ์ของชุมชนกับกลุ่มชนอื่นๆ ในสังคมฉะนั้นเมื่อกลุ่มชนใดก็ตามที่รวมกันขึ้นเป็นชุมชนพวกเขาก็จะต้องพยายามที่จะบอกคนอื่นว่าพวกเขามีตัวตนอยู่อย่างไรในสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า อัตลักษณ์ก็คือพลังในการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม (Anan 1998 และ Anan 2000)

แม้ชุมชนอาจจะกำหนดอัตลักษณ์ของตนขึ้นมาชัดเจนแล้วก็ตาม แต่คนส่วนมากมักเข้าใจชุมชนตามลักษณะที่เป็นหน่วยทางสังคมที่คุ้นเคยกันอยู่แล้ว นั่นคือ มองเห็นชุมชนเป็นหน่วยของหมู่บ้านหรือเป็นชุมชนท้องถิ่นที่จริงนั้นความเป็นชุมชนอาจจะแสดงออกในลักษณะอื่นๆ อีกก็ได้ เช่น คนที่เป็นโรคเอดส์ด้วยกันอาจแสดงตัวตนเป็นชุมชนของผู้ติดเชื้อ ที่ไม่เกี่ยวกับพื้นที่แต่อย่างใด และอาจจะแสดงอัตลักษณ์ออกมาอย่างหลากหลายด้วย ในปัจจุบันนี้ ชุมชนต่างๆ กำลังสร้างอัตลักษณ์กันอย่างแพร่หลายมาก เช่น คนในสลัมก็อาจจะสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนร่วมกัน เพราะอัตลักษณ์นั้นหมายถึงความพยายามที่จะสร้างความชอบธรรมให้สิทธิชุมชน บนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ ทั้งนี้เพราะมนุษย์อยู่คนเดียวไม่ได้ อัตลักษณ์ของชุมชนจึงช่วยบ่งบอกถึงการดำรงอยู่ของความมีตัวตน และก็เป็นตัวตนของความเป็นมนุษย์ด้วย ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจ ที่ชื่อเรียกชานของกลุ่มชนชาติต่างๆ นั้นมักจะมีนัยหมายถึงคนทั้งนั้น เช่น คำว่าชาวปกาเถอญอ และชาวมัง ต่างก็มีความหมายว่าฉันเป็นคน เพราะทุกกลุ่มชนต้องการจะบอกคนอื่นว่าเขาเป็นคน แต่คนอื่นกลับมองไม่เห็นอัตลักษณ์ ซึ่งเท่ากับทำให้กลุ่มชนที่ไร้อัตลักษณ์นั้นไร้อำนาจหรือไร้ความชอบธรรมในการใช้สิทธิชุมชนไปด้วย ด้วยเหตุนี้เอง วิธีการปฏิเสธไม่ให้กลุ่มชนมีสิทธิชุมชน ก็คือการบอกว่าพวกเขาไม่ใช่คน หรือเป็นคนอื่นที่ไม่ใช่พวกเขาเดียวกับเขา หรือผลักดันให้ตกไปอยู่ชายขอบ ด้วยการเรียกชานชื่อกลุ่มชนนั้นเป็นอย่างอื่น เช่น คนจำนวนมากเรียกชาวมังว่าเป็นแม้ว และยังเรียกชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เพี้ยนกันไปหมด ซึ่งเป็นการปฏิเสธทั้งสิทธิชุมชนและสิทธิในความเป็นมนุษย์ของพวกเขาไปพร้อมๆ กันด้วย

ดังนั้นสิทธิชุมชนจึงตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจอัตลักษณ์ ต่อจากนั้นก็จะขึ้นอยู่กับความสามารถในการจัดการทรัพยากร ซึ่งต้องอาศัยพลังของภูมิปัญญา เพราะหากไม่มีความรู้ในการที่จะใช้ทรัพยากร ก็จะทำให้ชุมชนนั้นขาดความชอบธรรมไปด้วย ในหลายๆ ครั้ง คนภายนอกมักจะมองไม่เห็นพลังทางปัญญาท้องถิ่นในการใช้ทรัพยากรของชุมชน ตัวอย่างเช่น คนทั่วไปมักจะยึดติดอยู่กับภาพอคติที่ว่า คนม้งทำไร่เป็นอย่างเดียว ทั้งๆ ที่ในความจริงแล้วคนม้งมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตทางด้านเกษตรที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของระบบนิเวศและระบบสังคมการเมืองที่พวกเขาอาศัยอยู่

ขณะนี้ต้นตอของปัญหาความล้มเหลวในการจัดการทรัพยากร ทั้งหลายคงไม่ได้อยู่ที่ว่า สิทธิชุมชนมีความหมายอย่างไรเท่านั้น แต่อยู่ที่ผู้มีอำนาจตามกฎหมายยังคงยึดติดกับวิธีการคิดเชิงเดี่ยว ในการมองสิทธิดังกล่าวมากกว่า ดังนั้นการทำความเข้าใจกับสิทธิชุมชน คงจะต้องปรับเปลี่ยนทั้งมุมมองและวิธีคิด โดยหันมาให้ความสำคัญกับมุมมองของสิทธิชุมชนในภาพรวมที่ครอบคลุมมิติต่างๆ อย่างรอบคอบและเชื่อมโยงกันในเชิงซ้อนด้วย จึงจะผลักดันให้เกิดการพัฒนาาระบบความสัมพันธ์ในการจัดการทรัพยากร ที่เหมาะสมกับบริบททางสังคมและสถานะของระบบนิเวศที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอยู่ในปัจจุบันได้

สิทธิชุมชนนั้นเป็นทั้งความสัมพันธ์เชิงอำนาจความชอบธรรม และฐานคิดในการแสดงอัตลักษณ์และตัวตนของกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม ที่ประกอบขึ้นจากมิติต่างๆอย่างหลากหลาย ซับซ้อน และมีพลวัต ขณะเดียวกันก็สามารถแสดงออกผ่านสิทธิต่างๆ ทั้งสิทธิหน้าหมู่บ้าน สิทธิการใช้ และสิทธิเชิงซ้อน ตลอดจนมีศักยภาพในการปรับตัวกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาไม่ว่าจะ

เป็นสิทธิชุมชนในมิติเกี่ยวกับทุนชีวิตของชุมชน หรือทุนทางสังคมของท้องถิ่น โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นและจารีตกฎเกณฑ์ ซึ่งไม่ได้คงลักษณะหยุดนิ่งแบบอุดมคติ ตามที่มักมีผู้เข้าใจผิดกันอยู่เสมอๆ เพราะระบบคุณค่า ที่ถือเป็นมาตรฐานทางศีลธรรมนั้นก็จะปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางสังคมโดยผ่านความขัดแย้งทางความคิดและวาทกรรมด้วยการเคลื่อนไหวต่อสู้ของกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม ซึ่งจะมีผลผลักดันให้เกิดการผลิตรบบคุณค่าและศีลธรรมขึ้นมาใหม่

ดังนั้นสิทธิชุมชนในมุมมองของท้องถิ่นจึงมีนัยสำคัญ ทั้งต่อการจัดการทรัพยากร และการกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคม เพราะช่วยบ่งชี้ถึงทิศทางและทางเลือกสำหรับการเปลี่ยนแปลงให้ต้องมุ่งเสริมสร้างอำนาจของท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมกับการพัฒนามากขึ้น แทนที่จะจำกัดให้ท้องถิ่นพอใจอยู่แต่เฉพาะการพึ่งตนเองในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงเท่านั้น เพราะคงจะไม่สามารถบันดาลให้เป็นจริงได้ ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ซึ่งชาวบ้านมีฐานะแตกต่างกันอย่างมากมาย โดยที่ชาวบ้านจำนวนมากไร้ที่ดินทำกิน และต้องพึ่งรายได้ส่วนใหญ่จากการรับจ้างใช้แรงงานนอกภาคเกษตร นอกจากนี้ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็มีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ในแง่นี้ทางออกของชุมชนคงต้องเรียกร้องอำนาจในการควบคุมทรัพยากรมากขึ้น ตามสิทธิชุมชนที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ เพื่อจะได้มีอำนาจในการกำหนดวิถีชีวิตของตนได้ดีขึ้น

ถึงกระนั้นก็ตามชุมชนก็ยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้อยู่ดี เพราะโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันมีลักษณะที่บิดเบือนซ่อนอยู่อย่างมากมาย ทำให้การกระจายทรัพยากรและความมั่งคั่งในสังคมขาดความเป็นธรรม ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนที่สุดในกรณีที่ดินที่รัฐบาลมักจะออกมาตรการมาควบคุม

ชุมชนมากมายไม่เว้นแม้แต่กฎหมายป่าชุมชนที่รัฐสภากำลังพิจารณาอยู่ในขณะนี้ เพราะมีการกำหนดเงื่อนไขข้อห้ามต่างๆ กับสิทธิของชุมชนในป่า แต่รัฐบาลกลับปล่อยให้คนในเมืองกว้านซื้อที่ดินเก็บไว้เก็งกำไรกันอย่างเสรี ไร้ข้อห้ามข้อกำหนดใดๆ อย่างสิ้นเชิง ทำให้คนในเมืองได้รับประโยชน์ ขณะที่ชาวบ้านในชนบทกลับต้องเสียสละอยู่ร่ำไป ไม่ว่าจะเป็นการถูกเวนคืนที่ดินไปสร้างเขื่อนหรือโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ซึ่งพวกเขาที่แทบไม่ได้รับประโยชน์ แต่กลับยิ่งยากจนลงไปอีก (Vandergeest 1996)

ด้วยเหตุนี้เอง ท้องถิ่นจะสามารถมีสิทธิชุมชนหรืออำนาจในการควบคุมทรัพยากรได้อย่างแท้จริง ชุมชนคงจะต้องร่วมเคลื่อนไหวผลักดันกับภาคประชาสังคมต่างๆ เพื่อให้คนในเมือง โดยเฉพาะเจ้าที่ดินขนาดใหญ่ต้องเสียสละบ้าง ด้วยการเสนอให้รัฐบาลเร่งออกกฎหมายเก็บภาษีที่ดินในอัตราก้าวหน้าอย่างจริงจัง เพราะภาษีที่ดินดังกล่าวจะทำให้หน้าที่เป็นเสมือนกลไกทางสังคมชนิดหนึ่ง ในการควบคุมการกระจายทุนทางสังคมให้มีความเป็นธรรมมากขึ้น เมื่อสร้างกลไกดังกล่าวขึ้นแล้วเท่านั้น สิทธิชุมชนในการควบคุมทรัพยากรจึงจะปรากฏเป็นจริงได้ ทั้งนี้เพราะสิทธิชุมชนไม่ได้ดำรงอยู่ได้โดดๆ ในสังคม แต่ผูกโยงกับบริบทเชิงโครงสร้างต่างๆ มากมาย ดังนั้นการสร้างความเข้มแข็งให้กับสิทธิชุมชน จึงต้องเชื่อมโยงกับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างต่างๆ ด้วยอย่างแยกกันไม่ออก การแยกออกมจเคลื่อนไหวผลักดัน เฉพาะด้านสิทธิชุมชน หรือเฉพาะด้านโครงสร้าง เพียงด้านใดด้านหนึ่งแต่เพียงด้านเดียว ก็คงจะไม่สามารถสร้างเสริมการพัฒนาให้เกิดความเป็นธรรมได้อย่างแท้จริง

6. การปรับเปลี่ยนระบบกฎหมายเพื่อรองรับฐานทรัพยากรในฐานะทุนชีวิต

ในประเทศไทย เท่าที่ผ่านมาจะมีเพียง 2 สถาบันหลักคือ กลไกรัฐ และกลไกตลาด ในการจัดการทรัพยากร ผลที่ตามก็คือการขัดแย้งกันเองในเชิงนโยบายระหว่างความพยายามที่จะใช้กลไกของรัฐจัดการเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรในด้านหนึ่ง และการมุ่งพัฒนาทรัพยากรขึ้นมาเพื่อใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ ด้วยการเปลี่ยนทรัพยากรให้เป็นสินค้าในระบบตลาดในอีกด้านหนึ่ง โดยมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพและคุ้มค่าต่อการลงทุน ไปพร้อมๆ กับการอนุรักษ์ด้วย ในการเผชิญหน้ากับความขัดแย้งดังกล่าว จึงมีการนำเสนอหลักการ**จัดการเชิงซ้อน (Multiple Systems of Management)** เพื่อนำมาเป็นพื้นฐานของทางเลือกเชิงนโยบายในการจัดการทรัพยากร โดยให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชน เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร และการเสนอให้กฎหมายยอมรับกฎเกณฑ์ตามประเพณีของท้องถิ่น ซึ่งปรากฏเป็นข้อเสนอเชิงรูปธรรมที่ชัดเจน ในการผลักดันกฎหมายป่าชุมชน (Anan 2000) แม้ข้อเสนอดังกล่าวจะเป็นที่ยอมรับในกฎหมายรัฐธรรมนูญแล้วก็ตาม แต่กฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรต่างๆ ไปยังคงขัดแย้งกับประเพณีท้องถิ่น ขณะที่การปรับเปลี่ยนเชิงนโยบายของรัฐยังไม่มี ความชัดเจนเกี่ยวกับความหมายของสิทธิชุมชน เพราะภาครัฐยังคงยึดมั่นอยู่กับการรวมศูนย์อำนาจในการจัดการทรัพยากรส่วนรวมทุกประเภท

นอกเหนือจากการมีส่วนร่วมของชุมชนแล้ว หลักการสำคัญในการจัดการเชิงซ้อนด้านนโยบายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ยังต้องให้ภาคประชาสังคมเข้ามามีบทบาทร่วมด้วย ในฐานะองค์กรตรวจสอบและถ่วงดุล อีกทั้งยังต้องปรับนโยบายในระดับโครงสร้างของสังคมอีกด้วย ทั้งนี้เพื่อให้สังคม

โดยรวมมีส่วนร่วมแบกรับภาระในการจัดการทรัพยากรมากขึ้น โดยไม่ปล่อยให้ชุมชนท้องถิ่นต้องรับผิดชอบทั้งหมดฝ่ายเดียว แต่การศึกษาเชิงนโยบายในระดับนี้ ยังไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร ซึ่งมีผลทำให้ข้อเสนอเชิงนโยบายในเรื่องนี้ยังไม่มีทิศทางชัดเจนไม่ว่าจะเป็นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการจัดเก็บภาษีที่ดินในอัตราแบบก้าวหน้า หรือการปรับบทบาทเกี่ยวกับการชดเชยความเสียหายที่เกิดจากการใช้ทรัพยากร ที่ต้องครอบคลุมทั้งทุนของชีวิต และทุนทางสังคม เป็นต้น

ในขณะที่รัฐยังคงใช้นโยบายเชิงเดี่ยวอยู่ ชุมชนท้องถิ่นจึงต้องแบกรับทั้งภาระและปัญหามากกว่าส่วนอื่นๆ ในสังคม เพราะนโยบายต่างๆ มักจะมีลักษณะตายตัว โดยพิจารณาเฉพาะจากแง่มุมในด้านประสิทธิภาพเชิงกายภาพ ผสมผสานกับการมองในเชิงมูลค่าทางเศรษฐกิจของทรัพยากรด้านเดียว เพื่อการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม ขณะที่ให้ความสำคัญน้อยมากกับความเป็นธรรมของการใช้ทรัพยากรระหว่างภาคการผลิตและส่วนต่างๆ ในสังคม จึงสร้างผลกระทบต่อภาคการเกษตร และภาคการประมงขนาดเล็ก ทั้งในแง่ของปัญหาความไม่มั่นคงต่อชีวิต และความเสี่ยงต่อมลภาวะจากอุตสาหกรรม แต่ชุมชนก็มักจะถูกเรียกร้องให้ต้องเสียสละเพื่อสังคม ซึ่งส่วนใหญ่แล้วก็จะหมายถึงภาคอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม นั่นเอง ยิ่งไปกว่านั้น ชุมชนยังอาจถูกปิดกั้นสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร หรือแม้จะได้รับสิทธิในทรัพยากรก็อาจต้องสูญเสียทรัพยากรให้กับพลังอำนาจทางเศรษฐกิจจากภายนอก เพราะชุมชนท้องถิ่นไม่สามารถแบกรับภาระในการอนุรักษ์ทรัพยากรเพียงฝ่ายเดียวได้ เช่น ชุมชนในพื้นที่ป่าก็ไม่สามารถจัดการป่าชุมชนเพียงลำพังได้ เนื่องจากสังคมภายนอกป่าสามารถสร้างแรงกดดันในการใช้ทรัพยากรป่ามากกว่าชุมชนท้องถิ่นเสียอีก (Vandergest 1996)

ดังนั้น ปัญหาที่เกิดจากผลกระทบเชิงนโยบายต่างๆ นั้นจึงปรากฏให้เห็นมากขึ้น โดยเฉพาะความขัดแย้งที่เกี่ยวกับการจัดการและการใช้ทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นการเบียดขับชุมชนและกลุ่มชนชายขอบออกไปจากการควบคุมและการใช้ทรัพยากร การแย่งชิงการใช้ทรัพยากรของส่วนรวม รวมทั้งการผลักดันความรับผิดชอบและความเลื่อมล่อมลภาวะให้ส่วนรวม แต่เมื่อการพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างเข้มข้น ได้สร้างทั้งปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรและปัญหามลภาวะมากขึ้น รัฐจึงเริ่มมีนโยบายด้านผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม ซึ่งมักจะเป็นการเสนอมาตรการต่างๆ เพื่อให้รัฐใช้กลไกของกฎหมายเข้ามาควบคุมการใช้ โดยยังคงวนเวียนอยู่กับวิธีการวางแผนการใช้ทรัพยากรของรัฐ เช่น การแบ่งเขตอนุรักษ์ และเขตเศรษฐกิจ การกำหนดเขตกันชน (Buffer Zone) และการจัดการด้วยกลไกตลาด ซึ่งแสดงว่ารัฐยังไม่ยอมรับแนวความคิดที่ว่า ระบบสังคมของมนุษย์และระบบนิเวศตามธรรมชาตินั้นอยู่ร่วมกันได้ ผลที่ตามมาก็คือ รัฐไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรเท่าที่ควร ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะมาจากปัญหาของการขาดมิติทางสังคมในระบอบกฎหมาย

ประเทศไทยนั้น แม้จะมีกฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวมอย่างครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ที่ดิน น้ำ ทรัพยากรชายฝั่งทะเล ทรัพยากรประมงทะเล และสิ่งแวดล้อม ซึ่งกำหนดให้รัฐมีอำนาจบังคับและควบคุม ทั้งในด้านการใช้และการจัดการเป็นหลัก โดยถือว่า รัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรเหล่านั้น แต่การศึกษาและการวิจัยในด้านนิติศาสตร์ พบว่า ที่มาของปัญหาของการบังคับใช้กฎหมายด้านทรัพยากรต่างๆ นั้น มีพื้นฐานสำคัญอยู่ที่การมองทรัพยากรแต่ละประเภทแยกต่างหากจากกันอย่างสิ้นเชิง ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากการที่กฎหมายมักจะให้อำนาจหน่วยงานราชการหน่วยงานหนึ่งเพียง

หน่วยงานเดียว มีหน้าที่รับผิดชอบดูแลทรัพยากรประเภทใดประเภทหนึ่งอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ตามหลักของการจัดการเชิงเดี่ยว ซึ่งส่วนหนึ่งได้กลายเป็นสาเหตุของความขัดแย้งระหว่างหน่วยงาน พร้อมๆ กับความด้อยประสิทธิภาพของการจัดการทรัพยากร ในกรณีที่ทรัพยากรต่างๆ นั้นมีความเชื่อมโยงกันอย่างมาก เช่น พื้นที่ลุ่มน้ำ เพราะมักจะนำไปสู่ปัญหาของการขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานต่างๆ จนไม่สามารถแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแตกต่างกัน ที่อยู่ในพื้นที่เดียวกันได้ (อานันท์ 2543)

การที่บัญญัติของกฎหมาย เห็นทรัพยากรส่วนรวมแต่ละประเภทแยกออกจากกันเช่นนี้ เพราะยึดหลักการที่เน้นแบ่งมมแต่เฉพาะในด้านผลประโยชน์ของทรัพยากรเป็นสำคัญซึ่งทำให้ทรัพยากรในมุมมองของกฎหมายมีเพียงมิติในเชิงกายภาพเท่านั้น และมองข้ามมิติอื่นๆ โดยเฉพาะมิติในเชิงคุณค่าและในเชิงวัฒนธรรมของทรัพยากรตามความเข้าใจของท้องถิ่นต่างๆ ด้วยเหตุนี้เองทั้งในบัญญัติและในการบังคับใช้กฎหมาย จึงมักไม่ค่อยยอมรับจารีตท้องถิ่นในฐานะเป็นกฎเกณฑ์หนึ่ง ที่เป็นทางเลือกสำหรับการจัดการทรัพยากร ทั้งๆ ที่มีบัญญัติไว้ในกฎหมายอยู่บ้างแล้วก็ตาม เพราะหลักการสำคัญที่แฝงอยู่ในการบังคับใช้กฎหมายนั้นยึดมั่นอยู่กับระบบความรู้แบบหนึ่ง ซึ่งเน้นการจัดการทรัพยากรในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิต เพื่อเป้าหมายทางเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์เป็นส่วนใหญ่ แต่กลับไม่ใส่ใจกับระบบความรู้อื่นๆ ของท้องถิ่น ผลที่ตามมาก็คือหลักการต่างๆ ในกฎหมายจะถูกนำมาใช้เพื่อผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มในสังคมเท่านั้น ขณะที่เริ่มห่างไกลจากสภาพความเป็นจริงในสังคมมากขึ้นทุกที คงจะเห็นได้ว่ากฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรที่มีอยู่มักไม่สามารถนำมาใช้เป็นหลักเพื่อจัดการและแก้ไขปัญหาคการทำลายทรัพยากรได้อย่างจริงจัง

แม้ในปัจจุบันจะมีความพยายามปรับปรุงบทบัญญัติของกฎหมายต่างๆ เพื่อให้ชุมชนและท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการบังคับใช้กฎหมายมากขึ้น เช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และพระราชบัญญัติสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 เป็นต้น แต่ในทางปฏิบัติแนวทางดังกล่าวยังไม่เกิดขึ้นจริงอย่างชัดเจน เพราะปัญหาหลายประการ กล่าวคือ

ประการแรก ความไม่เข้าใจในความหมายของชุมชนของผู้ใช้อำนาจตามกฎหมาย แม้ว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 จะบัญญัติเกี่ยวกับบทบาทของสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรไว้แล้วก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติที่ดี และกฎหมายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องที่ดี จะยอมรับเฉพาะหน่วยของชุมชนที่ยึดติดกับพื้นที่ตามนิยามของราชการเท่านั้น เช่น หน่วยของการปกครองท้องถิ่นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล หมู่บ้าน และองค์การภาคเอกชนที่จดทะเบียนไว้กับหน่วยราชการ ซึ่งถือว่า ยังไม่ครอบคลุมอย่างเพียงพอที่จะเปิดให้ชุมชนมีสิทธิและมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เพราะในความเป็นจริงของมิติทางสังคมแล้ว ความหมายของสิทธิชุมชนแสดงนัยของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในท้องถิ่น ที่พยายามจะสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อจัดการกับชีวิตของตนเองอย่างมีพลวัต ซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาวิจัยเพื่อทำความเข้าใจกับความชอบธรรมในความหมายของชุมชน ตามสภาพความเป็นจริงของสังคม ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา (ดู Rose 1994)

ประการที่สอง หน่วยงานราชการที่มีอำนาจในการจัดการทรัพยากรตามกฎหมาย ยังคงพยายามที่จะรักษาอำนาจไว้ และไม่สนใจที่จะเปิดให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร พร้อมๆ กับยังมุ่งมั่นที่จะสนับสนุนการจัดการทรัพยากรในเชิงพาณิชย์เป็นหลัก ซึ่งมักจะได้รับ

สนับสนุนเชิงนโยบาย แม้ว่าจจะขัดแย้งกับเป้าหมายทางสังคมอื่นๆ โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรเชิงอนุรักษ์เพื่อความเป็นธรรมในสังคม และความยั่งยืนของทรัพยากร ดังนั้น หน่วยงานต่างๆ จึงมักไม่ค่อยให้ความสนใจกับการออกกฎหมายที่สอดคล้องกับเป้าหมายดังกล่าว เช่น ความล่าช้าในผลักดันเพื่อออกพระราชบัญญัติป่าชุมชน เป็นต้น ซึ่งเท่ากับเป็นการปิดกั้นภาคประชาสังคมไม่ให้เข้ามามีส่วนร่วม ในการจัดการทรัพยากรอย่างแท้จริง

ประการที่สาม ระบบกฎหมายของไทยยังไม่มี ความชัดเจน และยังไม่เปิดกว้างอย่างเพียงพอที่จะยอมรับระบบการจัดการกฎหมายเชิงซ้อน โดยเฉพาะการยอมรับความชอบธรรมของระบบกฎหมาย ที่เรียกว่า ความหลากหลายและความซับซ้อนของระบบกฎหมาย (Legal Pluralism) ซึ่งเห็นได้ชัดเจนว่า ระบบกฎหมายไทยยอมรับอยู่เพียงกรณีเดียวคือ การยอมรับให้ใช้กฎหมายมุสลิมควบคู่กับกฎหมายของรัฐในบางพื้นที่ ขณะที่ยังไม่ให้ความสำคัญกับจารีตท้องถิ่นรวมทั้งกฎข้อบังคับของกลุ่มอาชีพและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในฐานะที่เป็นระบบกฎหมายระบบหนึ่งด้วย ที่อาจใช้บังคับซ้อนอยู่ในระบบกฎหมายของประเทศ ซึ่งเป็นหลักกฎหมายที่ใช้กันอยู่แล้วในหลายประเทศ (Benda-Beckmann 1998)

ดังนั้นการปรับเปลี่ยนระบบกฎหมายเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากร ควรจะเริ่มจากการยกเลิกหลักการตามกฎหมายแบบอาณานิคมเสียก่อน และพร้อมๆ กันนั้นก็หันมาให้ความสำคัญกับหลักการส่งเสริมและสร้างแรงจูงใจให้มีการจัดการเชิงซ้อน ในลักษณะที่เปิดให้หลายหน่วยงาน และหลายฝ่ายในสังคม เข้ามามีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรในพื้นที่เดียวกัน แทนที่จะยึดติดอยู่กับหลักการของกฎหมาย

แบบเดิม ที่เน้นการควบคุมและการตรวจจับของหน่วยงานที่มีอำนาจเพียงหน่วยเดียว ตามหลักการจัดการเชิงเดี่ยวเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีผลให้ฝ่ายต่างๆ ในสังคมและภาคประชาสังคมสับสนในบทบาทของตน และยังไม่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรส่วนรวมอย่างจริงจังเท่าที่ควร ผลที่ตามมาก็คือ การจัดการทรัพยากรที่ไร้ประสิทธิภาพและไม่ทันกับสภาพความเป็นจริงทางสังคม จนทรัพยากรส่วนรวมของสังคมต้องสูญเสียไปอย่างรวดเร็ว

สำหรับแนวทางในการปรับเปลี่ยนระบบกฎหมายเพื่อสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรในฐานะทุนชีวิตนั้น ต้องหันมาทำความเข้าใจกับความหลากหลายและความซับซ้อนของระบบกฎหมายในสังคมให้มากขึ้น ซึ่งโดยทั่วไปหมายถึง การดำรงอยู่และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบกฎหมายหลายระบบ ภายในพื้นที่ทางสังคมการเมืองเดียวกัน (Woodman 1998) ดังนั้นความคิดเกี่ยวกับความซับซ้อนของระบบกฎหมายจะยอมให้มีระบบกฎหมายหลายระบบอยู่ในสังคมเดียวกันได้ พร้อมกับรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ได้คาดไว้ก่อนระหว่างระบบกฎหมายเหล่านั้น ตามนัยดังกล่าว การเปิดให้มีความซับซ้อนของระบบกฎหมายจึงน่าจะเหมาะสมกับการจัดการทรัพยากร ในกรณีที่มีความขัดแย้ง ความไม่ชัดเจน ความสับสนโกล และความซับซ้อน ในการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากร เพราะระบบของทรัพยากรมักจะเป็นระบบที่ซับซ้อนแตกต่างกันไป และยังประกอบด้วยคุณค่า กฎเกณฑ์ สิทธิ และอำนาจในการจัดการต่างๆ กันด้วย ในทางปฏิบัติจึงต้องยอมให้หลักการทางกฎหมายหลายๆ หลักดำรงอยู่ร่วมกันได้

อย่างไรก็ตาม การนำหลักการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรมาใช้ ก็ไม่ใช่ถือเป็นสูตรสำเร็จในการต่อต้านอำนาจรัฐ ตามที่มักคุ้นเคยกันในลักษณะที่เป็นกับดักของคู่ตรงข้ามระหว่างชุมชนกับรัฐ เพราะทรัพยากรนั้นก็ยังจะต้องดำรงอยู่ภายใต้บริบททางการเมืองของประเทศด้วยเหตุนี้เอง การจัดการและการพัฒนาทรัพยากรจึงน่าจะเกี่ยวข้องกับ ความพยายามแสวงหาคำด้วยการผสมผสานและสร้างแนวทางในการควบคุมทรัพยากรแบบใหม่ๆ ตลอดจนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจใหม่ด้วย ในกระบวนการผลักดันให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมเช่นนี้ จะต้องไม่ใช่การสร้างกฎเกณฑ์และสิทธิเฉพาะในเชิงนามธรรม แต่จะต้องสร้างขึ้นมาจากปฏิบัติการจริงของชุมชนในชีวิตประจำวันภายใต้บริบทที่เฉพาะเจาะจง โดยผ่านการต่อสู้และการต่อรองระหว่างตัวแทนของทุกๆ กลุ่ม (ดู Boelens, Roth and Zwarteveen 2002)

ตามนัยดังกล่าว การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นจึงต้องส่งเสริมให้เกิดขึ้นผ่านกระบวนการธรรมาภิบาลที่เป็นจริง ในฐานะเป็นกระบวนการทางการเมือง ซึ่งสะท้อนความซับซ้อนของปฏิบัติการในการใช้และการจัดการทรัพยากร ที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์และการต่อรองที่ดำรงอยู่ระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มต่างๆ เพราะในการปฏิสัมพันธ์เช่นนี้ จะช่วยให้เกิดการสร้างและการผสมผสานรูปแบบของกฎหมายเชิงซ้อน ซึ่งจะประมวลเอาหลักการจากระบบกฎหมายหลายๆ ระบบเข้ามาอยู่ในรูปแบบของกฎหมายใหม่ แต่กระบวนการดังกล่าวอาจเกิดความขัดแย้งในการตีความระหว่างกลุ่มต่างๆ ซึ่งมีส่วนร่วมในการต่อสู้และต่อรองกันอยู่ ดังนั้น ควรจะนำเอาความคิดเกี่ยวกับความซับซ้อนของระบบกฎหมายมาปรับใช้ เพื่อเปิดโอกาสให้กลุ่มต่างๆ ร่วมกันแสวงหาและสร้างสรรค์กระบวนการธรรมาภิบาลอย่างมีพลวัต แทนที่จะยึดติดกับกฎหมาย

เชิงเดี่ยวอย่างตายตัว ซึ่งจะช่วยให้สร้างหลักกฎหมายใหม่ ที่สามารถปรับตัว
กับการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ได้อย่างยืดหยุ่นกว่าเดิม

เอกสารอ้างอิง

ฉลาดชาย รมิตานนท์ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และสันธิตา กาญจนพันธุ์ 2536
**ป่าชุมชนภาคเหนือ : ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการ
 ป่าชุมชน ใน เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (บก.) ป่าชุมชนใน
 ประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชน
 ท้องถิ่นพัฒนา**

อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2543 “สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร : สถานภาพการ
 ศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิต” ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บก.) **พลวัตของ
 ชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระทบทัศนคติและนโยบาย
 กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย**

อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2544ก “มิติทางสังคมของเงื่อนไขและปัญหาในการ
 มีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศไทย” ใน สุรวัดชัย เสถียรไทย (บก.)
**ธรรมาภิบาล การมีส่วนร่วมของประชาชนและกระบวนการด้าน
 สิ่งแวดล้อม (หน้า 337-355) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สายธาร**

อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2544ข **มิติชุมชน : วิถีชีวิตท้องถิ่นที่ด้วยสิทธิ อำนาจ
 และการจัดการทรัพยากร กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุน
 การวิจัย**

Abramson, Allen 2000 “Mythical Land, Legal Boundaries : Wondering
 about Landscape and Other Tracts”, in Allen Abramson and
 Dimitrios Theodossopoulos (eds.) **Land, Law and Environment
 : Mythical Land, Legal Boundaries.** London: Pluto Press.

- Anan Ganjanapan 1998 "The Politics of Conservation and the Complexity of Local Control of Forests in the Northern Thai", **Highlands. Mountain Research and Development** 18 (1): 71-82. 2000 **Local Control of Land and Forest: Cultural Dimensions of Resource Management in Northern Thailand**. Chiang Mai: RCSD, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Benda-Beckmann, F. von 1998 "Legal Pluralism and Social Justice in Economic and Political Development", In R.C. Crook and P.P. Houtzager (Eds.) **Making Law Matter: Rules, Rights and Security in the Lives of the Poor**. IDS Bulletin 32 (1)
- Boelens, Rutgerd, Dick Roth, and Margreet Zwarteveen 2002 "Legal Complexity and Irrigation Water Control: Analysis, Recognition and Beyond", Paper presented to the 13th International Congress on Folk Law and Legal Pluralism, Chiang Mai.
- Buchy, Marlene 2000 "Forestry: From a Colonial Discipline to a Modern Vision", Paper presented at a workshop in education reform: Changing Learning and Education in Forestry, at Sapa, Vietnam.
- Hann, C.M 1998 "Introduction: the Embeddedness of Property", in C.M. Hann (ed.) **Property Relations: Renewing the Anthropological Tradition**. Cambridge: Cambridge University Press. (1-47)
- Hayami, Yoko 1997 "Internal and External Discourse of Communitary Tradition and Environment: Minority Claims on Forest in the Northern Hills of Thailand", **Southeast Asian Studies** 35 (3): 558-79.

- Hirsch, Philip 1996 "Environment and Environmentalism in Thailand: Material and Ideological Bases", In Philip Hirsch (ed.) **Seeing Forest for Trees: Environment and Environmentalism in Thailand**, pp. 15-52. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Leach, Melissa, Robin Mearns, and Ian Scoones 1999 "Environmental Entitlements : Dynamics and Institutions in Community-Based Natural Resource Management", **World Development** 27 (2) : 225-47.
- Ostrom, Elinor and Edelle Schlager 1996 "The Formation of Property Rights", in Susan S. Hanna, Carl Folke and Karl-Goran Maler (eds.) **Rights to Nature: Ecological , Economic, Cultural and Political Principles of Institutions for Environment**. Washintong D.C.: Island Press.
- Prill-Brett, June 1994 "Indigenous Land Rights, Legal Pluralism and Philippine Highlanders", **Law and Society Review** 28 (3): 687-698.
- Rose, Carol M. 1994 **Property and Persuasion: Essay on the History, Theory and Rhetoric of Ownership**. Boulder: Westview Press.
- Singer, Joseph William 2000 "Property and Social Relations: From Title to Entitlement," in Charles Geisler and Gail Daneker (eds.) **Property and Values: Alternatives to Public and Private Ownership**. Washington D.C.: Island Press. (3-19)
- Suthawan Sathirathai 1992 'The Adoption of Conservation Practices by Hill Farmers, with Particular Reference to Property Rights: A Case Study in Northern Thailand', Unpublished Ph.D. dissertation,

Cambridge University.

- Vanderveest, Peter 1996 "Property Rights in the Protected Areas :
Obstacles to Community Involvement as a Solution in Thailand",
Environmental Conservation 23 (3): 259-268.
- Woodman, G. R."Ideological Combat and Social Observation: Recent Debate
about Legal Pluralism", **Journal of Legal Pluralism** 42: 95-106.
- Zerner, Charles 2000 "Toward a Broader Vision of Justice and Nature
Conservation", in Charles Zerner (ed.) *People, Plants and Justice:
The Politics of Nature Conservation*. New York: Columbia
University Press.

ป่าเขตร้อน คุณค่าความหลากหลายของสรรพชีวิต
โดย รศ.ดร. สมศักดิ์ สุขวงศ์

ป่าเขตร้อน คุณค่าความหลากหลายของสรรพชีวิต

รศ.ดร. สมศักดิ์ สุขวงศ์

ถ้ามนุษย์สามารถสร้างเครื่องจักรกลที่ทำงานได้เหมือนใบไม้สักใบหนึ่ง เราคงไม่ต้องกังวลเรื่องอาหารกันต่อไป แต่ถึงทุกวันนี้แม้มนุษย์สามารถสร้างตึกได้ระฟ้า สร้างจรวดบินออกไปนอกโลก หรือสร้างเมืองได้มหาสมุทร ภูมิใจกับเทคโนโลยีล้ำยุคที่เกิดขึ้นใหม่ทุกๆ วัน แต่มนุษย์ก็ไม่สามารถสร้างใบไม้ได้แม้แต่ใบเดียว

สิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดคาดว่าจะเกิดขึ้นมาในโลกได้ต้องใช้เวลาในการวิวัฒนาการมานานนับล้านปี ใบไม้ใบหนึ่งหรือต้นไม้ต้นหนึ่งนับเป็นเครื่องจักรกลที่มหัศจรรย์ที่สุดที่ธรรมชาติได้สร้างขึ้น...จะมีสักกี่คนที่มองเห็นความมหัศจรรย์นี้บ้าง

ถ้าไม่มีพืชสีเขียว สิ่งมีชีวิตอื่นๆ ในโลกอาจเกิดขึ้นมาไม่ได้ เพราะมีเพียงพืชสีเขียวเท่านั้นที่สามารถเปลี่ยนพลังงานจากแสงอาทิตย์ให้กลายเป็นอาหารสำหรับแมลงและสัตว์นานาชนิด รวมทั้งคนเราด้วย สิ่งมีชีวิตอื่นๆ เป็นเพียงผู้บริโภค ไม่ใช่ผู้ผลิต

ทุกวันนี้เราไม่ทราบจำนวนแน่นอนของสิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่มีอยู่บนโลกแต่ก็คาดว่ามียุบรวม 5-30 ล้านชนิด เชื่อหรือไม่ว่ากว่าครึ่งหนึ่งของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายนี้อาศัยอยู่ในบริเวณเล็กๆ เพียงส่วนหนึ่งของโลก อยู่ในอาณาจักรที่มีพืชสีเขียวยังคงเป็นใหญ่ อาณาจักรที่ต้นไม้สีเขียวแต่ละต้นสูงหลายสิบเมตรและรกทึบด้วยพืชพันธุ์นานาชนิดอาณาจักรอันอุดมสมบูรณ์

ด้วยสัตว์ป่าน้อยใหญ่ ในบรรยากาศอันร่มครึ้มมีเพียงแสงรำไรที่ส่องลอดผ่าน หมู่แมงไม้ เสียงกรีดปีกของแมลง และเสียงร้องของสัตว์ป่า

อาณาจักรที่ยังคงสภาพราวกับอดีตที่ครั้งหนึ่งบรรพบุรุษของเรา ได้ถือกำเนิดและป็นป่าไปตามต้นไม้

มนุษย์ปัจจุบันเรียกบ้านเกิดของเราว่า “ป่าเขตร้อน”

น่าแปลกใจที่มนุษย์ทุกวันนี้ได้ลืมความสำคัญของบ้านเกิด ไปเสียสิ้น ป่าเขตร้อนถูกทำลายไปปีละนับแสนตารางกิโลเมตร เพียงร้อยปีที่ที่ผ่านมา ป่าเขตร้อนถูกทำลายหมดไปถึงครึ่งหนึ่ง สิ่งมีชีวิตต่างๆ ถูกทำลายจนเหลือต่ำสุดในรอบ 65 ล้านปี

ทุกวันนี้เราภาคภูมิใจในความเจริญทางวัตถุภูมิใจในวัฒนธรรม แต่เราไม่เคยภูมิใจในการอยู่ร่วมกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ สิ่งมีชีวิตที่เราได้พึ่งพิงและร่วมวิวัฒนาการมานาน

เราลืมความสำคัญของป่าเขตร้อน... อาณาจักรของสรรพชีวิต เมื่อพูดถึงป่าเขตร้อน (Tropical forest) เราหมายถึงป่าที่เกิดขึ้นบริเวณเส้นศูนย์สูตร ระหว่างเส้น Tropic of Cancer (23 องศา 27 ลิปดา เหนือ) กับเส้น Tropic of Capricorn (23 องศา 27 ลิปดา ใต้) คำว่าป่าเขตร้อนจึงไม่ได้หมายถึงลักษณะป่าแบบใดแบบหนึ่ง แต่ความจริงในพื้นที่บริเวณเส้นศูนย์สูตรทั่วโลกหรืออาจเรียกได้ว่าบริเวณ “เข็มขัดของโลก” นี้มีป่าหลายประเภท เช่น ป่าดงดิบ ป่าผลัดใบ ป่าชายเลน และป่าพรุ เป็นต้น

ป่าต่างๆ เหล่านี้เป็นป่าที่เกิดขึ้นในเขตร้อน จึงเรียกรวมๆ กันว่า “ป่าเขตร้อน” แต่การที่จะมีป่าประเภทใดในพื้นที่ใดของบริเวณเขตร้อนนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น ลักษณะภูมิอากาศ ลักษณะดิน ลักษณะภูมิประเทศ เป็นต้น

ปัจจัยเบื้องต้นที่กำหนดว่าที่นั้นจะมีป่าชนิดใดก็คือ ลักษณะภูมิอากาศ

ในพื้นที่บางแห่งของเขตร้อนมีฝนตกชุกตลอดปี ไม่มีเดือนที่แห้งแล้ง ถ้าคิดปริมาณน้ำฝนที่ตกก็มีมากกว่า 1,500 มิลลิเมตรต่อปี ป่าที่เกิดขึ้นในพื้นที่แบบนี้มักเป็นป่าดงดิบ สภาพป่ารกทึบ เป็นป่าที่มีพืชพันธุ์และสัตว์นานาชนิด มีความสลับซับซ้อนมากที่สุดในโลก

ในพื้นที่บางแห่งที่มีอากาศแบบมรสุม คือ มีฤดูการที่ชัดเจนขึ้น ฤดูแล้งมีเวลายาวนาน ถ้าคิดปริมาณน้ำฝนที่ตกก็ไม่ได้แตกต่างจากป่าประเภทแรกมากนัก แต่การกระจายของฝนในรอบปีไม่เหมือนกัน ทำให้มีช่วงฤดูแล้งที่ชัดเจนกว่า ป่าที่เกิดขึ้นในพื้นที่แบบนี้มักเป็นป่าผลัดใบ มีลักษณะสำคัญคือ ต้นไม้ในป่าจะทิ้งใบหมดในหน้าแล้ง

ในพื้นที่อื่นๆ ของเขตร้อนที่มีความแห้งแล้งมากขึ้น มีปริมาณน้ำฝนน้อยกว่า ฤดูแล้งยาวนานขึ้น บางเดือนก็ไม่มีฝนตกเลย สภาพแบบนี้จะเกิดทุ่งหญ้า หรือป่าทุ่ง คือทุ่งหญ้าที่มีต้นไม้ขึ้นอยู่ห่างๆ ในที่บางแห่งก็มีอุณหภูมิต่ำ มีปริมาณน้ำฝนน้อยมากจนพืชไม่สามารถขึ้นได้หนาแน่น พื้นที่เหล่านี้ก็กลายเป็นทะเลทรายไป

ป่าไม้จึงเกิดขึ้นภายใต้ภูมิอากาศ 2 ประเภท แรกเท่านั้น คือ แบบฝนตกชุกซึ่งให้ป่าดงดิบ และแบบมรสุม ซึ่งให้ป่าผลัดใบ

คำว่า **Rain forest** หรือ **ป่าเขตร้อน** ได้เริ่มใช้ครั้งแรกโดย A.F.W. Schimper ในหนังสือชื่อ Plan Geography ตีพิมพ์เมื่อเกือบร้อยปีก่อน และนับเป็นหนังสือที่เก่าแก่ และมีชื่อเสียงมากที่สุดเล่มหนึ่ง Schimper บรรยายว่า ต้นไม้ในป่าดงดิบเป็นพวกชอบความชุ่มชื้น มีใบเขียวชอุ่มตลอดเวลา ต้นสูงอย่างน้อย 30 เมตร มีเถาวัลย์ และพืชพันธุ์ที่เกาะอาศัยอยู่ เช่น เฟิน กล้วยไม้ เป็นต้น เป็นป่าที่เจริญงอกงามที่สุดในเขตร้อน

ปัจจุบันคำว่า **Rain forest** ส่วนใหญ่จะใช้หมายถึง ป่าดิบชื้น ซึ่งเป็นป่าดงดิบประเภทหนึ่ง ส่วนป่าดงดิบนั้นตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า evergreen forest ซึ่งหมายถึงป่าที่ไม่ผลัดใบโดยทั่วๆ ไป เช่น ป่าดิบชื้น ป่าดิบแล้ง ป่าดิบเขา เป็นต้น

คำว่า deciduous หรือ seasonal หรือ monsoon forest มีความหมายถึงป่าผลัดใบทุกคำ Schimper เล่าว่าเป็นป่าซึ่งมีต้นไม้ส่วนใหญ่ทิ้งใบในหน้าแล้ง ต้นไม้มีความสูงน้อยกว่าป่าดงดิบ มีเถาวัลย์และพืชเกาะอาศัย เช่นเดียวกัน แต่จะมีน้อยกว่า

เท่าที่มีการสำรวจพบว่า ป่าเขตร้อนของโลกมีปรากฏใน 4 ทวีปด้วยกัน คือ 1. ในทวีปอเมริกา บริเวณอเมริกาใต้แถบลุ่มน้ำอะเมซอน อเมริกากลางและแถบทะเลแคริบเบียน 2. ในทวีปแอฟริกา ตามแถบลุ่มน้ำคองโก ริมฝั่งแอฟริกาตะวันตกและชายฝั่งตะวันออกของเกาะมาดากัสการ์ 3. ในทวีป

เอเชีย ได้แก่ บางส่วนของอินเดีย พม่า แหลงมมลาญ และหมู่เกาะในเอเชีย
 อากเนย์ และ 4. ในทวีปออสเตรเลีย แถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ
 ออสเตรเลีย รวมทั้งนิวกีนี และตามหมู่เกาะทะเลใต้ พื้นที่ป่าเขตร้อนอันอุดม
 ด้วยสรรพชีวิตนี้ มีเนื้อที่เพียงร้อยละ 7 ของเนื้อที่ดินบนโลก

บริเวณลุ่มน้ำอะเมซอน ลุ่มน้ำคองโก ฝั่งตะวันออกของเกาะ
 เอเชียอาคเนย์ เป็นพื้นที่ฝนตกชุกมากกว่า 2,000 หรือ 3,000 มม. ต่อปี และ
 ตกเกือบจะสม่ำเสมอทั้งปี ทำให้ส่วนใหญ่เป็นป่าดงดิบ ต้นไม้สูงใหญ่และ
 ใบเขียวชอุ่มตลอดเวลา ส่วนแถบที่มีอากาศแบบมรสุมก็คือบริเวณฝั่งตะวันตก
 ของพม่า ตอนบนของเอเชียอาคเนย์ บริเวณชายฝั่งแอฟริกาตะวันตก บริเวณ
 ตะวันออกเฉียงเหนือของทวีปออสเตรเลีย และหมู่เกาะแปซิฟิกบางแห่ง
 พื้นที่ส่วนใหญ่ในบริเวณเหล่านี้จึงมีสภาพเป็นป่าดงดิบ

ป่าดงดิบยังพบนอกเขตร้อน เช่น ในประเทศจีน ญี่ปุ่น
 นิวซีแลนด์ ลักษณะของป่าดงดิบเขตร้อนไปบ้างจากป่าดงดิบในเขตร้อน
 มีต้นไม้ที่น้อยชนิดกว่าและมีต้นไม้เมืองหนาวเข้ามาปะปน

นอกจากปัจจัยเรื่องฝนแล้ว ความชื้นในดินก็มีบทบาทสำคัญ
 เช่น ในที่ซึ่งฝนตกต่ำกว่า 1,500 มม. อาจมีป่าดงดิบเกิดขึ้นได้ ถ้าหากมี
 ความชื้นในดินพอเพียง เช่น ตามริมห้วย หรือตามหุบเขาที่อากาศชุ่มชื้นและ
 เย็น ในทางกลับกัน ในที่ซึ่งมีฝนตกชุกแต่ดินมีความสามารถกักน้ำได้น้อยหรือ
 บนเขาหินปูนก็อาจจะไม่เกิดป่าดงดิบ

ป่าในเขตร้อนยังได้รับความชุ่มชื้นจากน้ำค้าง หมอก และ เมฆที่ลอยต่ำหยดน้ำที่พืชได้จากสิ่งเหล่านี้จะช่วยลดการคายน้ำของพืชลงได้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูแล้งซึ่งเท่ากับลดความรุนแรงของความแห้งแล้งลง

ป่าเขตร้อนทั้งหมดที่กล่าวมานี้ มีเนื้อที่เพียงร้อยละ 7 ของพื้นดินบนโลก แต่ป่าเขตร้อนมีชนิดของสิ่งมีชีวิตมากกว่าครึ่งหนึ่งของชนิด สิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่มีในโลก ป่าเขตร้อนจึงได้รับการยอมรับว่าเป็นสังคมของสิ่งมีชีวิตที่มีความสลับซับซ้อนมากที่สุดและมีสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์มากที่สุดด้วย

จากการสำรวจป่าเขตร้อนในประเทศเปรู ต้นไม้ตระกูลถั่วเพียง 1 ต้น พบมากถึง 43 ชนิด มากกว่าเกาะอังกฤษทั้งเกาะ ที่เกาะบอร์เนียว พื้นที่ป่า 0.1 ตารางกิโลเมตร พบต้นไม้ถึง 700 ชนิด มากกว่าชนิดต้นไม้ที่พบในทวีป อเมริกาเหนือทั้งทวีป ในคาบสมุทรมาเลเซียและสิงคโปร์ ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 1 แสนตารางกิโลเมตร มีพืชมีดอกถึงเกือบ 8,000 ชนิด เมื่อเทียบกับเกาะ อังกฤษ ซึ่งมีเนื้อที่มากกว่าเกือบ 3 เท่า แต่มีพืชมีดอกเพียงพันกว่าชนิดหรือเพียง 1 ใน 5 เท่านั้น

พื้นที่ป่าเขตร้อนเพียง 1 ตารางกิโลเมตร มีพันธุ์ไม้หลายร้อย ชนิด นกหลายร้อยชนิด ผีเสื้อและแมลงอีกนับพันชนิด ป่าเขตร้อนจึงเป็นบริเวณ ที่มีความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตมากที่สุดในโลก แต่ว่าตั้งแต่มีการตั้งชื่อ วิทยาศาสตร์ให้แก่สิ่งมีชีวิตจนถึงปัจจุบันเป็นเวลา 250 ปี สิ่งมีชีวิตที่ได้ตั้งชื่อ ไปแล้วมีเพียง 5 แสนชนิดเท่านั้น คาดว่ายังมีเหลือสิ่งมีชีวิตอีกกว่า 2 ล้านชนิดที่ ยังไม่ได้ตั้งชื่อ ซึ่งส่วนใหญ่ก็คือสิ่งมีชีวิตที่คนยังไม่รู้จักนั่นเอง

เมื่อย้อนดูประวัติความเป็นมาของโลกขณะที่โลกมีความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตมากที่สุด แต่มนุษย์ก็ได้เปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมขยายที่เพาะปลูก ทำลายถิ่นกำเนิดของสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติ ปีหนึ่งๆ ทำลายป่าเกือบแสนตารางกิโลเมตรในรอบร้อยปีที่ผ่านมา ป่าเขตร้อนถูกทำลายเหลือเพียงครึ่งหนึ่งจากที่เคยมีอยู่ในอดีต เมื่อป่าถูกทำลาย สิ่งมีชีวิตหลายอย่างก็สูญพันธุ์ไปด้วย คาดว่าทุกๆ ปีสิ่งมีชีวิตต้องสูญพันธุ์ไปนับพันชนิด

ปัจจุบันการทำลายป่าก็ยังคงดำเนินต่อไปตลอดทั่วบริเวณเข็มซัดของโลก น้อยคนนักที่จะตระหนักว่าการสูญเสียป่าและสิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆ นี้เป็นการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีวันเรียกกลับคืนมาได้ ... ไม่ว่ามนุษย์จะมีเทคโนโลยีล้ำเลิศสักเพียงใด

ป่าเขตร้อนในเมืองไทย

ในอดีต เมืองไทยเคยอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ De la Loubere นักเดินทางที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยเมื่อ 300 ปีก่อน ก็เคยบันทึกถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และสัตว์ป่าไว้ และแม้กระทั่งการเดินทางเมื่อราวร้อยกว่าปีมานี้เอง เช่น Mouhot ก็ได้บันทึกความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และสัตว์ป่าไว้เช่นเดียวกัน บันทึกของนักเดินทางเหล่านี้ไว้ว่า เมื่อล่องเรือเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยาก็พบนกกระเรียนอยู่ทั่วไป และเมื่อ พ.ศ. 2443 ประเทศไทยเคยส่งไม้ซุงไปขายปีละ 150,000 ท่อน หนังสัตว์ปีละ 150,000 ผืน

ประเทศไทยเป็นประเทศในเขตร้อน ตั้งอยู่บนคาบสมุทร
 ภูเขาทางภาคเหนือเป็นเทือกเขาที่ติดต่อกับเทือกเขาหิมาลัย และมีทิวเขาทอด
 ตัวลงทางใต้ เช่น เทือกเขาถนนธงชัย เทือกเขาตะนาวศรี ซึ่งกั้นชายแดน
 ไทย - พม่า นอกจากนี้ยังมีเทือกเขาภูเก็ศ เทือกเขานครศรีธรรมราช ทอดตัว
 ลงทางใต้ไปถึงชายแดนจรดเทือกเขาสันกาลาศีรี ส่วนทางภาคกลางต่อภาค
 อีสานมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ เทือกเขาตงพญาเย็น และเทือกเขาพนมดงรัก ซึ่ง
 กั้นชายแดนไทย - กัมพูชา ภูเขาเหล่านี้สะกັดกันฝน ทำให้ฝนตก 2 ด้านไม่เท่ากัน

ด้วยสภาพภูมิประเทศและที่ตั้งนี้ทำให้ประเทศไทยเป็นที่รวม
 ของพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์นานาชนิด เป็นพื้นที่พิเศษที่มีป่าไม้ทั้งป่าดงดิบและป่า
 ผลัดใบ โดยป่าดงดิบยังแยกย่อยเป็นอีกหลายประเภท เช่น ป่าดิบชื้น ป่าดิบแล้ง
 ป่าดิบเขา เป็นต้น ส่วนป่าผลัดใบก็มีหลายประเภท เช่น ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง
 เป็นต้น

พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2493 ประเทศไทยเคย
 มีพื้นที่ป่าไม้กว่าร้อยละ 60 ของพื้นที่ประเทศ ในปี พ.ศ. 2504 มีพื้นที่ป่าไม้ร้อยละ
 53.33 ของพื้นที่ประเทศ และลดลงอย่างรวดเร็วในระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมา
 คือ เหลือเพียงร้อยละ 25.6 ในปี พ.ศ. 2538 และในปี พ.ศ. 2543
 กรมป่าไม้ได้ทำการวิเคราะห์พื้นที่ป่าไม้จากภาพถ่ายดาวเทียมด้วยระบบ
 สารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) ประมาณการว่าประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้เป็นร้อยละ
 33.14 ของพื้นที่ประเทศ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวนี้ ยังไม่ได้มีการตรวจสอบความทาง
 ภาคพื้นดิน

ถ้าดูจากแผนที่ประเทศไทย ตั้งแต่ได้คอคอดกระดงไป ป่าส่วนใหญ่เป็นป่าดิบชื้น มีไม้วงศ์ยางเป็นไม้เด่น เป็นป่าที่มีจำนวนชนิดพันธุ์พืชมากที่สุด คล้ายคลึงกับป่าในทางมาเลเซีย มีความสลับซับซ้อนยิ่งเป็นป่าดิบชื้นในที่ลุ่มต่ำแล้ว จะมีพันธุ์พืชต่อหน่วยพื้นที่มากที่สุด มีพืชจำพวกหวาย พืชในวงศ์ขี้ผึ้ง และพวกปาล์มหลายชนิด เช่น กระจ่าง หลุมพี ตาวหรือลูกขิด มีพืชสมุนไพรมากมายจนคนป่าซาไกซึ่งดำรงชีวิตอยู่ในป่าประเภทนี้ ได้รับฉายานามว่า เจ้าแห่งสมุนไพร

เหนือคอคอดกระชั้นมา ภูมิอากาศมีฤดูกาลชัดเจนมากขึ้น มีป่าดงดิบที่สำคัญประเภทหนึ่งคือ ป่าดิบแล้ง มีต้นไม้ในวงศ์ยางน้อยกว่าป่าดิบชื้นทางใต้ แต่มีเบอร์กินี่พืชประจำถิ่น (พืชที่พบเฉพาะในถิ่นนั้นเท่านั้น ไม่พบที่อื่น) สูง เช่น ตะเคียนหิน เคี่ยมคะนอง สะเคายัก มีไม้ผลมากมาย เช่น คอแลนหรือลิ้นจี่ป่า หยี มะม่วงป่า สะคอบ มะไฟ มะหวด เป็นต้น ป่าชนิดนี้ มักพบไม่เกิด 400 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ตัวอย่างป่าดิบแล้งที่สำคัญคือ ป่าดงพญาเย็น แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ป่าดิบแล้งถูกทำลายเปลี่ยนเป็นไร่ข้าวโพด และพื้นที่เกษตรกรรมเกือบหมดแล้ว เหลืออยู่เพียงเล็กน้อยในเขตอุทยานแห่งชาติ เช่น เขาใหญ่ ทับลาน และมีเป็นแถบเล็กๆ ระหว่างชายแดนไทยกับกัมพูชา ครั้งหนึ่งป่าชนิดนี้เคยมีมากในภาคอีสานและภาคกลาง

ป่าผลัดใบมีจำนวนชนิดพืชน้อยกว่าป่าดงดิบ ที่สำคัญคือ เบญจพรรณ ซึ่งนอกจากมีไม้ค่า เช่น สัก แดง ประดู่ มะค่า ตะแบกแล้ว ยังมีไม้ไผ่นานาชนิด มีพืชที่เป็นอาหารได้หลายอย่าง ทั้งที่เป็นใบ ดอก ผล เห็ด และพืชหัว เช่น มัน กลอย ป่าชนิดนี้ ไม่มีต้นไม้ในวงศ์ยางแต่เนื่องจากมีไม้ค่า ดินก็ดี ป่าชนิดนี้จึงถูกรบกวนเป็นป่าล้มปทาน ถูกบุกรุกทำลายเปลี่ยนเป็นไร่ข้าว

ไร่สับปะรด ไร่ยาสูบ และนาข้าว ปัจจุบันจะหาป่าเบญจพรรณที่สมบูรณ์มีน้อยมาก ป่าเบญจพรรณมักอยู่ไม่เกิน 700 เมตร พบตามภูเขาต่างๆ ในภาคเหนือ

ป่าผลัดใบที่สำคัญอีกอย่าง คือ ป่าเต็งรัง เป็นป่าที่มีลักษณะโปร่ง มีไม้วงศ์ยางที่สำคัญ คือ เต็ง รัง เหียง และพลอง และพบพันธุ์ไม้ยางไม้ผลัดใบที่กระจายจากตะวันตกสู่ตะวันออก (Indo - Burma element) คือ ต้นพยอบ และไม้วงศ์ยางที่กระจายจากตะวันออกสู่ตะวันตก (Indo - Chinese element) คือ ต้นยางกราด ปกติไม้ใคร่พบไม้ใฝ่ในป่าชนิดนี้ ยกเว้น หนุ่ยป่าเผ็ด โจด

ความจริงป่าเต็งรังพบเฉพาะในเขมร ลาว ไทย และพม่า เท่านั้นป่าชนิดนี้ทนต่อการตัดฟัน ให้ไม้ใช้สอยเช่น ฟืน ใบตองตึง และอาหาร เช่น ผักหวาน เห็ดชนิดต่างๆ ป่าชนิดนี้มีมากในภาคอีสานและภาคเหนือ แต่ถูกทำลายไปมาก ที่ใดเป็นที่ราบก็เปลี่ยนเป็นนาข้าว ที่ดอนก็เปลี่ยนเป็นไร่ปอ ไร่มันสำปะหลัง ป่าเต็งรังพบมากในที่ราบสูงโคราช ส่วนในภาคเหนือก็อยู่ตาม

ภูเขา มักไม่เกินระดับ 1,000 เมตร ถ้าขึ้นไปสูงระดับ 1,000 เมตร จะพบไม้สนสองใบเข้ามาปะปนอยู่ด้วย

เมื่อเราขึ้นไปในที่สูงเกินกว่า 1,000 เมตร ก็จะพบป่าดงดิบอีกประเภทเรียกว่า ป่าดิบเขา ป่าดิบเขามีต้นไม้ในวงศ์ก่อ (Fagaceae) และในวงศ์อบเชย (Lauraceae) เป็นพืชเด่น ไม้ในวงศ์ยางไม่มี และพบไม้พวกสน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสนสามใบอยู่เป็นหย่อมๆ นอกจากนี้ยังรวมพืชพันธุ์ในเขตอบอุ่น (Temperate) ไว้หลายสิบชนิด ไม้ก่อกที่พบในไทยมีถึงกว่า 90 ชนิด

หรือประมาณร้อยละ 19 ของไม้ก่อกิ่งหมักที่มีในเอเชียอาคเนย์

ป่าดิบเขาในแต่ละภาคไม่เหมือนกัน ป่าดิบเขาในทางภาคเหนือได้รับอิทธิพลพันธุ์พืชจากเทือกเขาหิมาลัยและจีนใต้ ส่วนภาคตะวันออกเฉียงใต้ได้รับอิทธิพลพันธุ์พืชจากเทือกเขาพนมกระวานและเขมรต่ำ ส่วนภาคใต้ได้รับอิทธิพลของพันธุ์พืชเขตรมาเลเซีย

จากยอดเขาเราย้อนลงมาดูที่ชายฝั่งทะเลบริเวณน้ำจืดปะทะน้ำทะเลหรือบริเวณน้ำกร่อย ก็จะพบป่าไม้ผลัดใบประเภทหนึ่ง คือ ป่าชายเลน เป็นป่าที่มีพันธุ์ไม้กว่า 70 ชนิด ในอดีตเราเคยมีพื้นที่ป่าชายเลนถึง 2.3 ล้านไร่ เป็นป่าที่นำเป็นห่วงมากเพราะถูกทำลายไปแล้วกว่าครึ่งหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการทำฟาร์มกุ้ง การทำเหมืองแร่ นาเกลือ การขยายเมืองและโรงงานอุตสาหกรรม นอกจากนี้การควบคุมในการทำไม้จากป่าชายเลนก็ยังขาดประสิทธิภาพ ทำให้ป่าเสื่อมโทรมไปมาก ป่าชายเลนนอกจากมีคุณค่าในตัวเองแล้วยังมีส่วนเกื้อกูลในการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางทะเลด้วย เพราะเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาและสัตว์ทะเลอีกหลายชนิด

ถ้าหากเราไล่เรียงป่าตามระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลจากน้อยไปหามาก ก็จะได้ภาพดังนี้คือ ป่าชายเลน ป่าดิบชื้น ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง และป่าดิบเขา

นอกจากป่าต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว ยังมีป่าที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น ป่าบนเขาหินปูน เป็นป่าที่ยังมีการศึกษากันน้อย เช่น ภูเขาหินปูนของดอยเชียงดาวทางภาคเหนือ มีสังคมพืชกึ่งอัลไพน์ซึ่งประกอบด้วยพืชล้มลุกและไม้พุ่ม

ภูเขาหินปูนทางภาคกลางและใต้จะมีป่าแคระ จำนวนชนิดพืชมีหลายอย่างและมีพืชประจำถิ่นสูง พืชพื้นล่างมีหลายชนิด เช่นรองเท้านารีชนิดต่างๆ และพวกปาล์ม หนึ่งในนั้น คาค่าว่ามีพืชและสัตว์ที่ยังไม่รู้จักอีกมากในภูมิภาคหินปูนแบบ Karst สิ่งมีชีวิตบางชนิดพบเฉพาะบนภูเขาบางลูกเท่านั้นเอง และคาดว่าจะถูกทำลายจากการระเบิดหินอีกหลายๆ แห่ง

ป่าในที่น้ำจืดท่วมถึง ปัจจุบันเหลือน้อยมากเช่นกัน ป่าชนิดนี้เมื่อก่อนอยู่ตามแม่น้ำใหญ่ๆ เช่น ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มแม่น้ำคาบิ สังคมพืชน้ำท่วมถึงลุ่มแม่น้ำมูลชาวบ้านเรียกว่า ป่าบุง ป่าทาม

ในภาคใต้ตอนล่างมีป่าดงดิบอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า ป่าพรุ เป็นป่าดงดิบขึ้นในที่พรุ มีน้ำจืดท่วมขัง มีหวายตะคร้ำทอง หมาแดง สะท้อนนก ความจริงป่าชนิดนี้มีพืชชั้นสูงไม่น้อยกว่า 300 ชนิด มีพืชในวงศ์ ปาล์ม และหวายถึง 13 ชนิด ป่าพรุปัจจุบันเหลือน้อยในจังหวัดนราธิวาสและถูกเปลี่ยนแปลงไปมาก

ส่วนตามฝั่งทะเลที่เป็นทรายก็มีป่าชายหาด แต่ก็ถูกบุกรุกเป็นที่อยู่อาศัย บ้านพักตากอากาศและสวนมะพร้าวจนเหลือน้อยมาก เช่นที่อุทยานแห่งชาติเขาแหลมหญ้า-เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง

ในพื้นที่อาณาบริเวณหนึ่ง เราอาจพบป่าได้หลายประเภท เพราะป่าต่างๆ มักอยู่ติดติดต่อกันคล้ายโมเสก เช่น บนภูเขาหินปูนแถบจังหวัดกาญจนบุรี ด้านลาดทิศใต้เป็นป่าไผ่ ส่วนด้านลาดทิศเหนือเป็นป่าผลัดใบไม้ตะแบกและไผ่รวมกัน แต่ตามริมห้วยและสันเขาเป็นป่าดงดิบ ส่วนป่าบางแห่ง

ทางภาคเหนือ บริเวณริมห้วยเป็นป่าดงดิบ ห่างไปไม่ถึง 30 เมตรเป็นป่าไม้สัก ห่างออกไปอีกเพียง 40 เมตร เป็นป่าเต็งรัง และห่างออกไปอีก 50 เมตร กลายเป็นป่าสน เป็นต้น โดยทั่วไปตามริมน้ำมักมีสภาพป่าที่ชอบความชื้นสูง เมื่อห่างออกไปจากลำน้ำสภาพป่าเปลี่ยนไป ตามเชิงเขาและสันเขาบางครั้งก็จะพบป่าอีกคนละประเภท

นักวิทยาศาสตร์ยังพบว่า จำนวนของชนิดพืชและสัตว์จะลดลงเมื่อความสูงจากระดับน้ำทะเลเพิ่มมากขึ้นหรือพูดง่าย ๆ ว่า ในที่ต่ำจะมีชนิดพืชและสัตว์มากกว่าที่สูง

นกและสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมส่วนใหญ่จะพบอยู่ในระดับต่ำกว่า 350 เมตรจากระดับน้ำทะเล เช่น ในป่าดงดิบทางภาคใต้ของประเทศไทยมีนกมากกว่า 30 ชนิดที่อาศัยเฉพาะริมน้ำป่าดงดิบที่เกิดขึ้นในที่ลุ่มต่ำจึงมีพันธุ์พืชและสัตว์มาก เป็นที่น่าเสียดายที่ประเทศไทยได้สูญเสียป่าในที่ลุ่มต่ำผืนใหญ่ๆ ไปเกือบหมดเพราะป่าในที่ลุ่มต่ำมักถูกทำลายเปลี่ยนแปลงเป็นที่เพาะปลูกได้ง่าย หรือไม่ก็อยู่ได้อย่างเก็บน้ำที่เกิดจากการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ซึ่งปัจจุบันมีจำนวนกว่าสิบเขื่อนแล้ว และป่าในที่ลุ่มต่ำผืนใหญ่ผืนสุดท้ายก็อยู่ได้อย่างเก็บน้ำเขื่อนเขี้ยวหลาน จังหวัดสุราษฎร์ธานีนั่นเอง

ขอยกตัวอย่างความสูญเสียอันน่าเสียดายจากการทำลายป่าในที่ลุ่มต่ำว่า ทุกวันนี้ไม่มีใครพบเห็นทุเรียนป่าและมังคุดป่าอีกเลย ทั้งนี้ก็เพราะว่าไม้ผลสองชนิดนี้จะเกิดอยู่ในป่าตามหุบเขาและที่ลุ่มน้ำท่วมในฤดูฝน แต่ที่เช่นนี้ถูกเปลี่ยนเป็นที่เพาะปลูกไปหมดแล้ว พันธุ์พืชบางชนิด เช่น *Damrongia purpureolineata* ซึ่ง Dr. Kerr ได้ตั้งชื่อเป็นเกียรติแก่ สมเด็จฯ

กรมพระยาคำวราชานุภาพ พบที่แก่งแม่ปิง ปัจจุบันไม่มีผู้ใดพบเห็นอีกภายหลัง การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ (Dr.Kerr เป็นนายแพทย์ชาวไอร์แลนด์ เป็นนักสำรวจฯ พันธุ์พืชของประเทศไทยที่มีชื่อที่สุด เข้ามาทำงานให้แก่ประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2445 และเป็นผู้วางรากฐานการศึกษาพันธุ์ไม้ให้แก่ประเทศไทย)

จากป่าที่ลุ่มต่ำ เรามาคูป่าไม้ในที่ตอนของประเทศไทย ส่วนใหญ่ป่าในที่เช่นนี้มักผ่านการทำไม้มาอย่างหนักและขาดการควบคุมการทำ ไม้ให้มีประสิทธิภาพ ป่าที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ป่าไม้สัก ไม้ในวงศ์ยาง จึงถูกตัดฟันใช้สอยโดยไม่มีหลักประกันในการสืบพันธุ์ทดแทน ทุกวันนี้จะ หาป่าไม้สักธรรมชาติสภาพสมบูรณ์แทบไม่ได้อีกแล้ว ที่เหลืออยู่เช่นในอุทยาน แห่งชาติแม่ยม ก็อาจถูกทำลายไปเพราะการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้นในอนาคต อันใกล้นี้ บริเวณจังหวัดแพร่เคยมีไม้เลื้อยและไม่ไม้ไร่ บางกอมมีลำคอขนข้างต้น สามารถใช้ทดแทนหวายได้อย่างดี ไม้บางกอมมีปล้องยาวเกิน 1 เมตร แต่ปัจจุบัน ลักษณะพืชอย่างนี้ไม่มีให้เห็นอีกแล้ว

ขึ้นไปตามป่าเขาในระดับสูงจากน้ำทะเลระหว่าง 1,000 -1,800 เมตร ก็เป็นป่าที่กำลังถูกคุกคามอย่างหนักเช่นกัน โดยเฉพาะจากการทำไร่ เลื่อนลอย เช่น ดอยเชียงดาว ดอยผ้าห่มปก ดอยตุง เป็นต้น

ป่าที่มีลักษณะกิ่งอัลไพน์ บนยอดดอยเชียงดาวถูกเปลี่ยนเป็น ไร่ฝิ่นและที่เพาะปลูก แทนจะหาป่าสภาพสมบูรณ์ไม่ได้ ภูเขาในภาคเหนือตอนล่าง เช่น เทือกเขาเพชรบูรณ์ซึ่งเคยเป็นป่าดงดิบที่อุดมสมบูรณ์ มีความชุ่มชื้น มีป่าล้ม เช่น ต้นค้อ และหวายมากมาย มีไม้ยาง เช่นยางแดง ยางเสียน ยางพา จัดเป็น ป่าดิบชื้นที่สูง ติดต่อกับเทือกเขาตงพญาเย็น ปัจจุบันกลายเป็นทะเลของภูเขา

หัวโล้น นับเป็นการทำลายถิ่นที่อยู่ของช้างป่าซึ่งเคยมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในบริเวณนี้ นักอนุรักษ์รุ่นแรกอย่าง นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ยังเคยเสนอความคิดให้อนุรักษ์เทือกเขาเพชรบูรณ์ได้เป็นแหล่งอนุรักษ์ช้างป่าของไทย

ส่วนป่าที่สูงเกินระดับ 1,800 เมตร ของประเทศไทย มักมีสภาพสมบูรณ์ ไม่ถูกรบกวน เพราะในที่นี้ไม่เหมาะกับการดำรงชีวิต เนื่องจากอากาศหนาว มีหมอกอยู่เป็นประจำ จึงมีป่าเหลืออยู่ เช่น บนยอดดอยอินทนนท์ ซึ่งมียอดสูงสุด 2,550 เมตร แต่ก็มีภูเขาสูงๆ เช่นนี้ไม่กี่แห่ง ส่วนใหญ่ภูเขาในประเทศไทยมียอดดอย

สูงสุดระหว่าง 1,300 - 1,600 เมตร ป่าตามภูเขาเหล่านี้จึงถูกทำลายตามที่กล่าวมาแล้ว ปี พ.ศ. 2490 เรามีป่าไม้ถึง 70 % ของพื้นที่ประเทศ ลดลงมาเป็น 60 % เมื่อ พ.ศ. 2497 เหลือ 54 % เมื่อ พ.ศ. 2504 ส่วนปัจจุบันมีป่าไม้สมบูรณ์เหลืออยู่น้อยกว่า 20 % ของพื้นที่ประเทศ นับจากปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา การทำลายป่ามีถึง 4.6 - 4.9 % อันเป็นผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจ การขยายตัวของระบบคมนาคม และพื้นที่เกษตรกรรม รวมทั้งการนำสัตว์เศรษฐกิจเข้ามาเพาะเลี้ยงเพื่อส่งเป็นสินค้าออก

น่าสงสัยว่าเราจะทำลายป่าที่เหลืออยู่กันต่อไปได้อีกนานเท่าใด ถ้าใครเคยเดินเข้าไปในป่า จะพบว่านอกจากต้นไม้ใหญ่ที่เป็นพืชเด่นแล้ว ยังมีพืชพันธุ์ในลักษณะอื่นๆ อีกมากมาย รวมทั้งสัตว์ป่าอีกนานาชนิด ป่าจึงเป็นสังคมของพืชและสัตว์ที่อยู่รวมกันและมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง

ภายในป่ามีพืชอีกหลายชนิดที่อาศัยตามส่วนต่างๆ ของไม้ใหญ่ หรือพวกไม้พุ่ม จนอาจกล่าวได้ว่า เกือบทุกตารางนิ้ว มีสิ่งมีชีวิต ไม่นานใดก็ชนิดหนึ่งอาศัยอยู่ ตามโคนต้นไม้ในบริเวณที่มีคร่าไรและยับยั้ง เราจะพบพวกมอสหรือเฟินเล็กๆ เมื่อมองสูงขึ้นไปตามลำต้นและกิ่งก้านก็จะพบพืชที่มาขอเกาะอาศัย เช่น เฟิน กัลว่ยไม้ หลากหลายชนิด บนยอดไม้ยังเป็นที่อยู่อาศัยของพวกเถาวัลย์ หรือไม้เลื้อยขนาดใหญ่ที่เติบโตจากพื้นป่า ระยะระยะบางเป็นวงสูงขึ้นไปหลายสิบเมตรกว่าจะถึงยอดไม้

พวกกัลว่ยไม้หรือเฟินบางอย่าง ก็เป็นแหล่งสะสมเศษซาก ใบไม้แห้ง ฝุ่นดิน กลายเป็นบ้านเล็กๆ ของมด หนอน บางชนิดก็มีกาบใบซึ่งชั่งน้ำฝนไว้ได้ ก็มีพวกกบ ปาดและแมลงโดยเฉพาะยังลงไปวางไข่ พืชเกาะอาศัยนอกจากพวกเฟิน กัลว่ยไม้แล้วก็มีพืชชั้นต่ำอื่นๆ เช่น ตะไคร้ ไลเคน มอส ซึ่งนอกจากจะเกาะตามต้นไม้แล้ว บางชนิดยังเกาะตามใบไม้ด้วย ซึ่งปรากฏการณ์แบบนี้พบเฉพาะในป่าเขตร้อนเท่านั้น

นอกจากพวกขอเกาะอาศัยแล้ว บางครั้งเราจะพบพืชที่รัดพันต้นอื่น เช่น ต้นไทร พืชเหล่านี้จะเริ่มต้นด้วยการเป็นพืชเกาะอาศัยธรรมชาติ เมื่อดึงออกตามคาบไม้หรือง่ามกิ่งซึ่งมีเศษใบไม้สะสมแล้วส่งรากลงมายังพื้นดิน พอถึงพื้นดินรากนี้จะเพิ่มจำนวนมากมายและเชื่อมต่อประสานกันพันห่อหุ้มต้นไม้ จนต้นไม้ที่ถูกรัดตายไปในที่สุด เหลือแต่ตัวของต้นมันเอง

ถ้าเรามองตามพื้นป่าก็จะพบพวกเห็ดราขึ้นจับบนซากใบไม้ หรือดอกไม้ ผู้ พืชมีดอกบางชนิด ก็ขึ้นแก่งแย่งอาหารอยู่ที่รากของต้นไม้ใหญ่ เช่น พวกบัวผุด ซึ่งเป็นดอกไม้ขนาดใหญ่ มีเส้นผ่าศูนย์กลางถึง 1 เมตร หรือพวก

กระโถนฤาษี เป็นต้น

ลงไปใต้ดิน มีจุลินทรีย์ขนาดเล็ก เช่น รา mycorrhiza อาศัยอยู่ตามรากฝอยของพืช และต้นไม้ใหญ่ มันมีบทบาทสำคัญในการช่วยดูดธาตุอาหารจาก خاکพืชและสู่รากโดยไม่ต้องผ่านดินเช่นเดียวกับพวกเห็ดราที่เกาะกินชิ้นส่วนของพืชที่ตายแล้ว วิธีการนี้ทำให้ธาตุอาหารต่างๆ หมุนเวียนกลับเข้าสู่ต้นไม้ได้อย่างรวดเร็ว

นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างพืชด้วยกันแล้ว พืชและสัตว์ในป่าก็มีความสัมพันธ์กันด้วย สัตว์ทุกชนิดต้องอาศัยพืชเป็นอาหารไม่ว่าจะเป็นอาหารโดยตรงของสัตว์กินพืช หรือโดยอ้อมแก่สัตว์กินเนื้อ ทั้งนี้เพราะพืชเป็นผู้ผลิตสำคัญที่ทำให้ห่วงโซ่แห่งอาหารดำรงอยู่ได้สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในป่านั้นจะครอบครองพื้นที่แยกกันหรือมีกิจกรรมแยกกันคนละเวลา หรือกินอาหารต่างกัน

นกและสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่กินพืชเป็นอาหาร เช่นนกเงือก ชะนี ค่าง ส่วนใหญ่อยู่ตามเรือนยอดของต้นไม้ ต่ำลงมากก็มีสัตว์กินพืชน้อยลง มีสัตว์กินเนื้อมากขึ้น เช่นนกกินแมลง นกหัวขวาน ค้างคาว กระจงจนถึงพื้นป่าที่เป็นสัตว์ขนาดใหญ่ มีทั้งกินพืชและกินเนื้อ เช่น ช้าง แรด เสือ วัวแดง เป็นต้น นกและสัตว์ ขนาดเล็กก็มี เช่น ไก่ฟ้า ไก่ป่า หนู เม่น กระซัง เป็นต้น สัตว์ที่อยู่ในระดับเดียวกัน บางชนิดก็ออกหากินกลางคืน บางชนิดก็ออกหากินกลางวัน พวกอยู่ตามพื้นดินก็มีหลายชนิด หากินทั้งกลางวันกลางคืน สัตว์ขนาดเล็กภายในป่า เช่น มด ปลวก ไส้เดือน ตลอดจนแมลงที่กัดกินซากพืชตามพื้นป่าก็มีส่วนในการสลายซากพืชและช่วยหมุนเวียนธาตุอาหาร

นอกจากความสัมพันธ์กันในเรื่องของอาหารแล้ว พืชหรือสัตว์ยังมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและเชื่อว่าพืชและสัตว์ต่างมีวิวัฒนาการร่วมกัน ปัจจุบันการศึกษาเรื่องนี้ยังมีน้อย ทั้งๆ ที่เป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก

พันธุ์พืชในป่าเขตร้อนหลายชนิดต้องอาศัยสัตว์ในการผสมเกสรและในการกระจายเมล็ด เนื่องจากลมภายในป่าค่อนข้างสงบ การผสมละอองเกสรด้วยลมจึงเป็นกระบวนการที่ไม่แน่นอน พันธุ์ไม้ในป่าดงดิบเป็นจำนวนมากต้องอาศัยแมลง นก ค้างคาว ช่วยในการผสมละอองเกสร เชื่อกันว่าดอกไม้มีวิวัฒนาการเพื่อให้มีลักษณะเหมาะสมกับการผสมละอองเกสรโดยสัตว์พวกใดพวกหนึ่งโดยเฉพาะ บางกรณีก็เหมาะสมกับสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งเท่านั้น

ในป่าดงดิบของในจรัญ มีพืชไม้ต่ำกว่า 79 ชนิด จาก 123 ชนิด ที่มีผลกินได้และต้องอาศัยสัตว์กระจายเมล็ดสัตว์ที่มีส่วนในการกระจายเมล็ด เช่น พวกนก ค้างคาว หนู กระรอก ชะมด พังพอน สัตว์จำพวกลิง และแม้แต่กระทั่งปลา

พวกสัตว์นอกจากมีส่วนในการสร้างสรรค์แล้ว ยังมีอิทธิพลต่อการทำลายด้วย เมล็ดไม้ที่ยังไม่สุกถูกทำลายด้วยนก และสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่อาศัยตามต้นไม้ แมลงต่างๆ กัดกินผลไม้และใบไม้ ซึ่งก็ทำให้เกิดช่องว่างขึ้นในป่าโดยล้มไม้เป็นหย่อมๆ แต่ในสภาพธรรมชาติปรากฏการณ์เช่นนี้ย่อมอยู่ในสภาพสมดุล

พืชบางชนิดต่อสู้กับสัตว์โดยสร้างสารเคมีที่มีกลิ่นเหม็นหรือรสสะอิดสะเอียน บางชนิดที่สร้างขนแข็ง หรือมีใบเหนียวกัดกินได้ยาก บางชนิดก็มีวิธีการหลีกเลี่ยงไม่ให้เมล็ดถูกสัตว์กินหมด โดยมีผลเล็กเสียนมีอาหารสะสมข้างในน้อย สัตว์จะ吃不ได้ไม่ชอบกิน หรือไม่ก็ผลิตจำนวนมากเพื่อมีโอกาสเหลือบ้าง พืชบางชนิดก็ดักและย่อยแมลงได้ เช่น หม้อข้าวหม้อแกงลิง และหย้าน้ำค้าง

พืชบางชนิดเป็นที่อยู่อาศัยของมดเช่น ตามกิ่งของต้นไม้พวกปอทองแตง กิ่งมีรูกลวงให้มดได้เข้าไปอาศัย ส่วนมดก็ช่วยปกป้องต้นไม้โดยไม่ให้สัตว์อื่นมารบกวน กล้วยไม้บางชนิดที่มีลำต้นกลวงก็มีมดเข้าอาศัยเช่นเดียวกัน พืชในสกุล *Dischidia* และ *Hoya* มีใบอวบ เต็มโตติดลำต้นไม้ทำให้เกิดโพรงเล็กๆ ขึ้นข้างใต้ เป็นที่อยู่อาศัยของมด และมดก็ช่วยขนเอาอินทรีย์วัตถุเข้าไปในโพรง อินทรีย์วัตถุก็กลายเป็นอาหารที่พืชดูดไปใช้ได้ นับเป็นความน่าพิศวงอันหนึ่งของโลกเรามีสรรพชีวิตมากมายหลายชนิด ความหลากหลายของสรรพชีวิตนี้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่ามหาศาลจนไม่อาจประเมินค่าได้เลย

การที่ป่าเขตร้อนมีต้นไม้หลายชนิดและเป็นสังคมพืชสลับริบซับซ้อนทำให้มีผู้เข้าใจผิดว่าดินในป่ามีความอุดมสมบูรณ์ คิดว่าเมื่อแผ้วถางป่าแล้วสามารถเพาะปลูกพืชกสิกรรมได้ตลอดไป แต่ชาวบ้านป่าหรือชาวไร่จะทราบดีว่า เมื่อแผ้วถางป่าแล้วทำการเพาะปลูกกสิกรรม ความอุดมสมบูรณ์ของดินป่าไม้จะลดลงอย่างรวดเร็ว

ทำไมป่าธรรมชาติจึงมีต้นไม้มากมายและมีสิ่งมีชีวิตจำนวนมากที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะธาตุอาหารจำนวนมากถูกเก็บไว้ในตัวพืช เมื่อส่วนหนึ่งของพืชอันได้แก่ ใบ ดอก ผล และกิ่งก้าน เป็นต้น ร่วงหล่นลงสู่พื้นป่า ธาตุอาหารก็จะกลับสู่พื้นดินโดยการสลายตัวของซากพืชเหล่านี้ พวกที่เป็นเนื้อไม้จะถูกปลวกซึ่งมีอยู่มากมายช่วยย่อยสลาย การสลายตัวของซากพืชในป่าเขตร้อนรวดเร็วกว่าป่าในเขตอบอุ่นหรือเขตหนาวมาก รากพืชในป่าเขตร้อนส่วนใหญ่จะอยู่ในดินชั้นบนเพื่อดูดธาตุอาหารซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ตามผิวดิน การหมุนเวียนธาตุอาหารจึงเป็นไปอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้พวกรา mycorrhiza ตามรากพืชเขตร้อนหลายชนิดก็มีส่วนช่วยดูดธาตุอาหารเข้าสู่รากพืชด้วย ทำให้รากพืชดูดธาตุอาหารจากซากพืชได้โดยตรงไม่ต้องรอให้ซากผุพังสลายเป็นดินเสียก่อน

การที่ป่าเขตร้อนมีพืชและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ มากมายจึงไม่ใช่เพราะดินอุดมสมบูรณ์มาก แต่เพราะธาตุอาหารในป่าหมุนเวียนไปอย่างรวดเร็ว พืชมีการเจริญเติบโตตลอดเวลา ธาตุอาหารจำนวนมากถูกเก็บไว้ในตัวพืชป่าเขตร้อนจึงเจริญงอกงามอยู่ได้นานนับพัน ๆ ปี แต่เมื่อป่าเขตร้อนถูกแผ้วถางทำลายและต้นไม้ถูกโค่นล้มลงซากไม้ถูกไฟเผา ธาตุอาหารที่สะสมไว้ถูกปลดปล่อยออกเมื่อฝนตกก็ชะล้างออกไป ถึงแม้จะปลูกพืชกลับกรมหลังแผ้วถางป่า แต่ปริมาณรากพืชที่เพาะปลูกก็มีจำนวนน้อยสามารถดูดธาตุอาหารกลับมาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ธาตุอาหารส่วนใหญ่จึงเสียไปกับน้ำฝนที่พัดพาออกไปจากระบบนิเวศป่า

การทำลายพืชดั้งเดิมยังทำลาย mycorrhiza ที่ช่วยดูดธาตุอาหาร ธาตุอาหารในพืชกลับกรมก็ถูกเก็บเกี่ยวไปไม่ได้คืนสู่ดิน ดินที่ไม่อุดมอยู่แล้วก็เสื่อมลงในที่สุดก็ต้องทิ้งร้างไปสาเหตุนี้เองที่ทำให้มนุษย์ชาติในเขตร้อน

ถึงต้องทำไร้หมุนเวียน โดยปล่อยดินทิ้งร้างไว้ประมาณ 10 ปี ให้มีพืชบางอย่างเข้ามาทดแทนกลายเป็นป่าที่กำลังฟื้นสภาพ ก็สามารถกลับมาแล้วถางและปลูกพืชกสิกรรมได้อีกสักปีสองปี

การทำลายป่าไม่ว่าเพื่อจุดประสงค์ใด เป็นการทำลายสิ่งมีชีวิตนานาชนิดจากขนาดเล็กที่มองไม่เห็นไปถึงสิ่งมีชีวิตขนาดใหญ่ทำลายความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตอันสลับซับซ้อนที่วิวัฒนาการมานานหลายร้อยล้านปี... นำเสียดายที่เป็นความสัมพันธ์อันบอบบางซึ่งอาจถูกทำลายไปได้อย่างง่ายดาย โดยการหาประโยชน์จากป่าอย่างไร้สมองของมนุษย์

คุณค่าของความหลากหลายทางชีวภาพ

ตลอดระยะเวลาที่สิ่งมีชีวิตต่างๆ ถูกรักษาและวิวัฒนาการมาราว 600 ล้านปี สิ่งมีชีวิตต่างๆ ได้เพิ่มขึ้นตลอดมา มนุษย์รู้จักใช้ทรัพยากรสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติเหล่านี้เพียงส่วนน้อยเท่านั้นเมื่อเทียบกับปริมาณสิ่งมีชีวิตทั้งหมด ธุรกิจบางประเทศ เช่น การผลิตยารักษาโรคจากพืชป่านั้นมีมูลค่าแต่ละปีหลายแสนล้านบาท แต่สิ่งมีชีวิตในโลกก็กำลังถูกคุกคามและจะสูญพันธุ์ไป เชื่อว่าจะมีสิ่งมีชีวิตกว่าครึ่งหนึ่งกำลังจะสูญพันธุ์ไปจากโลกก่อนที่มนุษย์จะรู้จักด้วยซ้ำไป

ทุกวันนี้มีคนพูดถึงความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพของสิ่งมีชีวิตหรือที่เรียกว่า ความหลากหลายทางชีวภาพ (Biological Diversity) กันมาก แต่คนก็มักเข้าใจว่า หมายถึงการมีสิ่งมีชีวิตหลายๆ ชนิดเท่านั้น ความจริงแล้ว ความหลากหลายทางชีวภาพนั้นมีองค์ประกอบอยู่

3 อย่างคือ ความหลากหลายในเรื่องชนิด (Species Diversity) ความหลากหลายของพันธุกรรม (Genetic Diversity) และความหลากหลายของระบบนิเวศ (Ecosystem Diversity)

ความหลากหลายในเรื่องชนิดของสิ่งมีชีวิต (Species Diversity) นั้น หมายถึง ความหลากหลายของชนิดสิ่งมีชีวิตที่มีอยู่ในพื้นที่หนึ่ง ซึ่งมีความหมายอยู่สองแง่ คือ ความมากชนิดกับความสม่ำเสมอของชนิด

ความมากชนิดของสิ่งมีชีวิตนั้นแตกต่างกันไปตามพื้นที่ในเมืองหนาว เช่น ไชบีเรีย หรือ แคนาดา ในเนื้อที่ 10,000 ตารางเมตร พบต้นไม้เพียง 1 ถึง 4 ชนิดเท่านั้น ส่วนในป่าเต็งรังของไทยมีต้นไม้ 31 ชนิด ป่าดิบแล้งมีต้นไม้ 54 ชนิด และในป่าดิบชื้นมีต้นไม้อยู่ถึงสองร้อยชนิด

ความหมายของคำว่า “ความสม่ำเสมอของชนิด” อาจเข้าใจได้ยาก แต่พอที่จะยกตัวอย่างได้ เช่น มีป่าอยู่ 2 แห่ง แต่ละแห่งมีต้นไม้จำนวน 100 ต้น และมีอยู่ 10 ชนิดเท่ากัน ป่าแห่งแรกมีต้นไม้ชนิดละ 10 ต้น เท่ากันหมด ส่วนป่าแห่งที่ 2 มีต้นไม้ชนิดหนึ่งมากถึง 82 ต้น อีก 9 ชนิดที่เหลือมีอยู่อย่างละ 2 ต้น ถึงแม้ว่าป่าทั้งสองจะมีต้นไม้เท่ากันและมีจำนวนชนิดต้นไม้เท่ากันด้วย แต่ป่าแห่งแรก เมื่อเข้าไปดูแล้วจะมีความรู้สึกว่าง่าย หลากหลายน้อยกว่า เพราะโอกาสพบต้นไม้หลายๆ ชนิดมากกว่าในป่าแห่งที่ 2

ถึงตรงนี้เราอาจพูดได้ว่าในพื้นที่หนึ่งๆ จะมีความหลากหลายของชนิดสิ่งมีชีวิตมากที่สุดเมื่อมีสิ่งมีชีวิตมากมายหลายชนิด และแต่ละชนิดมีจำนวนสัดส่วนพอๆ กันด้วย

ความหลากหลายของพันธุกรรม (Genetic Diversity)

หมายถึง ความหลากหลายของยีนส์ (genes) ที่มีอยู่ในสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิด สิ่งมีชีวิตชนิดเดียวกันอาจมียีนส์แตกต่างกันไปตามสายพันธุ์ เช่น ข้าวมีสายพันธุ์ นับพันชนิด มันฝรั่ง หรือพืชอาหารชนิดอื่นๆ เช่น ข้าวโพด มัน พริก ก็มีมากมายหลายสายพันธุ์

ป่าเป็นแหล่งกำเนิดสิ่งมีชีวิตที่สำคัญ เป็นธนาคารยีนส์ (gene bank) ของสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ ความหลากหลายของยีนส์นั้น มีคุณค่ามหาศานักผสมพันธุ์พืชได้ใช้พืชสายพันธุ์ป่ามาปรับปรุงบำรุงพันธุ์พืชเกษตร เนื่องจากพืชเกษตรกรรมความหลากหลายทางพันธุกรรมน้อย ถูกคัดเลือกพันธุ์มาเพื่อต้องการลักษณะพิเศษบางอย่างแต่สูญเสียยีนส์ที่ควบคุมลักษณะสำคัญบางอย่างไปเช่นกันต่างจากพืชป่าที่ยังคงการผสมพันธุ์กันตามธรรมชาติมีการเปลี่ยนแปลงทางพันธุกรรมและลักษณะไปตามสภาพแวดล้อม จึงมีชีวิตรอดและทนทานต่อสภาพแวดล้อมต่างๆ เช่น ทนแล้ง ทนดินเค็ม ทนต่อโรคและแมลงศัตรูพืช เป็นต้น ความหลากหลายของยีนส์จึงมีมากในพืชป่า

ตัวอย่างการใช้ประโยชน์จากพืชป่า เช่น นักผสมพันธุ์พืชใช้ข้าวป่าในอินเดียมาปรับปรุงพันธุ์เพื่อต้านทานศัตรูพืชพวกเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล ข้าวโพดป่าที่ถูกนำมาใช้ปรับปรุงพันธุ์เพื่อต้านทานโรคและเพิ่มผลผลิต การผสมพันธุ์อ้อยทนแล้งผลผลิตสูง ก็ได้จากการผสมกับพืชป่าพวกเลาหรือแหม เป็นต้น

ประเทศไทยยังมีพืชป่าที่เป็นญาติดั้งเดิมของพืชที่เลี้ยงปลูกกันในปัจจุบันหลายชนิด เช่น มะม่วงป่า ส้มป่า ลิ้นจี่ป่า กัลว่ยไม้ป่า สายพันธุ์ป่าเหล่านี้จึงมีประโยชน์ต่อการปรับปรุงบำรุงพันธุ์อย่างมหาศาล ในอนาคต

นอกจากพืชแล้ว สัตว์ป่าก็มีบทบาทสำคัญ เช่น วัวแดงและกระทิงที่มีศักยภาพในการผสมพันธุ์ ที่สวนสัตว์เปิดเขาเขียว จังหวัดชลบุรี มีตัวอย่างลูกผสมระหว่างกระทิงกับวัวบ้านคู่หนึ่ง ซึ่งอัตราการเจริญเติบโตดีมาก

สิ่งมีชีวิตแต่ละชนิด แต่ละตัวก็มียีนส์แตกต่างกันไป สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมแต่ละตัวอาจมี 1 แสนยีนส์ พืชมีดอกมีถึง 4 แสนยีนส์ และรามี 10,000 ยีนส์ เป็นต้น สิ่งมีชีวิตใดก็ตามที่ถูกทำลาย ทำให้มีจำนวนลดน้อยลง ความหลากหลายทางพันธุกรรมก็สูญหายไปและนับเป็นการสูญเสียทรัพยากรที่มีคุณค่ายิ่ง

ความหลากหลายของระบบนิเวศ (Ecosystem Diversity)

มีอยู่ 3 ประเด็น คือ ความหลากหลายของถิ่นกำเนิดตามธรรมชาติ การทดแทน และภูมิประเทศ

ในผืนป่าภาคตะวันตกของไทยที่มีลำน้ำใหญ่ไหลผ่านจะพบถิ่นกำเนิดตามธรรมชาติมากมาย คือ ตัวลำน้ำ หาดทราย ห้วยเล็กห้วยน้อย อันเป็นลำน้ำสาขา พรุซึ่งมีน้ำขังฝังน้ำ หน้าผา ถ้ำ ป่าบนที่ดอนที่มีหลายประเภท แต่ละถิ่นกำเนิดก็มีสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ แตกต่างกันไป เช่น ลำน้ำพบควายป่า หาดทรายพบนกยูงไทย หน้าผามีเสียดผา ถ้ำมีค้างคาว เป็นต้น หากแม่น้ำใหญ่ถูกเปลี่ยนเป็นทะเลสาบขนาดใหญ่ภายหลังการสร้างเขื่อน ความหลากหลายของถิ่นกำเนิดก็จะลดน้อยลง

โดยทั่วไปแล้วที่ใดที่มีสิ่งกำเนิดของสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติ หลากหลายที่นั่นจะมีชนิดของสิ่งมีชีวิตหลากหลายตามไปด้วยสิ่งมีชีวิตบางชนิด อาศัยถิ่นกำเนิดตามธรรมชาติหลายรูปแบบ เช่น กระต๊อง ด้วงแดง บางครั้งหากิน ในทุ่งหญ้า บางครั้งหากินในป่าดงดิบ บางครั้งก็หากินและหลบซ่อนในป่าดงดิบ มีการโยกย้ายหากินไปตามฤดูกาล ตัวอ่อนของแมลงที่อาศัยในน้ำอันเป็น อาหารสำคัญของปลา บางตอนของวงจรชีวิตของแมลงเหล่านี้ก็อาศัยอยู่บนบก ปลาบางชนิดตามลำนํ้าอาศัยผลไม้ป่าเป็นอาหารการทำลายป่าจึงเป็นการทำลาย แหล่งอาหารของสัตว์น้ำได้เช่นกัน

การรักษาความหลากหลายของถิ่นกำเนิดตามธรรมชาติ โดยเฉพาะในที่หนึ่งๆ ให้มีถิ่นกำเนิดตามธรรมชาติหลายประเภทอยู่ใกล้กัน จะ ทำให้สิ่งมีชีวิตมีมากขึ้นด้วย

ป่าเป็นสังคมพืชที่มีการเปลี่ยนแปลง มีการทดแทนระหว่าง สิ่งเก่าที่ถูกทำลายไปกับสิ่งใหม่ที่มาทดแทน กระบวนการทดแทนก็ให้เกิดความ หลากหลายของสิ่งมีชีวิตด้วย

เมื่อป่าถูกทำลาย เช่น พายุพัดไม้ป่าหักโค่น เกิดไฟป่า น้ำท่วม แผ่นดินถล่มหรือถูกแผ้วถาง เปลี่ยนสภาพป่าเป็นที่โล่ง ก็จะเกิดการทดแทนขึ้น ในตอนแรกจะมีหญ้าคา สาบเสือ และเถาวัลย์ เกิดขึ้นในที่โล่งนี้ เมื่อเวลาผ่านไป จะมีต้นไม้เนื้ออ่อนโตเร็วเกิดขึ้น เช่น กระทุ่มน้ำ ปอหูช้าง ปอดทองแดง นนทรี เลียน เกิดขึ้น และหากปล่อยให้โดยไม่มีกรรบกวน ป่าดั้งเดิมก็จะกลับมาอีก

เราจะเห็นได้ว่าสิ่งมีชีวิตบางอย่างบางชนิดปรับตัวให้เข้ากับยุคต้นๆ ของการทดแทน บางชนิดก็ปรับตัวให้เข้ากับยุคสุดท้ายซึ่งเป็นป่าดั้งเดิมของที่นั้น ในทางภาคเหนือ ตามป่าดิบเขา เมื่อเกิดที่โล่ง เช่น ดินพัง หรือตามทางซีกลากไม้ จะพบลูกไม้สนสามใบเกิดขึ้นมากมายตามาพื้นดิน แต่ในบริเวณที่ป่าที่บจะไม่พบลูกไม้สนเหล่านี้ ต้นกำเนิดเชื้อโครงก็เช่นเดียวกันกับลูกไม้สนคือชอบขึ้นในที่โล่ง ในป่าดิบเขาที่ไม่ถูกรบกวนจะไม่พบต้นไม้เหล่านี้เลย ส่วนป่าดิบทางภาคใต้ ในยุคต้นของการทดแทนจะพบต้นปอหูช้าง ปอดองแดง กระจุมน้ำ ล้าน ลำพูป่า เป็นต้น สัตว์แต่ละชนิดก็ปรับตัวให้เข้ากับสภาพที่ต่างกันด้วย เช่น นกปรอดหัวโขนมักพบตามป่าละเมาะ พุงหญ้า มันชอบทำรังตามไม้พุ่มหรือต้นไม้ที่ไม่สูงใหญ่ ส่วนนกเงือกอยู่ตามป่าดงดิบที่บหรือป่าบริสุทธิ์ที่ไม่เคยถูกรบกวนมาก่อน

นอกจากกระบวนการทดแทนตามธรรมชาติจะช่วยรักษาความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตแล้ว บางทีก็เป็นประโยชน์กับชาวบ้านและเกษตรกร ตัวอย่างที่กินแมลงศัตรูพืชมักพบตามทุ่งหญ้าริมป่า พืชกินได้หลายชนิดพบตามป่าพื้นสภาพหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ป่าไผ่ (ภาคใต้) ป่าเห่า (ภาคอีสาน) นอกจากนี้ชาวบ้านยังเก็บหาเห็ด ผลไม้ สมุนไพร และอาหารหลายชนิดจากป่าพื้นสภาพเหล่านี้ นับเป็นป่าที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของชาวบ้านทีเดียว

ในท้องที่บางแห่งก็มีถิ่นกำเนิดตามธรรมชาติมากมาย เพราะมีภูมิประเทศหลายอย่างอยู่รวมกัน เช่น ลำน้ำ บึง หาดทราย ถ้ำ หน้าผา ภูเขา ลานหิน และมีสังคมพืชในหลายๆ ยุคของการทดแทน มีทุ่งหญ้า ป่าผลัดใบ และป่าดงดิบในพื้นที่เช่นนี้จะมีสรรพชีวิตมากมายผุดกับในเมืองหนาวที่มีต้นไม้ชนิดเดียวขึ้นอยู่บนพื้นที่หลายร้อยไร่มองไปที่เจดแต่ต้นไม้สนเพียงชนิดเดียว

สิ่งที่มีมนุษย์ได้รับจากความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตในป่าเขตร้อนมีมากมายที่เห็นได้ชัดก็คือประโยชน์ทางตรง วัสดุธรรมชาติที่มีคุณค่าต่อเศรษฐกิจและสังคม 3 ใน 4 ของประชากรโลกใช้พืชสมุนไพรจากป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกำลังพัฒนา ส่วนประเทศที่พัฒนาแล้ว มีอุตสาหกรรมผลิตยาที่สกัดจากวัสดุธรรมชาติมูลค่านับแสนล้านบาท

1 ใน 4 ของยาที่ใช้กันในสหรัฐอเมริกาขณะนี้มียาที่สกัดมาจากพืช ยาสำคัญที่ใช้กันมากในโลก พบครั้งแรกในพืช เช่น ควินิน แอสไพริน (จากเปลือกของต้นหลิว) ในเมืองจีนใช้สมุนไพรกว่า 5,100 ชนิด ส่วนในโซเวียตใช้สมุนไพรมากกว่า 2,500 ชนิด องค์การอนามัยโลกสนับสนุนให้ใช้ยาสมุนไพรมากขึ้น ยาปฏิชีวนะมากกว่า 3,000 ชนิดที่สกัดมารักษาโรคร้ายในดิน ในประเทศไทยก็มีการสกัดด้วยารักษาโรคกระเพาะอาหารจากต้นเปล้า่น้อย ก็นับเป็นตัวอย่างที่ดีอันหนึ่ง ความจริงยังมีพืชสมุนไพรอีกมากมายในป่าเขตร้อนที่รอคอยการค้นคว้าอย่างจริงจัง คาดว่าในคาบสมุทรม มาเลเซียมีพืชสมุนไพรถึง 2,432 ชนิด

สิ่งมีชีวิตในป่าธรรมชาติซึ่งหากำมิได้ยังมีอีกมากแต่ครูของเราที่กำลังจะจากไป

มนุษย์ต้องพึงพาทักษะสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ไม่ว่าจะเป็พืช สัตว์ และจุลินทรีย์ นอกจากได้ใช้สิ่งมีชีวิตต่างๆ เป็นยาตังกล่าวแล้ว อาหารทั้งหมดและวัตถุบที่ใช้ในอุตสาหกรรมก็ได้จากสิ่งมีชีวิตที่พบในธรรมชาติ

พืชที่มนุษย์กินเป็นอาหารในชีวิตประจำวันขณะนี้ไม่มีไม้ก่ชนิด เช่น ข้าว ข้าวโพด ข้าวสาลี มะเขือเทศ มันสำปะหลัง ถั่ว และผักชนิดต่างๆ เป็นต้น ความจริงในโลกมีพืชกินได้ถึง 75,000 ชนิด ไม้ผลในป่าของเอเชียอาคเนย์ มีถึง 105 ชนิด แต่มนุษย์นำมาเพาะปลูกไม้ก่ชนิด เช่นผลไม้ในสกุลมะม่วง มีถึง 40 ชนิด นำมาปลูกเพียง 5 ชนิด ทูเรียนมี 27 ชนิด ปลูกเพียง 1 ชนิด มะไฟมี 60 ชนิด ปลูกเพียง 4 ชนิด ป่าจึงเป็นที่รวมของญาติดั้งเดิมของพืชเลี้ยงใน ปัจจุบันอีกมาก ไม่ว่าจะเป็นอาหารหรือไม้ดอกไม้ประดับก็ตาม

ตลอดระยะเวลา 50 ปีที่ผ่านมา ได้มีการปรับปรุงพันธุ์พืช เกษตรโดยใช้พันธุ์ป่า ทำให้ผลผลิตข้าว ฝ้าย อ้อย ข้าวสาลี ข้าวบาร์เลย์เพิ่มขึ้น อีกเท่าตัว ทำให้ผลผลิตมะเขือเทศเพิ่มขึ้น 3 เท่าตัว ส่วนข้าวโพด ข้าวฟ่าง มันสำปะหลังผลผลิตเพิ่มขึ้น 4 เท่าตัว

ทรัพยากรที่เป็นสิ่งมีชีวิตในป่ายังเป็นธุรกิจท่องเที่ยวที่สำคัญ การท่องเที่ยวในอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า นำเงินตราเข้าประเทศ และทำให้เงินหมุนเวียนภายในประเทศเพิ่มขึ้น

ป่าคือพิพิธภัณฑสถานของสิ่งที่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นห้องปฏิบัติการและเป็นห้องสมุดที่รอคอยผู้เข้าไปศึกษาค้นคว้าหาความรู้ ป่าเป็นแหล่งวิวัฒนาการที่สำคัญของสิ่งมีชีวิต สิ่งมีชีวิตชนิดใหม่นั้นเกิดขึ้นอยู่เสมอ

สิ่งมีชีวิตก็คือผลผลิตจากการวิวัฒนาการซึ่งใช้เวลานานแสนนานจึงเกิดขึ้น ที่ใดที่มีพืชและสัตว์ประจำถิ่นมาก ก็แสดงว่ามีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตในที่นั้นมาก เช่น พืชประจำถิ่นที่พบที่อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่

มีไม่ต่ำกว่า 16 ชนิด พืชเหล่านี้จะไม่พบที่อื่น ดอยเชียงดาวมีไม่ต่ำกว่า 11 ชนิด และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรมีไม่ต่ำกว่า 50 ชนิด เป็นต้น พืชประจำถิ่นเหล่านี้ถ้าสูญพันธุ์ไปจากบริเวณนั้นก็จะไม่สามารถหาทดแทนได้จากที่แห่งอื่นอีก

การทำลายป่าอันเป็นถิ่นกำเนิดตามธรรมชาติที่สำคัญ จะทำให้วิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตถึงทางตัน

เกาะแห่งชีวิต

สิ่งมีชีวิตใช้เวลาในการกำเนิดและวิวัฒนาการ ที่ใดมีสิ่งมีชีวิตหลากหลาย ที่นั้นย่อมมีกระบวนการทางนิเวศวิทยาที่สลับซับซ้อนและมีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตสูง

สิ่งมีชีวิตบางชนิดเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็แพร่พันธุ์กว้างไกลไปทั่วโลก แต่มีมากมายหลายชนิดที่อยู่เฉพาะที่เฉพาะแห่งเท่านั้น ดังนั้น ณ มุมต่างๆ ของโลกย่อมมีกลุ่มสิ่งมีชีวิตแตกต่างกันไป เช่น ป่าไม้สัก พบเฉพาะในเขตร้อนของแผ่นดินใหญ่เอเชียอาคเนย์ คือ ประเทศ อินเดีย พม่า ไทย และลาวเท่านั้น สมันเกิดขึ้นในโลกก็เฉพาะที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กุบริมีเฉพาะในชายแดนไทยเขมร และเวียดนาม เป็นต้น

คงน่าเศร้าใจหากสิ่งมีชีวิตนั้นต้องสูญพันธุ์ไปเพราะไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้อีก ยิ่งในปัจจุบันเราสามารถถ่ายถอดยีนส์จากสิ่งมีชีวิตหนึ่งไปสู่สิ่งมีชีวิตอีกชนิดหนึ่งได้ การสูญเสยสิ่งมีชีวิตใดชนิดหนึ่งจะทำให้เราสูญเสยแหล่งยีนส์ที่มีลักษณะพิเศษและมีประโยชน์อย่างมหาศาลต่อมนุษยชาติ

ความจริงแล้วการสูญพันธุ์เป็นกระบวนการตามธรรมชาติ สิ่งมีชีวิตทุกชนิดในที่สุดก็จบลงด้วยการสูญพันธุ์เหมือนกันหมด แต่สิ่งที่ เป็นปัญหาอยู่ขณะนี้ คือ เรื่องอัตราการสูญพันธุ์ที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ภายใต้ สภาพการณ์ตามธรรมชาติตลอดช่วงเวลาที่เราได้วิวัฒนาการมานั้น อัตราการสูญพันธุ์จะมีน้อยกว่าอัตราการวิวัฒนาการเกิดสิ่งมีชีวิตชนิดใหม่ ฉะนั้น ความหลากหลายของชนิดสิ่งมีชีวิต จึงเพิ่มขึ้นตามกาลเวลา

ในอดีตหลายล้านปีมาแล้วอาจมีบางช่วงที่มีการสูญพันธุ์ขนานใหญ่เกิดขึ้นในโลก แต่ก็มีบางช่วงที่สิ่งมีชีวิตมีเพิ่มขึ้นมากมายเช่นเดียวกัน

ภายหลังที่มนุษย์เจริญก้าวหน้าเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม มีการทำลายป่า ทำลายถิ่นกำเนิดตามธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตหลายอย่างโดย กิจกรรมที่เรียกว่าการพัฒนา อัตราการสูญพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตมีมากกว่า 1,000 เท่าของที่ควรจะเป็นตามธรรมชาติ สรรพสิ่งมีชีวิตของโลกได้ถูกทำลายสูญพันธุ์ จนเหลือต่ำสุดในรอบ 65 ล้านปีที่ผ่านมา และคาดว่าอีก 20 ปีข้างหน้าจะสูญพันธุ์ ไปถึง 1 ใน 4 ของที่เคยมีเมื่อปี พ.ศ.2525

การทำลายป่าเขตร้อนจึงเป็นสาเหตุสำคัญของการสูญพันธุ์ ของสิ่งมีชีวิต เพราะป่าเขตร้อนเป็นที่รวมของสรรพชีวิตมากมาย ถ้าหากสิ่งมี ชีวิตในโลกมีถึง 10 ล้านชนิด อัตราการทำลายป่าในขณะนี้จะทำให้สิ่งมีชีวิตใน โลกสูญพันธุ์ไปวันละ 50-150 ชนิด ซึ่งเป็นอัตราการสูญพันธุ์ที่สูงกว่ายุคใดๆ ที่ผ่านมากในประวัติศาสตร์ของโลก

มีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง นอกเหนือไปจากการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์โดยตรง นักวิทยาศาสตร์พบว่าสิ่งมีชีวิตที่โตก็ตาม หากมีจำนวนประชากรลดลงมากๆ ก็จะทำให้ความหลากหลายทางพันธุกรรมลดลงด้วย และในที่สุดก็จะถึงการสูญพันธุ์ไปเอง

สิ่งนี้ย่อมหมายถึงว่า สิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งแม้จะถูกทำลายไปมากๆ แล้วในเวลา ต่อมาสิ่งมีชีวิตนั้นก็สามารถสูญพันธุ์ไปเอง ประชากรของสิ่งมีชีวิตต้องมีจำนวนอย่างน้อยที่สุดจำนวนหนึ่งจึงจะดำรงเผ่าพันธุ์ไว้ได้ ดังนั้น การล่าเก็บหาหรือตัดต้นไม้มากเกินไปก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพลดลงได้

จากการศึกษาในช่วงประมาณ 20 ปี ที่ผ่านมา ได้มีทฤษฎีทางชีวภูมิศาสตร์เกิดขึ้นเรียกว่า Theory of Island Biogeography เป็นการศึกษาจำนวนชนิดของสิ่งมีชีวิตบนเกาะที่มีเนื้อที่ขนาดต่างๆ และพบว่าเมื่อเนื้อที่เกาะมีขนาดใหญ่ขึ้น จำนวนชนิดสิ่งมีชีวิตก็มากขึ้นด้วย โดยทั่วไปจะพบว่าเมื่อเนื้อที่เกาะเพิ่มขึ้นเป็น 10 เท่า จำนวนสิ่งมีชีวิตจะเพิ่มขึ้น 1 เท่าตัว หรือพูดในอีกนัยหนึ่งว่า เมื่อเนื้อที่ลดลงเหลือเพียง 1 ใน 10 ของเนื้อที่เดิม จำนวนชนิดของสิ่งมีชีวิตก็จะลดลงครึ่งหนึ่งด้วย

ทฤษฎีนี้ก็นำมาใช้ได้กับป่าบกทุกวันนี้พื้นที่ป่าที่มีลักษณะเหมือนเกาะ คือพื้นที่ป่าถูกล้อมรอบด้วยพื้นที่เกษตรกรรม เช่น ไร่ข้าวโพด ไร่อ้อย หรือทุ่งหญ้าคา หรือหมู่บ้าน จำนวนชนิดของสิ่งมีชีวิตก็ลดน้อยถอยลงไปตามเนื้อที่ นั่นก็คือมีสิ่งมีชีวิตบางชนิดได้สูญพันธุ์ไปจากที่นั่น ตัวอย่างเช่น อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ มีเนื้อที่ 1.4 ล้านไร่ พบนกประมาณ 200 ชนิด

สวนอุทยานแห่งชาติเขาสามร้อยหลันในจังหวัดสระบุรี ซึ่งอยู่ไม่ห่างไกลนัก มีเนื้อที่ราวๆ 28,000 ไร่ แต่พบนกเพียง 80 ชนิด

การลดขนาดหรือแบ่งแยกพื้นที่ป่าออกเป็นหย่อมเล็ก หย่อมน้อย เช่น การตัดถนน การสร้างเขื่อน นอกจากจำทำลายป่าริมลำน้ำแล้ว อ่างเก็บน้ำซึ่งมีความยาวหลายสิบกิโลเมตรยังแบ่งแยกพื้นที่ป่าออกเป็นส่วนๆ สร้างสภาพเกาะเล็กเกาะน้อยขึ้น สิ่งเหล่านี้มีผลต่อการลดลงของจำนวนของสิ่งมีชีวิตด้วย

นอกจากนี้หากพื้นที่ป่ายังมีขนาดเล็ก ก็จะได้รับผลกระทบจากอิทธิพลของแนวขอบป่ามาก ตามแนวขอบป่า แสงสว่างจะส่องเข้าไปข้างในป่าได้มาก อากาศใกล้ผิวดินตามแนวขอบป่าผันแปร เต็มวันร้อนเต็มวันเย็น พืชหลายชนิดในป่าจึงอยู่ตามขอบป่าไม่ได้การมีขอบป่ามากๆ (เมื่อเทียบกับเนื้อที่ภายใน) จะทำให้มลพิษจากภายนอกและคนอพยพเข้าไปทำลายป่าได้มากขึ้น

เมื่อคิดถึงเรื่องขนาดประชากรที่เล็กที่สุดและเรื่องทฤษฎีชีวภูมิศาสตร์แล้วเราคงมองเห็นร่วมกันว่าพื้นที่ป่าที่จะอนุรักษ์ไว้ควรมีขนาดใหญ่พอเพียงที่จะให้ประชากรของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในป่าดำรงเผ่าพันธุ์ต่อไปได้ แต่พื้นที่ป่าควรมีขนาดเล็กสุดเท่าไรค่าตอบนี้ไม่ถนัดนัก การค้นคว้าวิจัยในแถบกลุ่มน้ำอเมซอนได้ชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ป่าอนุรักษ์ควรมีขนาดใหญ่กว่าที่เราเคยนึกคิดมาก่อนเสียอีก การศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ยังจำเป็นต้องดำเนินต่อไปอีก

ฐานทรัพยากร...ทุนชีวิตของสังคมไทย

ถ้าพื้นที่ถูกลดลง 10 เท่า หรือ ร้อยละ 10 แล้ว จำนวนสิ่งมีชีวิต จะลดลงครึ่งหนึ่ง พื้นที่ป่าอนุรักษ์ในประเทศไทยก็ควรมีไม่น้อยกว่าร้อยละ 10 ของพื้นที่ประเทศ ปัจจุบันเรามีอุทยานแห่งชาติ 87 แห่ง และอยู่ระหว่าง เตรียมประกาศ อีก 51 แห่ง มีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 46 แห่ง และอยู่ระหว่าง เตรียมประกาศ อีก 13 แห่ง รวมเนื้อที่ 66 ล้านไร่ (รวมที่อยู่ระหว่างเตรียม ประกาศเขต) ซึ่งนับเป็นกลุ่มป่าทั้งหมดของประเทศเพียง 19 กลุ่มป่าเท่านั้น นี่เป็นเกาะแห่งชีวิตที่สำคัญของชาติ และเป็นแหล่งรวมทรัพยากรพันธุ์พืชพันธุ์ สัตว์ ที่หาค่ามิได้ การพยายามแบ่งแยกเกาะเหล่านี้ให้แตกย่อยลงไปอีกเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำอย่างยิ่ง

พื้นที่อนุรักษ์ผืนใหญ่ในประเทศไทยจริงๆ แล้วมีน้อยมาก ที่สำคัญ เช่น เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรและห้วยขาแข้ง มีพื้นที่รวม กันถึง 3.6 ล้านไร่ เป็นแหล่งรวมรวมพืชและสัตว์ที่สำคัญจนได้รับการยกย่อง ให้เป็นมรดกโลก

การจัดให้มีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ขนาดใหญ่จึงมีความสำคัญมาก และดีกว่าการประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์ขนาดเล็กหลายแห่ง

การอนุรักษ์ความหลากหลายในป่าเขตร้อนของไทย

ถึงทุกวันนี้ยังมีคนตั้งคำถามอยู่เสมอว่าควรมีป่าไม้ในประเทศ
ไว้สักเท่าไร ควรมีป่าไม้กี่เปอร์เซ็นต์

คำตอบนี้มีอยู่สองแง่ คือ ในแง่ชีวภาพ และในแง่ทาง
สังคมการเมือง

ในแง่ชีวภาพนั้นได้พูดบ้างแล้วตั้งแต่ต้น คือเราต้องการ
ป่าไว้เพื่อประโยชน์ทางนิเวศวิทยา และเพื่อรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ
ส่วนในแง่สังคมการเมืองจะเหลือป่าไว้เท่าไรขึ้นอยู่กับความคิดของคนในสังคม
นั้นๆ ที่มองประโยชน์ของป่าในแง่ความงามและคุณธรรมด้านจิตใจที่เจ้าของ
ประเทศมีอยู่

ความงามของป่าเป็นคุณค่าที่มนุษย์ได้เห็น ได้สัมผัสความเป็น
ธรรมชาติ ส่วนในด้านคุณธรรมก็ยึดหลักว่าสิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีสิทธิที่จะ
มีชีวิตอยู่บนโลก และรวมถึงมนุษย์ คนยากจนด้วย เราต้องให้ป่ามีประโยชน์
ทางเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และสังคม อย่างสมดุล

ความนึกคิดในด้านคุณธรรมนั้นนับวันจะมีความสำคัญขึ้นมา
เช่น เราทราบว่าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้งเป็นที่อยู่อาศัยของควายป่าเพียง
แห่งเดียวที่เหลืออยู่ เราภูมิใจที่มีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่านี้ ทั้งๆ ที่คนส่วนใหญ่
ไม่ได้เห็นควายป่าเลย

ในขณะนี้ทั้งๆ ที่มีการวิจัยกันบ้าง แต่ก็ยังหาคำตอบไม่ได้ว่า ควรจะอนุรักษ์ป่าสักที่เปื้อนต้นตอของพื้นที่ประเทศจึงจะเหมาะสมที่สุด แต่ป่าธรรมชาติและป่าสมบูรณ์ที่เหลืออยู่เพียงเล็กน้อยในขณะนี้ก็เป็นสิ่งที่มีความค่ามาก สมควรที่จะรักษาไว้จนกว่าจะมีคำตอบเป็นตัวเลขที่แน่นอน

สำหรับมาตรการในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในป่าขอเสนอไว้ ดังนี้

ต้องรักษาป่าสมบูรณ์ที่เหลืออยู่ไว้ให้ได้

ป่าสมบูรณ์ที่มีอยู่ในขณะนี้ ไม่ว่าจะเป็นอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า หรือป่าสงวนแห่งชาติ ต้องได้รับการสนับสนุนให้มีการดำเนินงานที่จะรักษาป่าเหล่านี้ได้อย่างจริงจัง

เมื่อพิจารณาในแง่สังคมและการเมืองแล้ว การอนุรักษ์ป่าที่มีลักษณะเป็นเกาะอยู่ท่ามกลางการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ที่ยากจน มาตรฐานการครองชีพต่ำ และขาดแคลนทรัพยากรพื้นฐานโดยวิธีป้องกันปราบปรามแต่เพียงอย่างเดียวคงไม่ประสบความสำเร็จ ต้องใช้หลายๆ วิธีรวมกัน เพื่อลดความกดดันที่มีต่อป่าโดยให้คนดำรงชีพอยู่ได้มีอาหารพอเพียงต่อปากท้อง มิใช่ใช้สอยไม้ต้องเบียดเบียนจากป่าธรรมชาติและมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ ต้องหาวิธีให้เขาทราบว่าการอนุรักษ์ป่านั้นก็เป็นประโยชน์กับคนในท้องถิ่นด้วย

สำหรับประชาชนในสังคมโดยรวม ต้องการทางลดความต้องการใช้ไม้ให้น้อยลงให้ได้ หรือให้ประชาชนหันมาใช้ไม้ชนิดที่มีการผลิตได้ยั่งยืนกว่า เช่นหันมาใช้ไม้ยางพารา ซึ่งมีแหล่งผลิตได้ยั่งยืนกว่าไม้จากป่า เป็นต้น

ที่ผ่านมาการทำลายป่าเกิดจากนโยบายด้านเศรษฐกิจที่ขยายการผลิตจนทำให้สูญเสียทรัพยากรป่าไม้อย่างมากมาย ดังนั้น การอนุรักษ์ป่าไม้จึงขึ้นอยู่กับเปลี่ยนแปลงนโยบายด้านเศรษฐกิจของชาติอย่างมาก

สำหรับความร่วมมือในการอนุรักษ์ระหว่างประเทศก็ต้องมีด้วย ไม่ใช่ว่าอนุรักษ์ป่าในประเทศหนึ่ง แต่ไปทำลายป่าจากอีกประเทศหนึ่ง ต้องระลึกเสมอว่า ป่าสมบูรณ์ในโลกความจริงมีเหลือไม่มากนัก

อนุรักษ์ป่าที่ผ่านการทำไม้และป่าเสื่อมโทรม เราควรอนุรักษ์ป่าเหล่านี้ไว้เพื่อให้พื้นที่นี้ให้ผลผลิตที่ประชาชนสามารถเก็บหาใช้ประโยชน์ได้ในขณะเดียวกันก็ได้ฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพด้วย ความจริงเป็นเรื่องน่าศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างมากว่า ป่าเสื่อมโทรมเหล่านี้ควรทำอย่างไรจึงจะให้ผลผลิตยั่งยืนถาวรและเป็นการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพด้วย

การฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมอาจใช้วิธีการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติ โดยการจัดการร่วมกันระหว่างรัฐกับประชาชนก็ได้วิธีนี้ประสบความสำเร็จในประเทศอินเดียและเนปาล คือมีป่าเสื่อมโทรมหลายแห่งที่รัฐมอบอำนาจให้ชุมชนรักษาป่าและจัดการป่าของชุมชนเอง เมื่อชุมชนได้รับมอบหมายอำนาจดังกล่าวก็ช่วยกันดูแลปรากฏว่าป่าเสื่อมโทรมมีการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติเกิดขึ้นมากมาย

ความหลากหลายทางชีวภาพที่เพิ่มขึ้นด้วย

เมื่อมีการปลูกสร้างสวนป่า ควรระลึกลึกเสมอว่าสวนป่านอกจากช่วยลดความกดดันต่อป่าธรรมชาติแล้ว สวนป่าจะต้องช่วยรักษาความหลากหลายทางชีวภาพด้วย ทั้งนี้เพราะสวนป่าก็เป็นที่อยู่อาศัยของพืชและสัตว์ชนิดอื่น ในการสร้างสวนป่าเพื่อการอนุรักษ์ ควรปลูกต้นไม้ท้องถิ่นเป็นดีที่สุด ทั้งนี้เพราะทั้งพืชชั้นล่างและสัตว์ต่างๆ ได้วิวัฒนาการจนสามารถอยู่ร่วมกับต้นไม้ท้องถิ่นได้ดีกว่าอยู่กับต้นไม้ที่นำมาจากประเทศอื่น โดยทั่วไปแล้วเมื่อมีการปลูกสร้างสวนป่าก็มักหวังผลตอบแทนเร็วๆ จึงนิยมปลูกไม้โตเร็วจากต่างประเทศ ซึ่งมีผลกระทบต่อด้านนิเวศวิทยาตามมา จึงควรมองหาพันธุ์และชนิดต้นไม้ท้องถิ่นที่โตเร็วเพื่อแก้ไขปัญหา

จากการค้นคว้าวิจัยเมื่อกว่า 15 ปีที่แล้ว ที่ราชบุรี ได้มีการทดลองปลูกไม้โตเร็วจากประเทศต่างๆ หลายชนิด ภายหลังจากทดลอง 5 ปี พบว่าไม้ประยูซึ่งเป็นไม้ท้องถิ่นของเราโตเร็วกว่าไม้ที่นำมาจากต่างประเทศเสียอีก นอกจากนี้สวนป่าจะให้ผลทางนิเวศวิทยามากขึ้นเมื่อปลูกไม้หลายชนิดผสมกัน หรืออย่างน้อยก็มีแปลงปลูกไม้ชนิดต่างๆ เรียงกัน

ขณะนี้บริเวณที่เป็นป่าเสื่อมโทรมมักมีเอกชนเป็นเจ้าของ การส่งเสริมให้เอกชนปลูกสร้างสวนป่าซึ่งอาจปลูกโดยเอกชนเป็นรายบุคคลหรือโดยชุมชน นับว่ามีบทบาทสำคัญที่จะให้ผลผลิตตอบสนองต่อความต้องการใช้ไม้และลดแรงกดดันที่มีต่อป่าธรรมชาติได้อย่างดีทีเดียว

ส่งเสริมการเพาะปลูกแบบดั้งเดิม เช่น วนเกษตร ฯลฯ

การทำวนเกษตรนั้นมีหลายรูปแบบ เช่น การปลูกต้นไม้ผสมผสานกับพืชเกษตรหลายชนิด ปลูกต้นไม้เป็นแถวสลับกับพืชเกษตร การปลูกต้นไม้เป็นแนวกันลมหรือล้อมรอบรั้วบ้าน หรือรอบแปลงเกษตร ล้วนเป็นโอกาสนำต้นไม้ไปไถ่ไถนา และยังเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตอื่นเช่น นกชนิดต่างๆ และยังมีพืชล้มลุกหลายชนิดที่เติบโตอยู่ภายใต้ร่มเงาของต้นไม้ จึงเป็นการช่วยอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพได้ระดับหนึ่ง ถ้าหากหลายๆ บ้าน หลายๆ แห่ง ทำวนเกษตรแบบนี้ติดต่อกันไปจนถึงป่าธรรมชาติ ป่าเหล่านี้ก็เป็นเส้นทางอพยพของสิ่งมีชีวิตได้ดีทีเดียว

กระตุ้นการอนุรักษ์ในระดับท้องถิ่น

ในขณะนี้การใช้ประโยชน์ในที่ดินมีอยู่ 2 แบบ คือ บริเวณที่มีคนอยู่ กับบริเวณที่ของรัฐบาลซึ่งห้ามประชาชนเข้าใช้ประโยชน์โดยเด็ดขาดแต่รัฐบาลเองก็มีทรัพยากรและกำลังคนไม่เพียงพอ การรักษาทรัพยากรโดยวิธีนี้จากที่ผ่านมาก็คงเห็นกันแล้วว่าล้มเหลว

การใช้ประโยชน์จากที่ดินควรมีหลายรูปแบบลดหลั่นไปตามความมากน้อยในการอนุญาตให้ใช้ประโยชน์จากป่า กล่าวคือจากบริเวณที่บ่งกันห้ามใช้ประโยชน์อย่างเด็ดขาด ไปสู่บริเวณที่จำกัดการใช้ประโยชน์ เช่น อนุญาตให้เก็บหาผัก สมุนไพรและของป่าได้บ้าง ถัดไปเป็นบริเวณที่อนุญาตให้ตัดไม้ใช้สอยได้ ต่อจากนั้นก็เป็นบริเวณที่ปลูกสวนป่า พื้นที่เกษตร และที่ตั้งบ้านเรือน ในแต่ละส่วนอาจมีป่าธรรมชาติเหลือไว้เป็นหย่อมๆ เพื่อทำหน้าที่เป็น

เส้นทางอพยพ หรือกระจายพันธุ์พืชด้วย

การสร้างสิ่งจูงใจให้มีการอนุรักษ์ในท้องถิ่น ให้มีการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น เช่นการจัดป่าชุมชนหรือรัฐร่วมกับชุมชนจัดการป่า ล้วนเป็นการช่วยอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพได้ เพราะป่าเหล่านี้เป็นที่อยู่ของพืชและสัตว์หลายชนิด

ตัวอย่างเอกชนที่รักษาพื้นที่ของตนเองเพื่อการอนุรักษ์มีหลายแห่ง เช่น บ้านสูงจอม มาลัย และบ้านก พันธุ์เหือก ที่จังหวัดสุพรรณบุรี ได้อนุรักษ์นกยางไว้ หรือตามวัดวาอารามต่างๆ ที่อนุรักษ์นกปากห่าง ค้างคาว หรือจัดเขตอุทยานขึ้นเป็นป่าหรือในลำน้ำ ป่าของวัดหรือป่าช้าเหล่านี้ล้วนเป็นการช่วยอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ การศึกษาภูมิปัญญาของชาวบ้านและการอนุรักษ์ทรัพยากรทางพันธุกรรมของท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญที่ควรศึกษาเป็นอย่างยิ่ง และวิธีการเหล่านี้ควรรักษาไว้หรือปรับให้เข้ากับภาวะปัจจุบัน นอกจากสร้างสิ่งจูงใจต่างๆ ในระดับท้องถิ่นแล้วก็ควรดำเนินการลดแรงกดดันที่มีต่อระบบนิเวศธรรมชาติ โดยใช้ที่ดินที่เพาะปลูกให้มีประสิทธิภาพ โดยเพิ่มผลผลิตและสร้างความเป็นธรรมให้ประชาชนรู้จักทำมาหากินแบบยั่งยืน จะได้ไม่ทำลายป่าธรรมชาติที่มีเหลืออยู่เพียงเล็กน้อยในขณะนี้ ป่าชุมชนก็เป็นกิจกรรมหนึ่งในปัจจุบันที่ได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับสังคมไทยในชนบทมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และฟื้นฟูระบบนิเวศที่มีประสิทธิภาพมากอย่างหนึ่ง มีตัวอย่างดีๆ อยู่ทั่วประเทศในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา มีผลดีกับป่า และมีผลดีกับคน

สงครามแย่งชิงพันธุกรรม : เรียนรู้จากกรณีข้าวหอมมะลิ
โดย บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์

สงครามแย่งชิงพันธุกรรม : เรียนรู้จากกรณีข้าวหอมมะลิ

บัณฑิต เศรษฐศิริโรดม

การปรับปรุงพันธุ์ข้าวหอมมะลิของไทยโดยนักวิจัยในประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางและได้สร้างความรู้สึกร่วมในการวางแผนพันธุ์ข้าวไทย และทำให้เกิดความเป็นห่วงเป็นใยต่อผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อชาวไทยในอนาคตถึงแม้จะเป็นปัญหาแต่กรณีข้าวหอมมะลิก็มีคุณประโยชน์ โดยเฉพาะในการสร้างการเรียนรู้ให้แก่สังคมไทยในประเด็นปัญหาที่ซับซ้อนดังเช่นการแย่งชิงทรัพยากรพันธุกรรม อันจะนำไปสู่การสร้างความตระหนักและความตื่นตัวที่จะป้องกันปัญหานี้อย่างเป็นระบบต่อไป

1. ความหลากหลายทางพันธุกรรมของข้าวไทยและความสำคัญ

พื้นที่ป่าเขตร้อนมีอยู่เพียงไม่ถึงร้อยละ 7 ของพื้นที่ดินของโลก แต่มีความหลากหลายทางชีวภาพอยู่ถึงร้อยละ 60-70 ของทั้งโลก และถ้าคิดรวมความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหมดแล้วจะมีอยู่ถึงกว่าร้อยละ 90 ของทั้งหมดที่มีอยู่ในโลก เป็นฐานชีวิตและฐานทางเศรษฐกิจที่มนุษย์ได้อาศัยพึ่งพิงใช้ประโยชน์มาเป็นเวลานาน เฉพาะในด้านอุตสาหกรรมยา ข้อมูลในรายงานประจำปี 1999 ของ UNDP ระบุว่ายาที่ผลิตจากทรัพยากรพืชมีมูลค่าการขายในตลาดมากกว่า 40,000 ล้านดอลลาร์ต่อปี¹

¹ UNDP 1999 *Human Development Report*

ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวในประเทศไทย เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นภาพชัดเจนของความสำคัญของทรัพยากรชีวภาพที่มีอยู่ในประเทศเขตร้อน จากการรวบรวมพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของไทยพบว่า มีพันธุ์ข้าวที่แตกต่างหลากหลายอยู่ถึง 5,928 ชื่อ และจากจำนวนข้าวป่าที่มีในโลกทั้งหมด 21 ชนิด พบว่ามีอยู่ในประเทศไทยถึง 5 ชนิด โดย 2 ชนิดเป็นบรรพบุรุษของข้าวปลูกเอเชีย² ข้าวป่าจัดเป็นแหล่งพันธุกรรมข้าวอย่างดีที่สุดที่นักปรับปรุงพันธุ์นำมาใช้ในการพัฒนาและปรับปรุงพันธุ์ข้าว ให้มีคุณสมบัติตามที่ต้องการ เช่น ความต้านทานโรคและแมลง ความต้านทานต่อสภาพแวดล้อมที่ผิดปกติ เพิ่มผลผลิต เพิ่มคุณภาพ ฯลฯ

พันธุ์ข้าวชาวดอกมะลิ 105 ของไทยนั้นรู้จักกันในนามข้าวหอมมะลิ (Jasmine Rice หรือ Thai Jasmine Rice) เป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่ได้จากการรวบรวมพันธุ์มาจากจังหวัดฉะเชิงเทราในปี พ.ศ. 2488 มีการประกาศเป็นพันธุ์ข้าวรับรองและเริ่มแนะนำส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2502 ต่อมาในปี 2504 ได้ส่งพันธุ์ไปอนุรักษ์ไว้ที่สถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (International Rice Research Institute : IRRI) ประเทศ ฟิลิปปินส์ เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันในการพัฒนาข้าวให้ได้ผลผลิตสูงและคุณภาพดี

ข้าวมีความสำคัญทั้งในเชิงเศรษฐกิจและวัฒนธรรมต่อประเทศไทย ในทางเศรษฐกิจ ประเทศไทยส่งออกข้าวนำเงินตราเข้าประเทศปีละกว่า 6-7 หมื่นล้านบาท ในเชิงวัฒนธรรม ข้าวมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทย เกี่ยวโยงสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับรากฐานวัฒนธรรมและประเพณีของชาวไทยมาตั้งแต่โบราณกาล

² สงกรานต์ จิตราการ 2544 ความหลากหลายทางชีวภาพของข้าวในไทย เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการข้าวแห่งชาติ กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

2. กรณีตัวอย่างการแย่งชิงพันธุกรรมและชื่อเสียงพันธุ์ข้าวในเขตร้อน

การแย่งชิงพันธุ์ข้าวหอมมะลิมีใช้กรณีแรกของปัญหาโจรสลัดทางชีวภาพ ตัวอย่างที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้นี้อยู่มากมาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเครื่องหมายการค้า “ข้าวจัสมาดิ” หรือเรื่องสิทธิบัตร “ข้าวบัสมาดิ” “ขมิ้นชัน” “สะเคา” ฯลฯ

กรณีข้าวจัสมาดิ

เมื่อประมาณปี 2541 บริษัทค้าข้าวในสหรัฐแห่งหนึ่ง ได้จดทะเบียนเครื่องหมายการค้า “จัสมาดิ” (JASMATI) เพื่อใช้กับสินค้าข้าวที่บริษัทนำออกจำหน่าย ซึ่งการกระทำเช่นนี้ทำให้ผู้บริโภคเกิดความสับสนหลงผิดได้ว่า ข้าวที่จำหน่ายภายใต้เครื่องหมายการค้าดังกล่าวเป็นข้าวลูกผสมระหว่างข้าวหอมมะลิ (Jasmine Rice) กับข้าวบาสมาดิ (Basmati Rice) ของอินเดีย ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวที่มีคุณลักษณะและคุณภาพที่ดีเยี่ยมสองสายพันธุ์ของโลก

กรณีนี้มิได้เป็นกรแย่งชิงพันธุกรรมพืช หากแต่เป็นการแอบอ้างอาศัยประโยชน์จากชื่อเสียงของพันธุ์ข้าวของประเทศเขตร้อน ทำให้ผู้บริโภคเข้าใจผิดเกี่ยวกับตัวสินค้า จากการสำรวจความคิดเห็นของผู้บริโภคโดยสำนักงานทูตพาณิชย์ไทยในกรุงวอชิงตันพบว่า ผู้บริโภคจำนวนหนึ่งเกิดความสับสนหลงผิดเช่นนั้น รัฐบาลอินเดียได้ดำเนินการฟ้องร้องเพิกถอนเครื่องหมายการค้าดังกล่าว และประสบความสำเร็จในหลายประเทศรวมทั้งในประเทศกรีซและอังกฤษ ในส่วนของประเทศไทย คณะรัฐมนตรีได้มีมติในเดือนมกราคม 2543 มอบหมายให้กระทรวงพาณิชย์ยื่นร้องทุกข์กับคณะกรรมการ

การค้ากลางของสหรัฐฯ ตามกฎหมายว่าด้วยการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรม (Federal Trade Commission Act) เนื่องจากการกระทำของบริษัทดังกล่าวได้สร้างความสับสนแก่ผู้บริโภค และเป็นการกระทำที่ไม่เป็นธรรมต่อผู้ส่งออกข้าวไทย

กรณีข้าวบาสมาดิ

ข้าวบาสมาดิเป็นพันธุ์ข้าวคุณภาพที่มีชื่อเสียง และปลูกกันมาอย่างยาวนานในประเทศอินเดียและปากีสถาน ต่อมาได้มีการนำข้าวพันธุ์นี้ไปพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ในประเทศสหรัฐฯ โดยบริษัทเอกชนแห่งหนึ่ง และบริษัทดังกล่าวได้จดสิทธิบัตรพันธุ์พืชที่พัฒนาขึ้นทั้งในประเทศสหรัฐฯ และในประเทศอื่นที่เป็นตลาดสำคัญของข้าวบาสมาดิ

เนื่องจากตระหนักในความสำคัญของพันธุ์กรรมข้าว รัฐบาลอินเดียได้ติดตามฟ้องร้องให้เพิกถอนสิทธิบัตรที่ออกให้สำหรับพันธุ์ข้าวดังกล่าว ซึ่งในที่สุดสำนักงานสิทธิบัตรสหรัฐฯ ก็ได้เพิกถอนข้อถือสิทธิในสิทธิบัตรนี้เป็นจำนวน 13 รายการ จากจำนวนข้อถือสิทธิทั้งหมด 20 รายการ นอกจากนี้ยังปรากฏว่า บริษัทผู้ทรงสิทธิบัตรได้ขอถอนข้อถือสิทธิไปเองอีก 4 รายการ

กรณีข้าวขาวดอกมะลิ 105

กรณีที่กำลังเกิดขึ้นนี้ เป็นการดำเนินงานวิจัยเพื่อปรับปรุงพันธุ์ข้าวหอมมะลิไทยในสหรัฐฯ ภายใต้โครงการชื่อ “The Stepwise Program for Improvement of Jasmine Rice for the United States” ซึ่งเป็นโครงการของกระทรวงเกษตรแห่งสหรัฐอเมริกา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

การพัฒนาสายพันธุ์ข้าวหอมมะลิให้สามารถเพาะปลูกได้ในประเทศสหรัฐอเมริกา เพื่อเป็นการแข่งขันกับข้าวหอมมะลินำเข้าจากประเทศไทยและเพื่อเพิ่มศักยภาพการแข่งขันของอุตสาหกรรมข้าวของสหรัฐฯ โครงการนี้มี ดร. เจ. นีด รุทเกอร์ จากศูนย์วิจัยข้าวแห่งชาติเดลต้าเปอร์ (Dale Bumpers) เป็นผู้อำนวยการโครงการ โดยมีสถาบันวิจัยอีก 2 แห่ง เข้าร่วมในโครงการ ได้แก่ ศูนย์วิจัยและการศึกษาเอฟเวอร์เกตต มหาวิทยาลัยฟลอริดา ซึ่งมี ดร. คริส เตเรน เป็นผู้อำนวยการ และศูนย์วิจัยและส่งเสริมพันธุ์ข้าว มหาวิทยาลัยอาร์คันซอส์ ที่มี ดร. เจมส์ กิบบอนส์ เป็นผู้อำนวยการ

วิธีการปรับปรุงพันธุ์ข้าวของโครงการฯ นี้คือ

- นำข้าวขาวดอกมะลิ 105 มาฉายรังสีเพื่อให้เกิดการกลายพันธุ์ เป็นพันธุ์ข้าวหอมมะลิที่มีคุณสมบัติตามที่ต้องการ คือ เป็นพันธุ์ข้าวไม่ไวแสง และมีต้นเตี้ย อันจะสามารถเพาะปลูกได้ในสภาพภูมิอากาศของประเทศสหรัฐฯ โดยยังคงคุณสมบัติความหอมและความนุ่มไว้เช่นเดิม

- นำข้าวขาวดอกมะลิ 105 มาผสมกับข้าวพันธุ์จัสมิน 85 เพื่อให้ได้พันธุ์ข้าวผสมที่มีลักษณะตามต้องการ โดยข้าวพันธุ์จัสมิน 85 นั้น เป็นพันธุ์ข้าวที่เกิดจากการผสมระหว่างพันธุ์ IR262 กับพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105

ข้อเท็จจริงไม่เป็นที่แน่ชัดว่า โครงการวิจัยฯ นี้ได้เริ่มขึ้นตั้งแต่เมื่อใด เพราะผู้ร่วมวิจัยในโครงการให้ข้อมูลแตกต่างกัน แต่ค่อนข้างแน่ใจได้ว่าในขณะนี้การดำเนินโครงการนี้ยังไม่ประสบความสำเร็จอย่างไรก็ตามโครงการวิจัยได้

ทำให้เกิดความวิตกกังวลว่า เมื่อมีการพัฒนาข้าวมะลิสายพันธุ์ใหม่ได้สำเร็จจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อตลาดข้าวของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมีการนำเอาพันธุ์ข้าวหอมมะลิปรับปรุงไปขอรับสิทธิบัตรหรือจดทะเบียนตามกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช ก็จะก่อให้เกิดผลกระทบที่ร้ายแรงตามมา

3. ผลกระทบที่อาจเกิดจากโครงการวิจัยพันธุ์ข้าวหอมมะลิของสหรัฐฯ

อาจจำแนกผลกระทบที่จะเกิดขึ้นออกได้เป็น 3 กรณี ดังนี้

3.1 ผลกระทบจากข้าวหอมมะลิปรับปรุงพันธุ์

ถ้าโครงการวิจัยนี้นำไปสู่การผลิตพันธุ์ข้าวหอมมะลิที่สามารถเพาะปลูกได้ดีในประเทศสหรัฐฯ ข้าวพันธุ์ใหม่ที่ได้จะกลายเป็นคู่แข่งสำคัญของข้าวไทย โดยจะเป็นคู่แข่งทั้งในตลาดสหรัฐฯและในประเทศอื่น เนื่องจากโครงการวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อสร้างศักยภาพการแข่งขันของอุตสาหกรรมข้าวสหรัฐฯ

3.2 ผลกระทบจากการขอรับสิทธิบัตรข้าวหอมมะลิปรับปรุงพันธุ์

ตามกฎหมายสหรัฐฯ ผลงานการปรับปรุงพันธุ์พืชมีฐานะเป็นทรัพย์สินทางปัญญาที่อาจขอรับการคุ้มครองได้ แม้ว่าพันธุ์ข้าวนั้นจะปรับปรุงมาจากพันธุ์พืชที่ได้ไปโดยการละเมิดกฎหมายไทยก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจากสหรัฐฯ ไม่มีกฎหมายรับรองสิทธิในพันธุ์พืชทั่วไป ดังเช่นพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 คงมีแต่กฎหมายที่คุ้มครองสิทธิในผลงานการปรับปรุงพันธุ์พืชใหม่เท่านั้น

ถ้ามีการขอรับสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา ไม่ว่าจะเป็น สิทธิบัตรหรือสิทธิของนักปรับปรุงพันธุ์พืช พันธุ์ข้าวหอมมะลิปรับปรุงพันธุ์จะ กลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคลของนักวิจัยหรือสถาบันวิจัยซึ่งจะทำให้ผู้ทรงสิทธิ สามารถผูกขาดการปลูก การจำหน่าย การนำเข้าและส่งออกผลผลิตของข้าว พันธุ์ดังกล่าว และผู้ทรงสิทธิอาจฟ้องร้องผู้นำเข้าหรือผู้จำหน่ายข้าวหอมมะลิ ไทยในสหรัฐว่าละเมิดสิทธิตามสิทธิบัตร ถึงแม้ว่าการละเมิดสิทธิผูกขาดจะ ต้องเป็นกรณีที่ข้าวหอมมะลินำเข้าไปขายนั้นเป็นข้าวพันธุ์เดียวกับข้าวพันธุ์ ที่มีการจดทะเบียนสิทธิ ซึ่งแม้ผู้นำเข้าข้าวหอมมะลิของไทยสามารถที่จะ พิสูจน์ถึงความแตกต่างของข้าวทั้งสองพันธุ์ได้ก็ตาม แต่การพิสูจน์ข้อเท็จจริง ดังกล่าวจะต้องกระทำในศาลเท่านั้น อันหมายความว่าได้มีฟ้องร้องดำเนินคดี กับผู้นำเข้าข้าวไทยแล้ว ซึ่งไม่ว่าผลของคดีจะเป็นเช่นไร ก็จะมีผลกระทบต่อตลาด และชื่อเสียงของข้าวไทยเป็นอย่างมาก

ข้อกังวลเกี่ยวกับสิทธิบัตรพันธุ์ข้าวนี้ หากได้เป็นความวิตกกังวลที่ เกินไปกว่าความเป็นจริงไม่ทั้งนี้เพราะมีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าทั้งตัวผู้อำนวยการ โครงการวิจัยนี้และมหาวิทยาลัยอาร์คันซอสต์ต่างก็เคยขอรับสิทธิบัตรพันธุ์พืชมา แล้วหลายคำขอ

3.3 ผลกระทบจากการจดทะเบียนเครื่องหมายการค้า

ในการจำหน่ายข้าวพันธุ์ที่มีการปรับปรุงนั้น ผู้ประกอบธุรกิจ อาจดำเนินการจดทะเบียนเครื่องหมายการค้าโดยใช้ถ้อยคำที่มีข้อความแสดงถึง ข้าวหอมมะลิ เช่น “US Jasmine Rice” หรือคำอื่นๆ ที่มีความหมายในทำนอง เดียวกัน ซึ่งจะเป็นการประกาศและสื่อความหมายให้ผู้บริโภคเข้าใจว่าข้าวที่

จำหนายนั่นคือข้าวหอมมะลิ ทั้งนี้ไม่ปรากฏจากข้อเท็จจริงว่าผู้ส่งออกข้าวไทยหรือรัฐบาลไทยได้เคยขอจดทะเบียนเครื่องหมายการค้า “Thai Jasmine Rice” มาก่อน ดังนั้น ถ้ามีการจดทะเบียนเครื่องหมายการค้า “US Jasmine Rice” หรือชื่ออื่นในทำนองคล้ายกัน ก็จะมีผลกระทบต่อชื่อเสียงของข้าวไทยและต่อความสามารถทางการแข่งขันของข้าวไทย และยังอาจตัดสิทธิที่ผู้ประกอบการกิจเกี่ยวกับข้าวไทยที่จะใช้คำว่า “Jasmine Rice” อีกด้วย

4. จากมรดกร่วมกันของมวลมนุษยชาติมาสู่ความเป็นทรัพย์สินสมบัติที่หวงกันไว้

ในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ 3 ประการที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ผลรวมของการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดเป็นมูลเหตุที่นำไปสู่ความยุ่งยากซับซ้อนของปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรพันธุกรรมในการแสวงหาแนวทางและกำหนดมาตรการเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของประเทศ จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจเรื่องราวในภาพรวมเสียก่อน

4.1 การเปลี่ยนแปลงของระเบียบโลก

หากมองย้อนไปในอดีตทวียุคได้หลักการที่ยึดถือมาโดยตลอดว่า “ทรัพยากรพันธุกรรมเป็นสมบัติร่วมกันของมนุษยชาติ” ก็จะเห็นภาพการเคลื่อนย้ายโดยเสรีของพันธุกรรมพืชและสัตว์ จากประเทศหนึ่งไปสู่ประเทศหนึ่ง หรือจากทวีปหนึ่งไปยังอีกทวีปหนึ่ง เพื่อนำไปปลูกและพัฒนาปรับปรุงให้ได้พันธุ์ที่มีคุณภาพดียิ่งขึ้น หรือให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมใหม่ เมื่อได้เป็นพันธุ์ใหม่ผู้คนในประเทศถิ่นกำเนิดดั้งเดิมก็อาจนำเอาพันธุ์ใหม่ที่ได้กลับไปปลูกใน

ถิ่นเดิมอีก ซึ่งในขณะนั้นการแลกเปลี่ยนพันธุกรรมได้เป็นไปอย่างเสรีทั้งในระหว่างนักปรับปรุงพันธุ์และเกษตรกร

สำหรับประเทศไทย ได้เคยมีการนำเอาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์จากต่างถิ่นเข้ามาใช้ประโยชน์มากมาย และในปัจจุบันพืชและสัตว์เหล่านั้นก็ได้กลายมาเป็นสินค้าและผลผลิตที่สร้างรายได้ให้แก่ประเทศ เช่น ยางพารา กาแฟ มะเขือเทศ พริก มะละกอ ข้าว ฯลฯ แต่ในทางกลับกัน ก็มีการนำเอาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์จากประเทศไทยไปปลูกและใช้ประโยชน์ในประเทศอื่นด้วย

การเข้าถึง การเคลื่อนย้าย การแลกเปลี่ยน และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพันธุกรรมโดยเสรีเช่นนี้เป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนารับปรุงพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่มีคุณภาพดีจำนวนมากทั้งที่เป็นการปรับปรุงพันธุ์โดยนักวิจัยและเกษตรกร ทำให้เกิด “ความมั่นคงทางอาหารของโลก” มาจนถึงทุกวันนี้

การเปลี่ยนแปลงหลักการ จากหลักการเดิมที่ว่า “ทรัพยากรพันธุกรรมเป็นสมบัติร่วมกันของมนุษยชาติ” ได้เกิดขึ้นเมื่อมีการจัดทำ “ความตกลงระหว่างประเทศว่าด้วยการคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่” (International Convention for the Protection of New Varieties of Plants) หรือที่รู้จักกันทั่วไปในชื่อว่า อนุสัญญาอุพูฟ (UPOV Convention) ในปี 1961 ความตกลงระหว่างประเทศนี้ได้รับรองสิทธิในทรัพย์สินเหนือทรัพยากรพันธุกรรมพืชขึ้นเป็นครั้งแรกแต่เนื่องจากจำนวนประเทศสมาชิกของอนุสัญญานี้มีไม่มากนัก หลักการใหม่นี้จึงยังไม่เป็นที่ตระหนักรับรู้กันอย่างกว้างขวางเท่าใดนัก

ต่อมาในปี ค.ศ. 1991 องค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้มีมติให้เปลี่ยนหลักการใน “ความตกลงระหว่างประเทศว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมพืช” (International Undertaking on Plant Genetic Resources: IUPGR) จากหลักการที่ว่า “ทรัพยากรพันธุกรรมพืชเป็นมรดกร่วมกันของมนุษยชาติ” มาเป็นการรับรอง “สิทธิอธิปไตยของรัฐเหนือทรัพยากรพันธุกรรม” และในปีถัดมา ได้มีการจัดทำความตกลงระหว่างประเทศขึ้นอีกฉบับหนึ่ง คือ “อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ” (Convention on Biological Diversity) ซึ่งอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพได้กำหนดหลักการที่สอดคล้องกับหลักการในความตกลงขององค์การเอฟโอไอว่า “รัฐมีสิทธิอธิปไตยเหนือทรัพยากรชีวภาพ” ซึ่งหมายความว่า รัฐต่างๆ มีสิทธิอธิปไตยที่จะจัดระเบียบควบคุมการเข้าถึง และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพภายในเขตแดนของรัฐ ภายใต้กฎหมายภายในของแต่ละประเทศ

ดังนั้น นับตั้งแต่เดือนธันวาคม ค.ศ. 1993 ซึ่งเป็นวันที่อนุสัญญาฯ นี้มีผลบังคับใช้เป็นต้นมา ถือได้ว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในหลักกฎหมายระหว่างประเทศเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและทรัพยากรพันธุกรรม โดยการแลกเปลี่ยนพันธุกรรมไม่อาจกระทำได้อย่างเสรีอีกต่อไป พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และจุลชีพที่อยู่ในอาณาเขตของประเทศใด ก็ถือว่าเป็นทรัพย์สินของประเทศนั้น แม้ว่าทรัพยากรชีวภาพเหล่านั้นจะมีถิ่นกำเนิดดั้งเดิมจากประเทศอื่นหรือทวีปอื่นก็ตาม (ดังนั้นไม่ต้องไปวิตกกังวลว่า ประเทศไทยจะถูกเรียกร้องให้ส่งพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่เอามาก่อนปี ค.ศ. 1993 กลับไปยังต่างประเทศ) การจะนำไปปรับปรุงพันธุ์หรือใช้ประโยชน์ใดๆ ต้องมีการขออนุญาตจากรัฐ รวมทั้งมีการทำความตกลงแบ่งปันผลประโยชน์กัน

แต่มีข้อสังเกตว่า ประเทศสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นผู้นำทางด้านเทคโนโลยีชีวภาพและเทคโนโลยีการปรับปรุงพันธุ์ ได้ปฏิเสธหลักการ “สิทธิอธิปไตยของรัฐเหนือทรัพย์สินทางชีวภาพ” มาโดยตลอด และไม่ยอมให้สัตยาบันเข้าเป็นภาคีของอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ด้วยเหตุที่ว่า การรับรองหลักการดังกล่าวจะเป็นอุปสรรคต่อการศึกษาค้นคว้า และการพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพของสหรัฐ

4.2 การขยายการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาไปสู่สิ่งมีชีวิต

ระบบสิทธิบัตรเป็นระบบกฎหมายที่คุ้มครองสิทธิของผู้ประดิษฐ์ เพื่อเป็นการตอบแทนและสร้างแรงจูงใจให้มีการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ผู้ที่เป็นเจ้าของสิทธิบัตรหรือที่เรียกกันว่าผู้ทรงสิทธิจะมีสิทธิแต่เพียงผู้เดียวในการผลิต จำหน่าย ใช้ นำเข้า และส่งออกผลิตภัณฑ์ที่ได้จากการประดิษฐ์ที่ได้ขอรับสิทธิบัตรไว้ บุคคลอื่นจะกระทำการดังกล่าวโดยปราศจากความยินยอมของผู้ทรงสิทธิมิได้ ในทางกฎหมายสิทธิของผู้เป็นเจ้าของสิทธิบัตรจึงเป็นสิทธิเด็ดขาด (exclusive right) หรือเป็นสิทธิผูกขาด (monopolistic right) ตามความหมายในทางเศรษฐศาสตร์

หลักเกณฑ์ทั่วไปของการขอรับสิทธิบัตรมีอยู่ 3 ประการ คือ

(1) ต้องเป็นการประดิษฐ์ขึ้นใหม่ (2) มีขั้นการประดิษฐ์ที่สูงขึ้น และ (3) สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในทางอุตสาหกรรม ดังนั้น ในกรณีการนำการประดิษฐ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตไปขอรับสิทธิบัตร จึงมีความยากหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นในความยากในเทคนิคการประดิษฐ์ หรือความยากลำบากในการเขียนบรรยายรายละเอียดของสิ่งมีชีวิตในคำขอรับสิทธิบัตร นอกจากนี้ ยังมีปัญหาเกี่ยวกับข้อถกเถียงถึงความเหมาะสมและผลกระทบ เนื่องจากพืชและสัตว์

เกี่ยวข้องกับปัจจัยพื้นฐานสี่ประการของการดำรงชีพของมนุษย์ โดยเป็นทั้งอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค การให้สิทธิผูกขาดแก่ผู้ทรงสิทธิตามระบบสิทธิบัตร จึงอาจก่อให้เกิดผลกระทบอย่างกว้างขวางต่อสังคมตั้งนั้นในยุคเริ่มต้นของกฎหมายสิทธิบัตรศาสตร์และสำนักงานสิทธิบัตรของประเทศต่างๆ จึงมักมีคำสั่งปฏิเสธคำขอรับสิทธิบัตรที่เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตมาโดยตลอด

จุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตได้เริ่มขึ้นในปี ค.ศ. 1980 เมื่อศาลสูงสุดของสหรัฐอเมริกาได้มีคำตัดสินในคดี Diamond & Chakrabarty สรุปได้ว่า กฎหมายสิทธิบัตรของสหรัฐเปิดโอกาสให้มีการคุ้มครอง “สิ่งใดๆ ก็ตามที่อยู่ภายใต้ดวงอาทิตย์ ซึ่งทำขึ้นโดยมนุษย์” ซึ่งได้กลายเป็นบรรทัดฐานของการคุ้มครองในสิ่งมีชีวิตทั้งในสหรัฐและในประเทศอื่น

ต่อมา การคุ้มครองสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตได้ถูกยอมรับเป็นกฎเกณฑ์ระหว่างประเทศอย่างเป็นทางการ ในปี 1995 เมื่อมีการจัดทำ “ความตกลงว่าด้วยสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า” (Agreement on Trade-related Aspects of Intellectual Property Rights) หรือความตกลงทริปส์ (TRIPS) ภายใต้อองค์การการค้าโลก ซึ่งปัจจุบันมีสมาชิกทั้งหมด 142 ประเทศ รวมทั้งประเทศไทย

สาระสำคัญของความตกลงทริปส์ ในส่วนที่เกี่ยวกับการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาในสิ่งมีชีวิต ปรากฏอยู่ในข้อ 27.3 (บี) ดังนี้

- ประเทศสมาชิกต้องจัดให้มีสิทธิบัตรในสิ่งต่อไปนี้ คือ จุลชีพกรรมวิธีซึ่งไม่ใช่วิธีการทางชีววิทยา³ และกรรมวิธีทางจุลชีววิทยา
- ประเทศสมาชิกอาจไม่ให้สิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตต่อไปนี้ คือ พืช สัตว์ กรรมวิธีทางชีววิทยาที่จำเป็นสำหรับการผลิตพืชหรือสัตว์ ซึ่งการจะให้สิทธิบัตรหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของประเทศสมาชิก
- ประเทศสมาชิกต้องให้ความคุ้มครองสำหรับ “พันธุ์พืช” โดยอาจคุ้มครองโดย (1) ระบบสิทธิบัตร (2) ระบบกฎหมายเฉพาะที่มีประสิทธิภาพ (effective sui generis system) หรือ (3) โดยทั้งสองระบบร่วมกัน

ในการเจรจาทบทวนความตกลงทริปส์ ซึ่งได้เริ่มเจรจามาตั้งแต่ปี 1999 และขณะนี้ยังไม่มีข้อยุตินั้น สหรัฐฯทำที่เป็นทางการอย่างชัดเจนที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงบทบัญญัติในข้อ 27.3 (บี) โดยต้องการจะให้สิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตทุกชนิดโดยไม่มีข้อยกเว้นโดยเจตนาของสหรัฐฯดังกล่าวมาตั้งแต่เมื่อมีการเจรจาจัดทำความตกลงทริปส์สาเหตุที่สหรัฐฯต้องยินยอมประนีประนอมยอมให้มีข้อยกเว้นในข้อ 27.3 (บี) ก็เนื่องจากในขณะนั้นสหภาพยุโรปมีเจตนาอยู่ข้างเดียวกับประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายที่ต่อต้านการให้สิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิต

³ สำนักงานสิทธิบัตรยุโรป ใช้แนวพิจารณาว่ากรรมวิธีซึ่งไม่ใช่วิธีการทางชีววิทยา คือ กรรมวิธีที่มีการแทรกแซงของมนุษย์ และการแทรกแซงนั้นมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดผลสุดท้ายที่จะเกิดขึ้น ตามแนวพิจารณานี้ กรรมวิธีที่อาจอับสิทธิบัตรได้ก็เช่น กรรมวิธีการตัดแต่งพันธุกรรมสิ่งมีชีวิต เป็นต้น

4.3 ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีชีวภาพสมัยใหม่

ในอดีต ปัญหาเบื้องต้นของการคุ้มครองสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตก็คือปัญหาข้อพิจารณาว่าสิ่งมีชีวิตถือเป็นการประดิษฐ์หรือเป็นเพียงการค้นพบ ข้อถกเถียงและการตีความในประเด็นนี้เป็นไปอย่างกว้างขวาง และมีแนวทางที่แตกต่างกันไปทั้งในสหรัฐและยุโรป

อย่างไรก็ตาม ด้วยพัฒนาการที่ก้าวหน้าของเทคโนโลยีชีวภาพสมัยใหม่ โดยเฉพาะด้านพันธุวิศวกรรมและพันธุศาสตร์ระดับโมเลกุล ปัญหานี้ดูเหมือนจะยุติลง โดยถือວ່านักประดิษฐ์สามารถนำเทคโนโลยีมาสร้างเสริมตกแต่งสิ่งมีชีวิต เพื่อให้มีคุณสมบัติครบถ้วนตามหลักเกณฑ์การขอรับสิทธิบัตร เช่น นำยีนจากปลาในทะเลลึกเขตนานามาตัดต่อใส่เข้าไปในต้นพืช เพื่อให้พืชทนทานต่ออากาศหนาว และสามารถเพาะปลูกในสภาพภูมิอากาศหนาวเย็นได้ หรือนำยีนจากแบคทีเรียที่ผลิตโปรตีนที่มีความเป็นพิษต่อแมลงไปใส่ไว้ในต้นพืช เพื่อให้พืชมีคุณสมบัติต้านทานแมลงศัตรูพืชบางชนิด เมื่อแมลงชนิดนั้นกินพืชเข้าไปก็จะได้รับโปรตีนที่เป็นพิษต่อแมลง ทำให้แมลงตายได้ เป็นต้น

ดังนั้น เทคโนโลยีชีวภาพสมัยใหม่จึงเปรียบเสมือนเครื่องมือที่ทรงประสิทธิภาพที่ช่วยเสริมให้เกิดการขอรับสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตอย่างกว้างขวาง และไร้ขีดจำกัด ในประเทศสหรัฐอเมริกาในปัจจุบัน ได้มีการขอรับสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตกันอย่างกว้างขวางหลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นสิทธิบัตรพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ สารสกัดจากพืชหรือสัตว์ ลำดับของยีน รวมทั้งยีนของพืช สัตว์ และมนุษย์ มีข้อมูลว่า ในระหว่างปี ค.ศ. 1990-1995 ในทุกประเทศทั่วโลก มีการออกสิทธิบัตรสำหรับการประดิษฐ์เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตเป็นจำนวนถึง 25,000 ฉบับ

จากจำนวนนี้ ร้อยละ 37 เป็นสิทธิบัตรการประดิษฐ์ที่คิดค้นขึ้นในสหรัฐ ร้อยละ 37 จากญี่ปุ่น ร้อยละ 19 จากสหภาพยุโรป และที่เหลืออีกร้อยละ 7 คิดค้นในประเทศอื่นๆ ซึ่งรวมถึงในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหมด⁴

นอกจากนี้ ยังมีความเป็นไปได้ว่า เทคโนโลยีชีวภาพสมัยใหม่ จะส่งเสริมให้เกิดการกระทำโจรสลัดทางชีวภาพมากยิ่งขึ้น เนื่องจากนักวิจัยสามารถตัดแต่งหรือใส่ยีนที่จำเพาะเจาะจงเข้าไปในโครโมโซมของสิ่งมีชีวิต เพื่อให้สิ่งมีชีวิตมีลักษณะตามต้องการ หรือเพื่อปลูกหรือเลี้ยงในสภาพแวดล้อมใหม่ได้ง่ายมากยิ่งขึ้น

5. บทส่งท้าย

การเปลี่ยนแปลงทั้งหมดที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงของระเบียบกติกาโลก การขยายความคุ้มครองสิทธิบัตรไปสู่สิ่งมีชีวิต และความก้าวหน้าของเทคโนโลยีชีวภาพสมัยใหม่ ล้วนแต่เป็นมูลเหตุสำคัญที่นำมาสู่ปัญหาความยุ่งยากที่ประเทศไทยกำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้ สังคมไทยจำเป็นต้องร่วมกันทำความเข้าใจถึงบริบทและภาพรวมของปัญหา ปรับเปลี่ยนวิถีคิดและวิธีการจัดการ ให้เท่าทันและสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ต้องคิดในเชิงรุกมากขึ้น คิดในเชิงป้องกันรักษามูลประโยชน์ของประเทศชาติมากยิ่งขึ้น กรอบกติการะเบียบโลกใหม่บีบบังคับให้เราต้องคิดเช่นนั้น มิฉะนั้นเราจะต้องตกอยู่ในสภาพถูกเขาเปรียบอยู่ต่อไป

⁴ UNDP 1999 *Human Development Report*

ในช่วงทศวรรษนี้ เป็นที่ชัดเจนว่าปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร
พันธุกรรมจากประเทศเขตร้อน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประเทศที่ยากจนด้วยทรัพยากร
และเทคโนโลยีแต่มีกึ่งด้วยทรัพยากรชีวภาพ จะมีความรุนแรงมากขึ้นและ
ก่อให้เกิดผลกระทบที่กว้างขวางยิ่งขึ้น

ข้อเสนอกองทุนป่าไม้เขตร้อนของสหรัฐ และผลกระทบ

ต่อประเทศไทย

โดย รศ.ดร. จิตรกฤษณ์ อวรรณชัย

ข้อเสนอออกกองทุนป่าไม้เขตร้อนของสหรัฐและผลกระทบต่อประเทศไทย

รศ.ดร. จักรกฤษณ์ ศวรพจน์

ในปี พ.ศ. 2544 รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ยื่นข้อเสนอต่อรัฐบาลไทย ที่จะผ่อนปรนหนี้เงินกู้ที่ประเทศไทยกู้มาจากองค์การยูเอสเอ (USAID: United States Agency for International Development) และบริษัทสินเชื่อกอมมอดิตี (Commodity Credit Corporation) ซึ่งเป็นองค์กรด้านสินเชื่อเพื่อการพัฒนาของสหรัฐ เพื่อนำมาสนับสนุนการจัดตั้งกองทุนป่าไม้เขตร้อน (Tropical Forest Fund) ประเทศไทยอยู่ในข่ายที่จะได้รับการผ่อนปรนภาระหนี้โดยมีวงเงินที่จัดสรรให้ไม่เกิน 6 ล้านดอลลาร์สหรัฐ โดยประเทศไทยมียอดหนี้เงินกู้คงค้างตามความตกลงเงินกู้กับสหรัฐจำนวน 29 ฉบับ รวมเป็นเงิน 68.5 ล้านดอลลาร์สหรัฐ เป็นดอกเบี้ยเงินกู้ในอัตราร้อยละ 3 ต่อปี มีระยะเวลากู้ 40 ปี และเวลาปลอดหนี้ 10 ปี

รัฐบาลสหรัฐได้ขอให้ประเทศไทยลงนามในร่างความตกลงสองฉบับ ได้แก่ (1) ร่างความตกลงผ่อนปรนภาระหนี้เงินกู้ระหว่างรัฐบาลสหรัฐอเมริกาและรัฐบาลไทย (Agreement Regarding the Reduction of a Certain Debt Owed to the Government of the United States and Its Agencies) และ (2) ร่างความตกลงจัดตั้งกองทุนอนุรักษ์ป่าไม้เขตร้อน (Agreement Concerning the Establishment of a Tropical Forest Conservation Fund and a Tropical Forest Conservation Board) ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 18 กันยายน 2544 เห็นชอบและอนุมัติในหลักการให้ประเทศไทยเข้าร่วมโครงการผ่อนปรนภาระหนี้เงินกู้ตามที่ข้อเสนอของสหรัฐ

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังได้ลงนามในความตกลงการผ่อนปรนภาระหนี้เงินกู้ฉบับแรก เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2544

อย่างไรก็ดี เมื่อจะมีการลงนามในความตกลงฉบับที่สอง นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนมากได้คัดค้านและท้วงติงถึงข้อความและสาระสำคัญของความตกลง และด้วยข้อคัดค้านดังกล่าว คณะรัฐมนตรีจึงมีมติให้จัดตั้งคณะทำงานขึ้นมาคณะหนึ่ง เพื่อเจรจาแก้ไขข้อความในร่างความตกลงที่สหรัฐเสนอมา ซึ่งเมื่อคณะทำงานได้ทำการแก้ไขร่างความตกลงและเสนอกลับไปยังรัฐบาลสหรัฐปรากฏว่า สหรัฐไม่อาจยอมรับหลักการและข้อความในร่างความตกลงที่แก้ไขใหม่ได้ จึงทำให้โครงการจัดตั้งกองทุนดังกล่าวต้องระงับไป

ความเป็นมา จุดมุ่งหมาย และผลกระทบต่อประเทศไทยจากโครงการกองทุนป่าเขตร้อนดังกล่าวอาจประมวลสรุปได้ดังนี้

1. ความเป็นมาของโครงการของสหรัฐ

ข้อเสนอโครงการนี้เกิดขึ้นเนื่องจากเมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม 2541 สภาของเกรตของสหรัฐได้ตรากฎหมายฉบับหนึ่ง เรียกว่า “US Tropical Forest Conservation Act (TFCA) of 1998” ซึ่งให้อำนาจอรัฐบาลสหรัฐที่จะผ่อนปรนภาระหนี้ของประเทศกำลังพัฒนา ที่กู้ยืมจากสหรัฐภายใต้โครงการรัฐบัญญัติ 480 (Public Law 480)

การปลดหนี้ภายใต้โครงการนี้มีได้กระทำในลักษณะให้เปล่า หากแต่ได้กำหนดเงื่อนไขแลกเปลี่ยนกับการปลดหนี้ด้วย กล่าวคือ ประเทศลูกหนี้จะต้องยินยอมให้รัฐบาลสหรัฐมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ กฎหมาย TFCA ได้กำหนดให้มีการจัดทำความตกลงระหว่างสหรัฐกับประเทศลูกหนี้ เพื่อจัดตั้งกองทุนสำหรับการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าในประเทศลูกหนี้ และให้มีคณะกรรมการชุดหนึ่งเรียกว่า “Tropical Forest Conservation Board” เพื่อทำหน้าที่บริหารจัดการกองทุน คณะกรรมการดังกล่าวประกอบด้วยกรรมการ 9 คน เป็นตัวแทนของรัฐบาลลูกหนี้ 2 คน ตัวแทนรัฐบาลสหรัฐ 2 คน และตัวแทนจากองค์กรพัฒนาเอกชน ชุมชน และนักวิชาการอีก 5 คน โดยตัวแทนจากองค์กรพัฒนาเอกชน ชุมชน และนักวิชาการนั้นจะต้องแต่งตั้งจากบุคคลที่รัฐบาลสหรัฐให้ความเห็นชอบ

กฎหมาย TFCA และร่างความตกลงจัดตั้งกองทุนป่าเขตร้อน ได้กำหนดประเภทกิจกรรมที่จะได้รับการสนับสนุนจากกองทุนไว้หลายประการ ทั้งที่เป็นกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ และกิจกรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ รวมทั้งการล่าสัตว์ การประมง การเลี้ยงสัตว์ การทำบัญชีทรัพยากรในป่าการศึกษาวิจัยเพื่ออนุรักษ์ประเพณีวิถีทางยาของพืชในป่าเพื่อใช้ประโยชน์ทางการแพทย์ การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น การเก็บและวิเคราะห์ตัวอย่าง ฯลฯ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่ถูกควบคุมโดยกฎหมายของประเทศต่างๆ การให้อำนาจแก่คณะกรรมการบริหารกองทุนเช่นนี้ จึงมีผลกระทบต่ออำนาจอธิปไตยของประเทศลูกหนี้เป็นอย่างมาก

2. ความมุ่งหมายของสหรัฐ

เป็นที่ทราบกันว่าการแย่งชิงฉกฉวยทรัพยากรชีวภาพมีความเข้มข้นดุเดือดมากในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นกับประเทศต่างๆ มักจะมีสหรัฐเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเกือบทุกครั้งไม่ว่าจะเป็นกรณีเรื่องข้าวบาสมัติของอินเดีย ข้าวหอมมะลิของไทย กรณีสิทธิบัตรสะเดาและขมิ้นชันของอินเดีย สิทธิบัตรเซลล์และดีเอ็นเอของชาวเกาะโซโลมอนและประเทศอื่นๆ ฯลฯ

ในช่วงที่ผ่านมา ประเทศที่มีป่าเขตร้อนต่างตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรชีวภาพที่ตนมีอยู่ และได้ออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้น ดังเช่นประเทศไทยได้ตรา พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืชฯ พ.ร.บ. ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยฯ และออกระเบียบกรมป่าไม้ห้ามการเก็บรวบรวมทรัพยากรในป่าโดยมิได้รับอนุญาต วิธีการที่ดีที่สุดสำหรับสหรัฐในการเปิดป่าเขตร้อนของประเทศลูกหนี่ก็คือ การทำความตกลงร่วมมือในระดับรัฐบาล โดยการเสนอความช่วยเหลือในรูปแบบเงินทุน หากสามารถทำความตกลงความร่วมมือเช่นนี้ได้สำเร็จ ก็จะทำให้นักวิจัยและบริษัทข้ามชาติสหรัฐ สามารถเล็งงกฎหมายและระเบียบทั้งหมดที่ประเทศต่างๆ มีอยู่ได้ในครั้งเดียว

นอกจากนี้ การที่สหรัฐได้ตรากฎหมายภายในประเทศเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการทำความตกลงทวิภาคีกับประเทศต่างๆ ก็ยิ่งความมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ของสหรัฐในประเด็นปัญหาโลกร้อนและปฏิบัติการเรือนกระจก โดยอ้างว่ากองทุนนี้จะสนับสนุนกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ป่าเขตร้อนเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมในชั้นบรรยากาศโลกอีกด้วย

3. ผลกระทบต่อประเทศไทย

ผลกระทบต่อประเทศไทยจากโครงการกองทุนป่าเขตร้อน อาจจำแนกได้เป็น 2 ประการ คือ (1) ผลกระทบต่อการบริหารจัดการป่าไม้ และ (2) ผลกระทบต่อไทยในการเข้าร่วมพิธีสารเกียวโต

(ก) ผลกระทบต่อการบริหารจัดการป่าเขตร้อนของไทย

ประเทศลูกหนี้ที่สหรัฐฯได้นำเอาความตกลงนี้ไปใช้หรือยื่นข้อเสนออื่น ล้วนแต่เป็นประเทศที่เป็นแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพที่สำคัญ เช่น บังกลาเทศ ศรีลังกา เปรู ไทย ฯลฯ แต่ประเทศเหล่านี้ต่างมีข้อจำกัดด้านศักยภาพทางเทคโนโลยีชีวภาพ ด้านการคิดค้นพัฒนายาใหม่ และในการศึกษาวิจัยหาประโยชน์ทางยาและอาหารจากทรัพยากรชีวภาพในป่าเขตร้อนของตน

กิจกรรมการสำรวจป่า เพื่อประโยชน์ทางการแพทย์ เป็นกิจกรรมที่อยู่ในร่างความตกลงมาโดยตลอด ระหว่างการเจรจาของหน่วยงานของไทยกับผู้แทนรัฐบาลสหรัฐฯ(เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่ถูกบัญญัติไว้ในกฎหมาย TFCA)

คณะกรรมการกองทุนที่มีตัวแทนของสหรัฐฯ ได้ถูกกำหนดให้มีอำนาจกว้างขวาง และสามารถดำเนินการได้อย่างเป็นอิสระปลอดจากการควบคุมของรัฐบาลไทย อำนาจที่สำคัญของคณะกรรมการก็คือ การพิจารณาอนุมัติเงินทุนสำหรับกิจกรรมที่เป็นการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่าไม้ของไทย นอกจากนี้ คณะกรรมการยังสามารถกำหนดหลักเกณฑ์การอนุมัติทุน และการ

คัดเลือกบุคคลหรือบริษัท ที่อาจได้รับเงินทุนและเข้าดำเนินการตามวัตถุประสงค์ประสงค์ของกองทุน

ร่างความตกลงได้กำหนดประเภทกิจกรรม ที่จะได้รับการสนับสนุนจากกองทุนนี้ไว้หลายลักษณะด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมการสำรวจลักษณะเฉพาะของป่าในพื้นที่ต่างๆ ของประเทศไทย การศึกษาวิจัยและปกป้องพื้นที่ที่ถูกผสมบุรณด้วยชนิดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตและที่มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์สูง การฟื้นฟู ปกป้อง และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนซึ่งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ซึ่งคำว่า “การใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน” (sustainable use) ที่เขียนไว้ในร่างความตกลงนั้นมีความหมายที่กว้างมากโดยรวมถึงการล่าสัตว์ การประมง การเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ ในพื้นที่ป่าด้วย

นอกจากนี้ ร่างความตกลงยังระบุให้คณะกรรมการกองทุนมีอำนาจอนุมัติเงินทุนเพื่อกิจกรรมการวิจัย เพื่อระบุประสิทธิภาพทางยาของพืชในป่าเพื่อใช้ประโยชน์ทางการแพทย์ การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น การเก็บและวิเคราะห์ตัวอย่าง ฯลฯ ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวนี้ ล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่เรียกว่า “bioprospecting” ซึ่งหมายถึงการสำรวจเก็บรวบรวมตัวอย่างของสิ่งมีชีวิตเพื่อใช้ประโยชน์ในการศึกษาวิจัย อันเป็นกิจกรรมขั้นต้นของการศึกษาด้านเทคโนโลยีชีวภาพ ที่เป็นขอบเขตการวิจัยที่รัฐบาลสหรัฐให้ความสำคัญและให้การสนับสนุน

ฐานทรัพยากร...ทุนชีวิตของสังคมไทย

ร่างความตกลงได้กำหนดด้วยว่า สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมที่ได้รับการสนับสนุน ให้เป็นไปตามกฎหมายของทั้งสองประเทศ ซึ่งทำให้เข้าใจได้ว่า สหรัฐต้องการให้มีการขอรับสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาสำหรับการประดิษฐ์ที่พัฒนาจากพันธุพืชพันธุ์สัตว์ที่สำรวจและรวบรวมจากป่าของไทย เพราะการกำหนดให้มีทรัพย์สินทางปัญญาตามกฎหมายของทั้งสองประเทศ ย่อมหมายถึงการกำหนดให้เป็นไปตามกฎหมายสหรัฐด้วย ดังเป็นที่รู้กันว่ากฎหมายของสหรัฐนั้นคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาในสิ่งมีชีวิตในทุกรูปแบบ ซึ่งหากเป็นเช่นนั้น ประเทศไทยก็จะเรียกร้องอ้างสิทธิในพันธุพืชพันธุ์สัตว์ของไทยไม่ได้ เนื่องจากรัฐบาลไทยเป็นผู้ยินยอมให้สหรัฐเข้ามาเก็บรวบรวมและศึกษาวิจัยทรัพยากรชีวภาพในป่าของไทยเอง

ร่างความตกลงกำหนดบุคคลที่จะได้รับประโยชน์จากกองทุนเพื่อเข้าไปทำกิจกรรมในป่าของไทยได้ 2 ประเภท คือ เอ็นจีโอ และองค์กรเอกชนอื่นๆ ซึ่งองค์กรเอกชนอื่นๆ นี้ย่อมหมายถึงรวมถึงองค์กรวิจัยและบริษัทเอกชนด้วย ที่สำคัญร่างความตกลงมิได้ระบุว่า บุคคลที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าไม้ของไทยจะต้องเป็นคนชาติใด ซึ่งเท่ากับว่า คณะกรรมการที่มีตัวแทนของสหรัฐฯ และมีบุคคลที่ตั้งขึ้นจากความยินยอมของรัฐบาลสหรัฐฯ จะสามารถอนุญาตให้นักวิจัยและบริษัทต่างชาติเข้าไปสำรวจและใช้ประโยชน์จากป่าไทยได้ โดยไม่ต้องขอความเห็นชอบจากคนไทยและรัฐบาลไทยเลย

(ข) ผลกระทบต่อไทยในการเข้าร่วมพิธีสารเกียวโต

ประเด็นปัญหาโลกร้อน เป็นเป้าหมายอีกประการที่สหรัฐจัดตั้งโครงการกองทุนนี้ขึ้น เป็นที่ทราบกันดีว่า สหรัฐเป็นประเทศที่มีปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจกมากที่สุดแต่สหรัฐไม่เคยมีการปฏิบัติอย่างจริงจังต่อเรื่องนี้ แม้ว่าจะเป็นภาคีสมาชิกของอนุสัญญาว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (United Nations Framework Convention on Climate Change) ที่ตามซึ่งคงจะเห็นได้จากท่าทีของสหรัฐที่จะไม่เข้าร่วมลงนามให้สัตยาบันในพิธีสารเกียวโต (Kyoto Protocol)

พิธีสารเกียวโตเกิดขึ้นเมื่อปี 2540 เนื่องจากสมัชชาภาคีแห่งอนุสัญญาว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศเห็นว่า ประเทศอุตสาหกรรมต่างๆ ไม่สามารถดำเนินการลดปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจกให้เป็นไปตามอนุสัญญาได้ภายในระยะเวลาที่กำหนด จึงได้ทบทวนพันธกรณีและกำหนดมาตรการที่เข้มงวดมากกว่าที่เป็นอยู่เดิม พิธีสารเกียวโตได้กำหนดข้อผูกพันทางกฎหมาย และระยะเวลาในการลดปริมาณการปล่อยสารก๊าซเรือนกระจกที่เข้มงวดกว่าเดิม

พิธีสารเกียวโต จะมีผลบังคับใช้ก็ต่อเมื่อมีประเทศภาคีอนุความตกลง ให้สัตยาบันไม่น้อยกว่า 55 ประเทศซึ่งในจำนวนนั้นต้องมีประเทศในภาคผนวกที่ 1 (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประเทศอุตสาหกรรม) ที่มีปริมาณการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์รวมกันทั้งหมด ไม่น้อยกว่าร้อยละ 55 ของกลุ่มในภาคผนวกที่ 1 ที่ปล่อยในปี พ.ศ.2533 ทั้งหมด

ดังนั้น การให้สัตยาบันในพิธีสารเกียวโตของสหรัฐ แคนาดา ญี่ปุ่น รวมทั้งประเทศในกลุ่มสหภาพยุโรป จึงมีบทบาทสำคัญต่อการทำให้พิธีสารเกียวโตมีผลบังคับใช้เป็นอย่างยิ่ง เฉพาะสหรัฐประเทศเดียว ก็มีสัดส่วนการปล่อยก๊าซเรือนกระจกถึงกว่าร้อยละ 30 แล้ว อย่างไรก็ตาม สหรัฐได้ปฏิเสธที่จะเข้าร่วมในพิธีสาร เพราะการเข้าร่วมหมายถึงการที่สหรัฐจะต้องลดปริมาณการปล่อยก๊าซ ที่จะมีผลกระทบต่ออุตสาหกรรมและผลประโยชน์ของสหรัฐ

เป็นที่น่าสังเกตว่า กฎหมาย TFCA ของสหรัฐได้ถูกตราขึ้นเมื่อเดือนกรกฎาคม 2541 ภายหลังจากการจัดทำพิธีสารเกียวโตในปี 2540 สหรัฐมองว่าพิธีสารดังกล่าวสร้างภาระต้นทุน รวมทั้งผลกระทบต่อการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและการบริโภคของสหรัฐ จึงตัดสินใจที่จะไม่เข้าร่วมถึงแม้ว่าจะถูกกดดันและได้รับการตำหนิจากสังคมโลกเป็นอย่างมากก็ตาม การทำความเข้าใจความตกลงจัดตั้งกองทุนป่าไม้เขตร้อนกับประเทศต่างๆ จึงเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่ทางออกของปัญหานี้ เพราะสหรัฐจะได้ประโยชน์ทั้งสองทาง ไม่ว่าจะเข้าร่วมเป็นสมาชิกในพิธีสารเกียวโตหรือไม่

ถ้าสหรัฐไม่เข้าร่วมในพิธีสารเกียวโต กิจกรรมการอนุรักษ์ป่าที่ทำในประเทศคู่สัญญาจากเงินกองทุนภายใต้ความตกลงนี้จะถูกใช้เป็นเหตุผลสนับสนุนความชอบธรรมของสหรัฐ ที่จะไม่เข้าร่วมในพิธีสารเกียวโต เพราะสหรัฐสามารถกล่าวอ้างได้ว่า สหรัฐสามารถดำเนินกิจกรรมที่ช่วยบรรเทาแก้ไขปัญหาลอกเรือนได้ โดยไม่ต้องให้สัตยาบันเข้าร่วมในพิธีสารเกียวโต

และถ้าสหรัฐตัดสินใจเข้าร่วมในพิธีสารเกียวโต สหรัฐจะสามารถนำเอากิจกรรมการอนุรักษ์ป่าในประเทศต่างๆ ตามความตกลงกองทุนป่าไม้เขตร้อน ซึ่งเป็นเงินสนับสนุนของสหรัฐไปคิดเครดิตภายใต้กลไกของพิธีสารเกียวโต ที่เรียกว่ากลไกการพัฒนาที่สะอาด (Clean Development Mechanism) ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยให้เกิดการพัฒนายั่งยืนในประเทศกำลังพัฒนา และช่วยให้ประเทศที่พัฒนาแล้วสามารถดำเนินการตามพันธกรณีที่กำหนดไว้ในพิธีสาร ตัวอย่างเช่น ถ้าสหรัฐมีพันธกรณีต้องลดปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจกลง 50 หน่วย เมื่อสหรัฐสามารถไปสร้างแหล่งดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ในประเทศกำลังพัฒนา คิดเป็นปริมาณก๊าซ 30 หน่วย ดังนั้น ปริมาณที่สหรัฐจะต้องลดลงก็เหลือเพียง 20 หน่วย ซึ่งจะไม่กระทบต่อภาคอุตสาหกรรมของสหรัฐเท่าใดนัก

มีข้อสังเกตว่ากิจกรรมรูปแบบต่างๆ เพื่อการอนุรักษ์ป่าทุกข้อตามที่ระบุไว้ในกฎหมาย TFCA และความตกลงป่าไม้เขตร้อนนั้น ล้วนเป็นกิจกรรมที่อาจนำไปใช้ประโยชน์ในการคิดคาร์บอนเครดิต ตามกลไกในพิธีสารทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้ง การฟื้นฟู การป้องกัน การบำรุงรักษาป่าไม้ การพัฒนาหรือการจัดการป่าด้วยระบบทางวิทยาศาสตร์ การใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนจากพันธุ์พืชและสัตว์ ฯลฯ

ทั้งนี้ เพราะกิจกรรมเหล่านี้ถือว่ามีส่วนช่วยสนับสนุนให้มีป่าคงอยู่ และให้มีป่าเพิ่มขึ้น เป็นแหล่งดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์ และในพิธีสารเกียวโตได้กำหนดไว้ว่า กิจกรรมต่างๆ เพื่อสร้างแหล่งดูดซับคาร์บอน ที่เกิดขึ้นในระหว่างปี 2543 จนถึงปี 2551 สามารถนำไปใช้เพื่อคิดเครดิตได้ ประเด็นสำคัญคือ จนถึงปัจจุบันยังไม่มีข้อสรุปในพิธีสารเกียวโตว่ากิจกรรมประเภทใด

บ้างที่จะได้รับการรับรองและสามารถนำไปคิดคาร์บอนเครดิตได้ ตรงนี้เอง ที่จะเปิดโอกาสให้สหรัฐเข้าไปร่วมเจรจาและบีบให้สร้างกฎกติกาที่เอื้อประโยชน์ต่อตนเองมากที่สุด ซึ่งสหรัฐอยู่ในฐานะที่จะทำได้เนื่องจากมีอำนาจต่อรองสูงทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมือง และด้วยเหตุผลว่า ถ้าสหรัฐยอมเข้าร่วมในพิธีสารเกียวโต (โดยแลกเปลี่ยนกับการยอมรับข้อเสนอมของสหรัฐ) ก็จะมีผลสำคัญอย่างยิ่งต่อการที่จะทำให้พิธีสารนี้มีผลใช้บังคับ และต่อการแก้ปัญหาโลกร้อน

แม้ว่าในขณะนี้ ประเทศไทยจะยังไม่มีพันธกรณีใดๆ ที่จะต้องลดปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจก แต่เมื่อพิจารณา จากอัตราการปล่อยก๊าซเรือนกระจกต่อจำนวนประชากรแล้ว ปรากฏว่าอัตราการปล่อยก๊าซของประเทศไทยมีค่าใกล้เคียงกับระดับเฉลี่ยของโลก (ประมาณ 3 ตัน/คน/ปี) ดังนั้นในระยะยาว ประเทศไทยอาจจะต้องถูกผูกพันให้ลดปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจก ภายใต้ข้อความตกลงว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และพิธีสารเกียวโตมากยิ่งขึ้น

ผลกระทบต่อประเทศไทย ก็คือ ถ้าไทยร่วมลงนามในความตกลงปารีสเขตร้อน โดยนำเงินกองทุนมาใช้เพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้ สหรัฐคงไม่ยินยอมให้ประเทศไทยนำเอาพื้นที่ป่าที่เพิ่มขึ้นหรือรักษาไว้โดยอาศัยเงินกองทุนไปใช้ประโยชน์ในกลไกต่างๆ ภายใต้พิธีสารเกียวโตอย่างแน่นอน พูดย่างๆ ก็คือ ประเทศไทยได้ยินยอมยกประโยชน์ในการคิดเครดิต ตามพิธีสารเกียวโตจากป่าของไทยให้แก่สหรัฐ โดยผ่านความตกลงจัดตั้งกองทุนป่าเขตร้อนนี้

4. ข้อเสนอเพื่อกำหนดแนวดำเนินการที่เหมาะสม

กรณีโครงการกองทุนป่าเขตร้อนได้สะท้อนให้เห็นว่าประเทศไทยนั้นอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรสมบัติอันมีค่า ทั้งที่เป็นทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพย์สินทางวัฒนธรรม สมบัติที่มีค่าเหล่านี้ล้วนแต่เป็นที่หมายปองของต่างชาติ ซึ่งมีความได้เปรียบทั้งในด้านทุนและเทคโนโลยีอันทันสมัย และยังสามารถอาศัยระเบียบเศรษฐกิจและกฎหมายระหว่างประเทศที่ขาดความเป็นธรรม

สิ่งแรกที่ประเทศไทยควรกระทำก็คือ การสร้างความตระหนักในคุณค่าของทรัพย์สินเหล่านี้ให้เกิดขึ้นในหมู่คนไทย ซึ่งจากหลายเหตุการณ์ที่ผ่านมาได้สะท้อนว่า คนไทยยังมีความรู้ความเข้าใจและสำนึกถึงคุณค่าของสิ่งเหล่านี้น้อยมาก ทรัพยากรชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพย์สินทางวัฒนธรรมนอกจากจะมีคุณค่าที่ประเมินไม่ได้ในทางสังคมและวัฒนธรรมแล้ว ทรัพย์สินที่มีค่าเหล่านี้ยังอาจถูกใช้เป็นเครื่องมือช่วยแก้ปัญหาความยากจนและนำประเทศชาติไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้อีกด้วย

ไม่ว่ากฎหมายจะกำหนดสถานภาพของสิ่งเหล่านี้ไว้อย่างไร แต่ในทางจารีตประเพณี ทรัพย์สินอันทรงคุณค่าเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ชุมชนท้องถิ่นได้อุรักษ์ ดูแล และสืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพย์สินเหล่านี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนสิทธิทางเศรษฐกิจดังเช่นความคิดว่าด้วยทรัพย์สินตามนัยของสังคมตะวันตก หากแต่มีความเป็นพหุสัมพันธ์ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม ดังเห็นได้จากที่เราไม่อาจแยกภูมิปัญญาท้องถิ่นออกจากพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ไชน ลิเก สมุนไพร เหล้าพื้นบ้าน ตำรับตำรายาแผนไทย ฯลฯ ได้ สิ่งเหล่านี้ได้เชื่อมร้อยสอดประสานกันจนกลายเป็นวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทย

ประเทศไทยจึงคล้ายกับยืนอยู่บนทางสองแพร่ง การปิดกั้นมิให้มีการเข้าถึงทรัพยากรเหล่านี้เป็นสิ่ง อาจไม่เป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยเท่าใดนัก เพราะการปล่อยพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ให้อยู่ตามสภาพธรรมชาติโดยไม่มี การศึกษาวิจัยหรือนำไปใช้ประโยชน์ในระดับที่กว้างขึ้น จะไม่ก่อประโยชน์เท่ากับการค้นคิดหาวิธีการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสิ่งเหล่านั้น และในบางกรณีการปล่อยทิ้งตามยถากรรมยังอาจทำให้ทรัพยากรเหล่านั้นสูญหายลบเลือนไปได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของภูมิปัญญาท้องถิ่น

การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีปัญหาเกี่ยวข้องกับหลายประการไม่ว่าจะเป็นปัญหาเกี่ยวกับรูปแบบและระบบการคุ้มครองที่จะใช้ เงื่อนไข การคุ้มครอง เส้นแบ่งระหว่างความเป็นทรัพย์สินสาธารณะกับความเป็นสิทธิของชุมชน คำนิยามของชุมชนท้องถิ่น กลไกระงับข้อพิพาทระหว่างชุมชน มาตรการบังคับสิทธิ และการกลไกตรวจตราการละเมิดสิทธิ เป็นต้น

การปกป้องทรัพยากรของไทยควรจะมีลักษณะผสมผสาน โดยอาศัยมาตรการทางกฎหมายและนโยบายที่เหมาะสม แต่การป้องกันอย่างได้ผลจะไม่อาจเกิดขึ้นได้ หากต่างชาติไม่ให้ความเคารพในสิทธิอธิปไตยของไทย และไม่ให้การยอมรับในสิทธิของชุมชนเหนือทรัพยากร ดังนั้น ปัญหาการคุ้มครองในระดับระหว่างประเทศจึงเป็นประเด็นที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่ง ซึ่งในขณะนี้ก็ได้มีการเคลื่อนไหวในเวทีระหว่างประเทศในเรื่องนี้บ้างแล้ว ทั้งในองค์การสหประชาชาติ องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก องค์การอาหารและเกษตรกรรม และองค์การการค้าโลก

การกำหนดแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น นับเป็นโจทย์ที่ท้าทายสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง การดำเนินการดังกล่าวต้องอาศัยสติปัญญา การศึกษาวิจัย และแนวนโยบายของประเทศที่เหมาะสม ซึ่งหากทำได้สำเร็จ นอกจากจะทำให้อธิปไตยของไทยได้รับการเคารพจากทั่วโลกแล้ว ก็ยังอาจจะทำให้สังคมไทยหลุดพ้นจากปัญหาความยากจน ซึ่งเป็นปัญหาพื้นฐานและเป็นปัญหาของคนส่วนใหญ่ในประเทศอีกด้วย

ภาคผนวก

โครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากร (คทก.)

ความเสื่อมโทรมและสภาพวิกฤตของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยต่างชาติ และความขัดแย้งในการใช้และการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากร เป็นปัญหาสำคัญที่สังคมไทยกำลังเผชิญอยู่และมีแนวโน้มที่จะรุนแรงมากยิ่งขึ้น ปัญหาและวิกฤตการณ์ดังกล่าวเป็นผลมาจากรากฐานโครงสร้างทางการเมืองระบบเศรษฐกิจและระบบกฎหมายที่ขาดความเป็นธรรม เอื้อประโยชน์ต่อบุคคลเฉพาะกลุ่มเฉพาะราย อีกทั้งยังเป็นผลมาจากวิธีการจัดการทรัพยากรที่ขาดการมีส่วนร่วมของสังคม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของ “ระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศ” ที่เอื้อประโยชน์ให้แก่มหาอำนาจอุตสาหกรรมในการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติจากประเทศยากจน อันเป็นภัยรูปแบบใหม่ที่คุกคามประเทศไทยทั้งในด้านอธิปไตย สิทธิในทรัพย์สิน วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสุขภาพของประชาชน

ฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นทุนทางสังคมที่ทรงคุณค่าโดยเป็นทั้งแหล่งอาหาร ยารักษาโรค และเป็นบ่อเกิดของสภาพแวดล้อมที่ดีที่มีนัยสำคัญต่อสุขภาพของประชาชนชาวไทย อีกทั้งยังเป็นรากฐานทางเศรษฐกิจและความมั่นคงของประเทศชาติที่มีความสำคัญยิ่ง อย่างไรก็ตามการจัดการปัญหาเกี่ยวกับฐานทรัพยากรที่ผ่านมา จะมีลักษณะเป็นการแก้ไขเฉพาะหน้าและเป็นการดำเนินการเท่าที่จำเป็นซึ่งไม่อาจทำให้ปัญหาและวิกฤตการณ์ที่มีอยู่ยุติไปได้ในช่วงเวลาของความตื่นตัวปฏิรูปสังคมไทยขณะนี้ ประชาชนทั้งมวลควรอาศัยโอกาสสร้างสำนึกร่วมกันว่าการดูแลรักษาทรัพยากรมิใช่หน้าที่ของรัฐหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หากแต่เป็นภาระความรับผิดชอบร่วมกันของคนไทยทุกคน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องปฏิรูประบบฐาน

ทรัพยากรทั้งหมด เพื่อจัดการกับปัญหาและวิกฤตการณ์อย่างมีประสิทธิภาพ

การเปลี่ยนแปลงระบบฐานทรัพยากรควรมุ่งในการปรับ
ฐานคิด และเปลี่ยนแปลงวิธีการจัดการ ให้เป็นไปตามพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจ
พอเพียง หลักการพัฒนาที่ยั่งยืน หลักธรรมาภิบาล หลักการสิทธิชุมชน และ
หลักการกระจายอำนาจตามรัฐธรรมนูญ แต่เนื่องจากการปฏิรูประบบฐาน
ทรัพยากรเป็นภารกิจใหญ่และสลับซับซ้อน จึงจำเป็นต้องอาศัยการระดมพลัง
จากทุกฝ่ายในสังคมในการร่วมคิดร่วมผลักดันบนพื้นฐานของการใช้ความรู้และ
สติปัญญา การจัดตั้ง “**โครงการยุทธศาสตร์ฐานทรัพยากร**” จึงเป็นหัวใจสำคัญ
ที่จะสนับสนุนและผลักดันกระบวนการปฏิรูประบบฐานทรัพยากรให้เกิดผลอย่าง
เป็นรูปธรรม

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1 เพื่อสร้างความตระหนักในคุณค่าของฐานทรัพยากร และ
การรวมพลังทางสังคมเพื่อผลักดันให้เกิดการปฏิรูประบบฐานทรัพยากรเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

2 เพื่อเสริมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับฐานทรัพยากร สำหรับการ
การสังเคราะห์และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมและ
ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ ทั้งในด้านฐานคิด ระบบกฎหมาย วิธีการจัดการ
องค์กร และระบบนโยบายและแผน

3 เพื่อจัดตั้ง “**โครงการยุทธศาสตร์ฐานทรัพยากรเพื่อพัฒนา
ปรับปรุงการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ**” ให้เป็นกลไกในการ
ปฏิรูประบบฐานทรัพยากรของประเทศ

ประวัติผู้เขียน

ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

ปัจจุบันดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เคยดำรงตำแหน่งที่ปรึกษานายกรัฐมนตรีรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา และอาจารย์คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และประธานสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

Email : chamarik@nhrc.or.th

รศ.ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์

ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เคยได้รับผลงานวิจัยดีเด่น สภาวิจัยแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2539 และเมธีวิจัยอาวุโส สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ปี พ.ศ. 2540

Email : anan-g@chiangmai.ac.th

รศ.ดร. สมศักดิ์ สุขวงศ์

ปัจจุบันเป็นที่ปรึกษาศูนย์ฝึกอบรมวชนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (RECOFTC) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เคยดำรงตำแหน่งคณบดีคณะวชนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และผู้อำนวยการศูนย์ฝึกอบรมวชนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก

Email : ftcsss@ku.ac.th

บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์

ปัจจุบันเป็นนักวิจัย โครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากร
สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และที่ปรึกษาประจำคณะ
กรรมธิการการต่างประเทศ ดุสิตสภา

Email : kittiam@mozart.inet.co.th

รศ.ดร. จักรกฤษณ์ ควรวจน์

ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำสาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัย
ธรรมาธิราช และผู้อำนวยการโครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากร
สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

Email : lwasrjak@stou.ac.th

"...ฐานทรัพยากรเขตร้อน มีนัยสำคัญอย่างยิ่ง
ต่ออนาคตในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ
รวมทั้งนัยสำคัญในการแข่งขันบนเวทีโลก ต้อง
ทำให้สังคมไทยตระหนักในเรื่องนี้

...สังคมไทยเรา เป็น**สังคมฐานทรัพยากร**
เขตร้อน สิ่งนี้เป็นฐานสำคัญ เป็นข้อได้เปรียบเชิง
เปรียบเทียบแท้จริง การสร้างกระบวนการเรียนรู้
ที่จะรู้จักตรงนี้ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง
ทั้งในด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และกฎหมาย..."

ศ. เสน่ห์ จามริก